

ISSN: 2547-9695

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
**Siyasal Bilgiler
Fakültesi Dergisi**
JOURNAL OF MEDENİYET POLITICS

(Hakemli ve Uluslararası Dergi)

Cilt/Volume: I 2016 No:1

İstanbul 2016

İLETİŞİM/CONTACT

Adres/Adress: İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, Güney Yerleşkesi A Blok 2. Kat,
Dumlupınar Mahallesi D-100 Karayolu, Kadıköy/ İstanbul

Telefon: +90 (216) 280 25 52

Fax: +90 (216) 280 25 55

Kurumsal E-mail: siyasal@medeniyet.edu.tr;

E-mail: ismus.dergi@medeniyet.edu.tr

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi / Journal of Medeniyet Politics (JMP)'te yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne aittir. Dergide yayınlanan makaleler, yayın kurulunun yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz. Bilimsel çalışmalar için kurallara uygun alıntı ve atıf yapılabilir. Dergide neşredilen makalelerdeki görüş ve düşünceler, yazarların şahsına ait olup, dekanlığımızı ve editörümüzü/alan editörlerimizi sorumlu kılmamaktadır.

Baskı:

Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mahallesi, Güvercin Caddesi, No: 3/1,
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2, 34310 Avcılar/İstanbul
Tel: +90 (212) 412 17 00, Fax: +90 (212) 422 50 10
<http://www.mega.com.tr>
Sertifika No: 12027

KURUCU VE İMTİYAZ SAHİBİ

(Rektör Prof. Dr. M. İhsan KARAMAN Adına)
Prof. Dr. Ahmet KAVAS
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı

EDİTÖR

Prof. Dr. Ahmet KAVAS

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Murat TAŞDEMİR (İktisat)
Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ (Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi)
Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV (Uluslararası İlişkiler)
Doç. Dr. Adem BALTACI (İşletme)
Doç. Dr. Fatih SARIOĞLU (Maliye)

E-DERGI YÖNETİCİSİ

Yrd. Doç. Dr. Muhammed TANDOĞAN

EDİTÖR YARDIMCILARI

Arş. Gör. Abdullah Said ARI
Arş. Gör. İbrahim KURAN
Arş. Gör. Meysune YAŞAR
Arş. Gör. Burak LEBLEBİCİOĞLU
Arş. Gör. Fatma Pınar ARSLAN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ahmet KAVAS
Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK
Prof. Dr. M. Lutfullah KARAMAN
Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU
Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU
Doç. Dr. Veli Denizhan KALKAN
Doç. Dr. Fatih SARIOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Muhammed TANDOĞAN

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. M. İhsan KARAMAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet KAVAS, (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. M. Lutfullah KARAMAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Murat TAŞDEMİR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Azmi ÖZCAN (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Thom BROOKS (Durham Üniversitesi), Prof. Dr. Osman KANE (Harvard Üniversitesi), Prof. Dr. Michelangelo GUIDA (29 Mayıs Üniversitesi), Prof. Dr. Elkali GERBI (Medea Yahya Faris Üniversitesi), Dr. Samir AMGHAR (Strasbourg Üniversitesi), Doç. Dr. Adem BALTACI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Doç. Dr. Fatih SARIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi / Journal of Medeniyet Politics (JMP)
2016, Cilt/Volume: I, No:1

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Âdem APAK (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Emel PARLAR (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Harun ÖZTÜRKLER (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Çiğdem NAS (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Levent ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Sabri AZGÜN (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Yüksel DEMİRKAYA (Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdullah Erdem TAŞ (Dumlupınar Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Halil Kürşad ASLAN (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. M. Zahit ATÇIL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
(*İsimler, unvan esas alınarak isme göre sıralanmıştır.)

HAKEM LİSTESİ

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ / UNITED STATES OF AMERICA

Prof. Dr. Osman KANE (Harvard Üniversitesi)

CEZAYİR / ALGERIA

Prof. Dr. Elkali GERBI (Medea Yahya Faris Üniversitesi)

Doç. Dr. Nadia TERCHOUNE (Medea Yahya Faris Üniversitesi)

FRANSA / FRANCE

Dr. Samir AMGHAR (Strasbourg Üniversitesi)

İNGİLTERE / ENGLAND

Prof. Dr. Thom BROOKS (Durham Üniversitesi)

İTALYA / ITALY

Prof. Dr. Michelangelo GUIDA (29 Mayıs Üniversitesi)

YENİ ZELANDA / NEW ZEALAND

Dr. Nazim TAŞKIN (Massey Üniversitesi)

YUNANİSTAN / GREECE

Dr. Sebahattin ABDURRAHMAN (SOAS, Londra Üniversitesi)

TÜRKİYE / TURKEY

Prof. Dr. Âdem APAK (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Azmi ÖZCAN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Berdal ARAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Emel PARLAR (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. H. Neşe ERİM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Harun ÖZTÜRKLER (Kırıkkale Üniversitesi)

Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhittin ATAMAN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR (Celal Bayar Üniversitesi)

Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Adem BALTACI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Ayfer GEDİKLİ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Çiğdem NAS (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Etem Hakan ERGEÇ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Giray GÖZGÖR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Hamdi GENÇ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan KÖSEBALABAN (İstanbul Şehir Üniversitesi)
Doç. Dr. Hilmi ÜNSAL (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüseyin KAYA (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Levent ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Sabri AZGÜN (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Tarkan OKTAY (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. V. Denizhan KALKAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Yüksel DEMİRKAYA (Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdullah Erdem TAŞ (Dumlupınar Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdullatif ÇEVİKER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Dursun YENER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Erol MUZIR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Esra ÖZSÜER (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Fatih BAYRAM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Fatih YİĞİT (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Fatma Nil DÖNER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gülfer VURAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Halil Kürşad ASLAN (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Helin Sarı ERTEM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İdil TUNÇER KILAVUZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İsmail ERMAĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Leman ERDAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. M. Zahit ATÇIL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Sabri TOPRAK (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mertcan TAŞÇIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Muhammed TANDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan GÖKSEL (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özer SELÇUK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özlem YÜCEL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Süleyman ELİK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Tolga DURSUN (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Malik YAVUZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

EDİTÖR'DEN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi bünyesinde, 2012-2013 eğitim-öğretim döneminde lisans eğitimine başlayan Siyasal Bilgiler Fakültesi, “uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve kamu yönetimi, iktisat, işletme ve maliye” bölümlerinden oluşmaktadır ve yeni bir anlayışla akademik çalışmalarına devam etmektedir.

Siyasal Bilgiler Fakültesi, ülkemizde siyasi ve idari kurumların etkinliğini ve verimliliğini artıracak düzeyde donanımlı bireyler yetiştirmek amacıyla kurulmuş bir fakültedir. Temel misyonu, çağdaş bilimsel araştırma, uygulama ve öğretim ortamı hazırlamak olan üniversitemizin bu hedeflerine ulaşmasına katkıda bulunmaktadır.

Yabancı dil eğitimine de önem veren fakültemizde, hazırlık sınıfları mevcut olup, bazı bölümlerimizde tamamen (% 100 oranında) İngilizce eğitim verilmektedir. Yetkin, öncü ve lider nesiller yetiştirmeyi amaçlayan Siyasal Bilgiler Fakültesinin, mevcut bölümleri vasıtasıyla iktisadi, siyasi ve idari alanlardaki bilimsel bilgiyi, küresel standartlarda aktararak, donanımlı ve beceri sahibi öğrenciler yetiştirmek, akademik kadroları vasıtasıyla dünya ölçeğinde bilgi üretimine katkıda bulunmak ve üretilen bilgiyi kamu yararı önceliğinde pratiğe dökmek gibi temel amaçları bulunmaktadır. Hususiyetle fakültemizdeki öğrencilerimize bölgeye yönelik saha çalışmaları yaptırılarak ulusal ve uluslararası etkinliklerle küresel siyasetin daha iyi okunup anlaşılması hedeflenmekte ve bu sayede Türkiye'nin ve dünyanın akademik gücünü bu coğrafyada hissettirmeyi temel misyon edinmektedir.

Fakülte yayınları kapsamında bu amaca uygun olarak disiplinler arası anlayışıyla kurulan “Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS) [Journal of Medeniyet Politics (JMP)]” yayının hayatına Ocak 2016'da merhaba dedi. İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nin en genç dergisi olarak yayının hayatına

başlayan İSMUS, geçmişten aldığı bilgi ve tecrübe birikimiyle dünyada yaşanan gelişmeleri tüm yönleriyle yakalamayı amaçlamaktadır.

İSMUS, iktisat, işletme, maliye, siyaset bilimi ve kamu yönetimi ile uluslararası ilişkiler başta olmak üzere çeşitli disiplinlerin dünyanın farklı bölgeleriyle alakalı yazacakları, yapacakları tüm akademik çalışmalarını tek bir çatı altında toplayarak basılı ve soft olarak yayınlamayı hedeflemektedir. İSMUS, bu düşünceden hareketle 6 dille (Türkçe, İngilizce, Fransızca, Arapça, Almanca ve Rusça) hakemli ve uluslararası bir dergi olarak yayın hayatına başlamıştır.

Senede iki kere yayınlanacak olan dergimiz tüm uluslararası indekslerde şimdiden yer alma çalışmalarını başlatarak referans dergisi olmayı hedeflemektedir.

Siyasal Bilgiler sahasında sözü alan tüm akademisyenleri İSMUS'ta buluşmaya davet ediyoruz.

Saygılarımla.

Prof. Dr. Ahmet KAVAS
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı
İSMUS Dergi Editörü

İSMUS
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
(Journal of Medeniyet Politics)

Cilt: I

2016

Sayı: 1

İÇİNDEKİLER

Ahmet KAVAS , Osmanlı Devleti'ni Kuzey Afrika'da Kalıcılaştıran Sefer: Tunus Savaşı (1574)	1-42
Özden Zeynep OKTAV , Arap Baharı ve Türkiye-KİK Ülkeleri Arasındaki İlişkilere Etkisi.....	43-69
Tarkan OKTAY , 6360 Sayılı Kanuna Dayalı Büyükşehir Belediye Reformunu Anlama ve Anlamlandırma	71-131
Hüseyin KAYA , Ham Petrol Fiyatının Çok Tahminci ile Tahmini	133-151
Fatih BAYRAM , Zeki Velidi Togan'ın Hâtıralar'ında Hindistan ve Pakistan.....	153-168

JMP
Journal of Medeniyet Politics

Volume: I

2016

No: 1

CONTENTS

Ahmet KAVAS , Military Expedition That Made The Ottoman Empire Perpetual in North Africa: Battle of Tunis (1574)	1-42
Özden Zeynep OKTAV , The Arab Spring And Its Impact on Turkey-GCC States Partnership	43-69
Tarkan OKTAY , Understanding And Interpretation of Metropolitan Municipality Reform Based on Law No. 6360	71-131
Hüseyin KAYA , Forecasting The Price of Crude Oil With Multiple Predictors	133-151
Fatih BAYRAM , India And Pakistan in The Memoirs of Zeki Velidi Togan	153-168

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), I/1 (2016), s. 1-42

OSMANLI DEVLETİ'Nİ KUZAY AFRİKA'DA KALICILAŞTIRAN SEFER: TUNUS SAVAŞI (1574)

Ahmet KAVAS*

Özet

Osmanlı Devleti Akdeniz'de İspanya kralı Şarlken ve oğlu II. Filip'in Hıristiyanlık adına Kuzey Afrika'da yürüttükleri İslam düşmanlığına karşı büyük bir mücadele başlattı. Padişahlardan I. Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim yerel Müslüman halktan aldıkları yardımlarla 1516'dan 1574 yılına kadar 58 yıl aralıksız süren çoğu deniz savaşları ile İspanyol üstünlüğünü bitirmek için uğraştılar. Ülkelerinde esaretten kötü hayat şartları içindeki Endülüslü Müslümanları yok olmaktan kurtarıp Mağrip şehirlerine yerleştirdikleri gibi bu bölgenin istila edilmesini de önlediler. İspanya öncülüğündeki Avrupalılar ile Osmanlıları bir kez daha karşı karşıya getiren 1574 yılındaki Tunus Savaşı yaşanan büyük mücadeleye son noktayı koyan hamle oldu. Öyle ki burasının sürekli korunabilmesi için Cezayir, Trablusgarp ve Tunus isimli İstanbul'a bağlı üç eyaletin kurulması sayesinde 19. yüzyılın ortasına kadar bütün bölge huzur içinde bir hayat sürdü. Tüm Osmanlı savaşları içinde üzerinde fazla durulmadığı için önemi ihmal edilen bu büyük seferin en ince ayrıntılarının tespiti için farklı alanlarda yapılacak çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tunus, Halkü'l-Vâdi, Osmanlı Devleti, İspanya Krallığı, II. Selim, II. Filip, Barbaros Hayrettin Paşa, Kılıç Ali Paşa.

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Anabilim Dalı, ahkavas@gmail.com

MILITARY EXPEDITION THAT MADE THE OTTOMAN EMPIRE PERPETUAL IN NORTH AFRICA: BATTLE OF TUNIS (1574)

Abstract

Ottoman Empire started a great struggle in Mediterranean against the hostility to Islam which was conducted by King of Spain Charles V and his son Philip II on behalf of Christianity in Africa. From the Sultans of Ottoman Empire; Selim I, Suleiman the Magnificent and Selim II strived in order to put an end to the Spanish supremacy via lots of non-stop maritime warfare during 58 year, from 1516 to 1574 with assistances of local Muslim people. They not only saved Andalusian Muslims, who were surviving under the circumstances worse than slavery in their country, from extinction and settled them in Maghreb cities, but also prevented the region against invasion. Battle of Tunis (1574), which confronted the Ottomans and Europeans led by Spain, put an end to the ongoing great struggle. Thanks to the construction of three provinces as Algeria, Tripolitania and Tunis on the purpose of assuring continuous protection; the region survived in peace till the middle of 19th century. Researches in different fields are needed so as to clarify the most important details of this military expedition which is ignored as there are no lots of research in all the wars of Ottoman Empire.

Keywords: Tunis, Halku'l-Vadi, Ottoman Empire, Kingdom of Spain, Selim II, Philip II, Barbarossa Hayreddin Pasha, Uluj Ali Pasha.

Giriş

Osmanlı savaşları içinde hayati önemi göz önüne alındığında hakkında yeterli araştırma yapılmadığı için varlığı unutulmaya yüz tutan ve dünya genelinde 1574 yılında yaşanan olaylar arasında mutlaka bilinmesi gerekenlerden birisi Papalığın da yönlendirmesiyle Avrupa'nın çoğunluğunun desteğini arkasına alan İspanyolları Osmanlılarla karşı karşıya getiren Tunus Savaşı'dır. Yavuz Sultan Selim'in 16. yüzyılın başında Akdeniz'de dönemin şartları içinde zorunlu olarak Türk nüfuzunu hissettirmek için başlattığı mücadelesi oğlu Kanuni Sultan Süleyman tarafından daha geniş kapsamlı takip ettirildi. Yarım yüzyılda Kuzey Afrika sahillerinin en eski yerleşim yerlerinden Tunus şehri ile bazı kasabaların bir türlü ele geçirilememeleri hariç Mağrip büyük oranda kurtarıldı. Torunu II. Selim'e ise vefatı öncesinde adeta kangrene dönüşen ve uğruna onbinlerce sivil ve asker in feda edildiği bu bölgeyi düşman elinden alıp padişahlığını büyük bir zaferle taçlandırma imkânı doğdu. Osmanlı'nın uzak sınırlarında büyük gelişmelerin yaşandığı 1569 yılında Güney Arabistan sahillerinde idari taksimata yeniden dahil edilen Yemen ile Tunus'un can damarı konumundaki Halkü'l-Vâdî isimli kalesi dışında sur içindeki eski ve merkezi yerleşim yeri ele geçirildi. Dahası 1571'de de Kıbrıs'ın kalıcı olarak İstanbul'a bağlanması padişah için kısa sürede üç büyük başarıya dönüşürken aynı yıl bir anda yaşanan ve facia olarak anılan İnebahtı adeta öncekilerin sevincini unutturacak kadar devleti sarsıverdi. Beklenmedik yenilginin en büyük müsebbibi olarak gösterilen Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'nın bir anlamda umutsuzluğun zirvede olduğu bir dönemde bu defa devlet tecrübesini, devrin güçlü kaptanlarını, ordu komutanları ve bilumum askeri gücünü göstermesi fazla zaman almadı. Kuzey Afrika'ya bir kez daha kalıcı şekilde yerleşmeye çalışan İspanyol yayılcılığına karşı yok edici darbeyi Tunus'ta vurma teşebbüsü büyük bir kararlılığın eseri oldu. Bölgenin tamamını tüm benliği ile yok edici istiladan korumayı hedefleyen ve Osmanlı, İspanya ve özellikle bugünkü Tunus tarihi için bu savaşın tüm ayrıntılarının ortaya konması bir ihtiyaçtır.

Bu makalede Tunus Savaşı öncesinde buraya yapılan diğer müdahaleler, bizzat bunun hazırlayıcı sebepleri, yaşanması ve ilerleyen devirlere etkisi üzerinde durulacak, ayrıca Osmanlıların Afrika'nın sadece kuzeyi için değil olabildiği kadar tüm güney sahillerinin, özellikle Akdeniz'in doğusu

ile batısı arasında donanmasının sıkıntısız geçişi dahil her türlü ulaşımının güvenliği açısından hayati konumu ele alınacaktır. Kendisi unutulacak kadar ihmal edilse de bu büyük olayın aydınlatılması açısından ciddi bir eksikliğin ilgili kaynaklar ışığında ele alınıp özellikle tarihimizdeki kara ve deniz savaşlarımız arasındaki önemine de vurgu yapılacaktır. Böylece bir taraftan 16. yüzyıl içinde Endülüsten ve Akdeniz'in güney sahillerindeki dindaşlarından yaklaşık 80 yıl boyunca yardım çığıllıkları alan Osmanlıların bir kez daha gerekli hazırlıkları yaparak onların acılarıyla dolu beklentilerini mümkün olabildiği oranda teskin etmeleri de ele alınacaktır.

Avrupalılar kendileri açısından Tunus'u ellerinden kimsenin alamayacağına ve zaferle tamamlayacaklarına kesin gözüyle baksalar da bu hamlelerinde hezimet beklemedikleri biçimde tattılar, dahası Osmanlılar sömürgeci niyetlerini üç asır daha erteleyecek şekilde Akdeniz'deki tüm dengeleri değiştirecekti (Kavas, 2006: 103-108). Osmanlı Padişahı II. Selim'in İspanya kralı II. Filip'e (Felipe/Philippe) karşı bu kesin başarısının ne anlama geldiği, bu çalışmayla daha iyi anlaşılacaktır. Bir anlamıyla Fernand Braudel'in Akdeniz'in 16. yüzyıldaki uluslararası ilişkilerini dönemin Alman İmparatoru ve İspanya Kralı'nın adıyla tekelleştirme gayreti karşısında ona en büyük yenilgisini tattıran Osmanlı Padişahının hakkının özellikle verilmesi üzerinde durulacaktır.¹

Dönemin en büyük askeri gücüne sahip iki imparatorluğundan birisinin Afrika'nın kuzey kıyılarında var ya da yok olması anlamına gelen, hatta kıtanın doğusunda ve Kızıldeniz'e yerleşme gayretindeki Portekiz varlığını dolaylı şekilde etkileyecek Tunus Savaşı'nın hazırlayıcı sebepleri iki ordunun bir ayı aşan çatışmaları sürecinde yaşadıkları kadar dikkat çekicidir. Özellikle tüm Ortaçağ boyunca Müslümanların sadece bölge tarihi için değil tüm insanlık medeniyetinin altın asırlarına imza atan Endülüste dindaşlarından geriye kalabilenlerin akıbeti de bir anlamda bu mücadele ile yeni bir döneme girdi. Zira 13. yüzyılda başlayan ve takip eden üç asır içindeki adım adım yok edilişleri sürecinde ayakta kalmayı başarabilen ve Beni Ahmer de denilen Gırnata'daki Nasriler'in 1492 yılında hâkimiyetleri adına neleri varsa tamamını İspanya lehine kaybetmelerinin

¹ Fransız tarihçi Fernand Braudel'in *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* başlıklı kitabını Türkçe'ye tercüme eden Mehmet Ali Kılıçbay kitabın adındaki II. Filip kısmı çıkarmış ve *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* şeklinde yayınlamıştı (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1989 (I) ve 1990 (II)).

üzerinden henüz 20 yıl bile geçmemiştir ve tam bir umutsuzluk içindeydiler. Dayanılacak tüm askeri güçlerinin tükenmesiyle Hıristiyanların acımasız insafına bırakılan bu çaresiz Müslüman toplumun Avrupa'dan gelecek ve onları yok etmeye yönelik küçük veya büyük hiçbir tehlikeli adımı önleyemeyeceği bir durumdan kurtarılması gerekiyordu. Dahası istila felaketi giderek büyümüş ve kısa zamanda Kuzey Afrika bölgesine de sıçrayarak İspanyol işgali bölgeyi geçmişte benzeri ancak Roma, Vandal ve Bizans asırlarında yaşandığı gibi çepeçevre sarmıştı. Bugünkü Libya'nın başkenti Trablusgarp'ın da 1510 yılındaki işgali ile yakılıp yıkılan, halkı acımasızca öldürülen veya esir edilen, geriye sağ kalabilenlerin de çoğunun çöl tarafına çekildiği boşaltılmış bir coğrafyanın imdadına yetişen Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de yarım asrı aşan mücadelesinin en zor ama başarıyla tamamlanmış hamlelerinden birisinin bu savaş olduğunda kuşku yoktur.

Tarihî şehirleri birer birer işgal edilen Mağrib'in yerel hanedanları ayakta kalsalar bile iktidarları için yeri geldiğinde en azılı düşmanları İspanyollarla bile işbirliğinden çekinmedikleri tutarsız, hatta yıkıcı siyasetlerinden bunalan Müslüman tebaalarının İstanbul'a kadar gelen yardım çağrılarında askeri desteklerle verilen cevaplarla bölgenin geleceğinin yeniden belirlenmesi bir zorunluluk halini aldı. Bir an evvel imdatlarına koşma, onları her türlü zulümden ve yok oluştan kurtarma gayesiyle verilen bu müspet cevaplar sayesinde Avrupalıların tüm bölgede başlattıkları geçici işgallerini kalıcı hale dönüştürme hedeflerinin tamamen yok edilmesinden başka çare yoktu. Karşılarındaki en tesirli engeli Osmanlı Devleti'nin çıkaracağı ihtimalinin yersiz olmadığı bizzat yaşanarak anlaşıldı. Bölgedeki Müslümanlarla 1500'lü yıllara girildiği bir dönemde başlatılan ve tüm 16. yüzyıl boyunca yaklaşık 70 yıla yakın bir dönemde her alanda devam eden dindaşlık temelli geniş çaplı dayanışmanın etkisi 20. yüzyılın başında kıtayı saran ve tüm değerleri yok edici sömürgeci istilaya kadar aralıksız devam etti.

Kuzey Afrika'da yaşanan bu kıyasıya mücadele özellikle İspanya öncülüğündeki Hıristiyanları artık ilerisini öngörmekte zorlandıkları, hatta bölgede yok olmaları pahasına tüm hedeflerini gerçekleştirmeleri veya vazgeçecekleri bir kararı vermeleri aşamasına getirdi. Ya Tunus şehrini merkez yapıp buradan hareketle Osmanlıları yeni yerleşmekte oldukları kıtanın tamamından söküp atacaklardı veya bir daha bu tarafa dönmek

üzere bölgenin geleceği için besledikleri niyetlerine kendileri veda etmek zorunda kalacaklardı (Cezar, 1959: III, 1259).

Makalede kullanılan kaynakların başında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Mühimme Defterleri o döneme ait hükümler bulundurması sebebiyle esas olup bunların bir kısmını ilk defa Aziz Samih İlter kullanmış ve bizzat *Şimâli Afrika'da Türkler* isimli kitabındaki Tunus Savaşı ile ilgili bölümde ayrıntılı olarak incelemiştir. Kullandığı bu arşiv belgeleri dolayısıyla bu eseri öncelikli olarak zikrettik. Aslında bu savaşa en yakın dönemde yaşayan Mustafa Selânikî'nin *Târih-i Selânikî* (Friburg, 1970: 115-119) ve İbrahim Peçevî'nin *Tarih-i Peçevî'si* de meseleye özet şeklinde de olsa temas etmişlerdir (Peçevî, 1980: 501-502). Osmanlıların kendi dönemine kadar yaptıkları deniz savaşları konusunda en özel ve temel kaynak Kâtip Çelebi'nin (ö. 1656) *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr*'ıdır. Tunus Savaşı'nı da ana hatlarıyla çok erken bir dönemde ele alıp anlatması ve adeta bu konu hakkında da ilgilenen herkesin ufkunu açması sebebiyle en temel müracaat kaynağıdır. Vakanüvis Es'ad Efendi *Tunus Ahvâli* isimli yazma eserini geç dönemde kaleme almış olmakla birlikte üç asırlık Osmanlı eyaleti hakkında bilgi verirken İspanyollarla yaşanan bu mücadeleye özel yer ayırmıştı. Batılı kaynaklar içinde 1573 yılında Lyon'da basılan konu ile birinci elden alakalı Benoit Rigaud'un *La conquête de Tunes en l'année présente MDLVXXIII* (1573) eseri, *Histoire générale des Turcs*² başlıklı 1662 yılında basılan derleme matbu kitap bu meselede karşı tarafın yaklaşımını vermeleri açısından önemsenen kaynaklardan sadece bir kaçıdır. Ne var ki 20. yüzyılda en itibar edilen ve ciltler dolusu malumat ihtiva eden İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi* (III, 46-47) dahil birçok önemsedığımız kitapta Tunus Savaşı'nın sadece birkaç paragrafta geçiştirilmesi bu konunun dikkatlerden kaçmasını ve ayrıntılı incelenmesini dolaylı etkilemiştir. Emrah Naki'nin "1574 Tunus Seferi Üzerine Yeni Bir Bakış" başlığıyla sunduğu ve yayınlanmış tebliği aslında bu konunun araştırmacıların dikkatine çekecek değerde olduğunu göstermektedir³.

² Bu eser birçok tarihçi tarafından kaleme alınmış çalışmaların bir araya getirilmesinden ibaret olup yazarları Atinalı Laonicus Chalcondyle (ö.1490) ile Michel Baudier (ö.1645), Nicolas de Nicolay (ö.1583), Thomas Artus (ö.1614) ve François Eudes de Mézeray (ö. 1683) idi. Eserin Latince kısımlarının Fransızca tercümesini Blaise de Vigenère (ö.1596) yaptı. Bu eser iki cilt halinde en son 1662'de Paris'te tüm ilaveleriyle basıldı. Biz makalenin kaynakçasında ele alınan konuyla ilgili 1600'lerin başına kadar olan gelişmeleri Thomas Artus ilave ettiği için onun adını zikredeceğiz.

³ Naki (*OTAM*, 40/Güz 2016, 129-144) bu tebliğinde Ricardo Gonzales Castrillo'nun Tunus Savaşı'na katılıp esir düşen ve İstanbul'a getirilip bir müddet burada geçirdiği esaret

Mağrip Hanedanlarının Osmanlı Karşısındaki Tutumları

Osmanlıların 16. yüzyılda Mısır'dan Fas'a kadar tüm Güney Akdeniz sahillerine ilgi duydukları dönemde Kahire'de Memlûklüler, Libya ve Tunus'ta Hafsîler, Cezayir'in bugünkü başkentinde Beni Mezganne kabilesi, doğusunda Tilimsân'da Zeyyâniler (Abdülvâdiler) ve Merâkeşe'te Sa'dîler hüküm sürmekteydiler. Bunların içinde Memlûklüler Kızıldeniz'de ve Sa'dîler ise Atlas Okyanusu'ndaki sahillerinde Portekizliler ile diğer ikisi ise daha ziyade İspanyollar ile Akdeniz'de mücadele etmek durumunda kaldılar. Bunlardan ikincisinin karşısına Garp Ocakları adını verdiği Cezayir, Trablusgarp ve Tunus'ta kuracağı üç idari düzen ile çıkacak olan Osmanlı Devleti bu hedefine yaklaşık yarım asırda ulaştı ve akabinde onlara yapılacak her müdahaleyi doğrudan kendisine yapılmış saydı. Nitekim bu yeni yapılanmanın teşkili sırasında özellikle Cezayir Beylerbeyliği çoğu zaman İstanbul'dan yardım almadan Trablusgarp ve Tunus'a İspanya ve diğer Avrupalılardan gelen saldırıları imkân buldukça engellemekteydi.

Cezayir'de Beni Mezganne ile Zeyyâniler başlangıçta İspanyol tehlikesini bertaraf etmek için müstakil Osmanlı denizcileri olan Barbaros kardeşlerin Tunus tarafında kendilerine yardım edebilecek etkinlikleri hakkında bilgi sahibi olunca hemen onlara müracaat ettiler. Onların da bu tür çağrıyı tereddütsüz kabulleri ve bölgeye gelişlerinin halk nazarında aşırı kabul görmesi üzerine bu defa onlardan kurtulma yoluna gittiler. Düşmanları ile işbirliği yapıp hem bu bağımsız denizcilerin tebaası oldukları Osmanlı Devleti'ni bölgeye yaklaştırmamak, hem de II. Beyazıt zamanından itibaren Endülüs'ten Mağrib'e başlatılan yoğun Müslüman göçünü istemediler. Onların bu akıl almaz tavrı sonlarını hazırladı ve Memlûklüler gibi yok olmaktan kurtulamadılar.

Tunus sahilleri İstanbul ile resmi bağlar kurmadan önce de müstakil Osmanlı denizcilerinin ilk sığınaklardan olmuştu. Hatta Barbaros Hayrettin kaptanıderya yapılmasını takiben 1534'de ilk önce burasını ele geçirmiş, ama 10 ay 24 gün sonra Hafsî-İspanyol işbirliği yüzünden terk etmek zorunda kalmıştı (Cezar, 1958: II, 925-29. Danişmend, 1948: 25). 1538'de Barbaros Hayrettin Paşa'nın Preveze Deniz Savaşı'nı zaferle

hayatından sonra ülkesine dönünce başından geçenleri yazan Alonso de Salamanca'nın kaleme aldığı yazmayı esas alarak yazdığı makalesini esas almış ("La Perdida de la goleta y Túnes 1574 y Otros Sucesos de Historia Otomana, Narradas por un Testigo Presencial: Alonso de Salamanca", *Annaquel de Estudios Árabes*, V. 3, Madrid 1992).

tamamlaması, Kuzey Afrika'nın Osmanlı Devleti ile ileride kuracağı kalıcı temaslar için önemli bir gelişme oldu. Şariken'in büyük bir donanma ile başkent Cezayir'e saldırısının büyük bir fiyasko ile neticelenmesi bölgede umutları gidererek artırdı. Tunus sahilindeki Mehdiye şehrinin de önce Turgut Reis tarafından yerli idareden 1550 yılında alınması, ardından bu hamleden ciddi rahatsızlık duyan ve bölgedeki nihai hedefleri için büyük engel gören İspanyollara kısa süreliğine bırakmak zorunda kalsa da 1551'de Trablusgarp'ı kurtarıken tekrar geri alması önemli bir aşamanın tamamlanmasıydı (Kavas, 2003: 387-389). Cerbe adasındaki aynı düşmanın işgaline yine Piyale Paşa ve Trablusgarp Beylerbeyi Turgut Reis tarafından 1560 yılı Mayıs ayında son verildi. 1569'da ise Uluç Ali Paşa tarafından Tunus şehri halkının Hıristiyan vesayeti altındaki zulümden bir an evvel kurtulma talepleri üzerine 35 yıl sonra bir kez daha alındı ve iki buçuk yıl idare edildi. Ama İnebahtı sonrası yapılan bir hamle ile yeniden kaybedildi. Bundan böyle Osmanlı Devleti'ne bölgede gerçek anlamda tutunması için Halkü'l-Vâdî kalesini almaktan başka çözüm kalmamıştı. Dahası Mağrip'te bir kangrene dönüşen ve kuruluşundan itibaren üç asır Avrupa'dan gelen tüm tehlikelere direnmiş bulunan Hafsî Hanedanının geleneksel siyasetini tamamen değiştirip ülkesini istila edecek düşmanlarıyla işbirliğinde sınır tanımaz hale gelmesinin önüne geçilmesi gerekiyordu. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin bölgedeki Avrupa tehlikesini önlemeye yönelik kurmaya çalıştığı kalıcı düzenin gecikmesinin baş müsebbibi oldu. Aynı dönemde Fa'sta hüküm süren Sa'dî hanedanı Avrupalılara karşı istisnaî bir iki teşebbüsü hariç genelde Osmanlılarla işbirliği yapmayı tercih ettiği için kendi varlığını en az bir asır güven içinde daha devam ettirdi ve yerini başka bir yerel güç olan Filâlî ailesine bıraktı.

Akdeniz'de rekabetin kızıştığı bir dönemde yaşanan Tunus Savaşı ile ilgili ilk kaynaklar kadar geç dönemde yazılan eserlerdeki mevcut bilgiler incelendiğinde dahi bu büyük mücadelenin özellikle bizim tarihimiz açısından önemi üzerinde yeteri kadar durulmadığı görülür. Zira Osmanlı Devleti'nin daha önceki büyük savaşlarından Sırp Sındığı (1364), Birinci Kosova (1389), İstanbul'un Fethi (1453), Otlukbeli (1473), Çaldıran (1514), Ridaniye (1517), Mohaç (1526) ve Preveze Deniz Muharebesi (1538) gibi tarihine önemli başarılar olarak yazılanlar arasında bunun da bilinmesi gerekmektedir.

Avrupalıların uzak diyarlara ulaşabilme hedeflerinin önündeki en ciddi engel olarak gördükleri güçlü rakipleri Osmanlılar, Doğu Avrupa'da olduğu gibi artık Kuzey Afrika'da da tüm varlıklarıyla ortaya çıkıp kalıcı idari yapılanmalarını her geçen gün adım adım şekillendiriyorlardı. Endülüslüler gibi içine düşürülmeye çalışıldıkları esaretten kurtulmak isteyen Mağrip'teki yerli halkın yardımına Türkler koştular. Bunların ani müdahalesi özellikle Tunus şehri ve çevresinde nüfuz sahibi Hafsî Sultanlığını bazı kısa fetret dönemleri hariç 1206-1574 yılları arasında yaklaşık üç buçuk asırdan fazla bir dönem muhafaza ettikleri bölgedeki iktidarını ilk defa tamamen kaybetme telaşına sevk etti. Kendilerine tahtlarını korumada yardımcı olacak düşmanları İspanyolların öncülüğündeki Avrupadan gelen destekle özellikle 16. yüzyılda defalarca birlikte hareket etmeyi çıkarlarına uygun gördüler. Dahası savaşın kaderini belirleyecek seviyede az veya çok bir nüfuz sahibi olduklarını birçok defa da tecrübe ettiklerinden çoğu ihanet anlamına gelen tüm siyasi girişimlerinin ne anlama geldiğinin bilincindeydiler. Mağrip'te İslâmiyet'in yayılışından itibaren ilk defa bir yerel hanedan bu kadar büyük ihaneti kendi Müslüman halkına 40 yıl ısrarla ve aralıksız yaşatmakta sakınca görmüyordu.

Osmanlıların Batı Akdeniz'deki İlk Etkinlikleri

II. Beyazıt'ın saltanatının son yıllarında Akdeniz'e açılan ilk Osmanlılar arasında en meşhurları Barbaros kardeşlerdir. 1505 yılında ilk durak yerleri olarak bugün Tunus'a bağlı Cerbe adasını seçmişlerse de ilerleyen yıllarda daha güvenli buldukları Halkü'l-Vâdî'yi daha muhkem kale olması dolayısıyla bölgedeki kalıcı varlıkları için tercih etmişlerdi (Dunant, 1858: 17). Hafsî Sultanı IV. Muhammed (1494-1526) ile yaptıkları anlaşmaya uygun olarak aldıkları ganimetin beşte birini ona vermeleri karşılığında bu kalenin bulunduğu sahili kullanmalarına izin verdi. Geçmişte böyle bir ganimet görmeyen Hafsî emiri başlangıçta onların varlığından epeyce memnun oldu (Esad Efendi: Varak 6b). Ancak düşman elindeki Bicâye'yi kurtarma aşamasında barutları tükendiğinde anlaşma gereği Hafsî Sultanından yardım istediler. Kendilerine bunu vermek bir tarafa hiç beklemedikleri bir gelişme ile İspanyolların Halkü'l-Vâdî'yi kuşatmalarının önünü açtı. İç limandaki Osmanlı gemileri de dere yatağındaki suların çekilmesi üzerine karaya oturdular. Düşman bunu fırsat bilip bunları yakınca Osmanlı denizcileri batıda 60 mil mesafedeki Cicel'e çekildiler (Kâtip Çelebi, 1980: 40-43). Bu teşebbüs

onları İspanyollar ve diğer düşmanlarına karşı mücadeleden vazgeçirmedi ve Barbaros Kardeşler, Akdeniz'deki seferlerini ara vermeden sürdürdüler. Önce bugünkü başkent Cezayir'de hüküm süren Beni Mezganne reisi Selim Ettûmî'nin yardımına gittiler ve bu vesileyle ilk defa buraya ayak basmış oldular. Ardından 1518 yılında Cezayir'in batısındaki Tilimsan merkezli Zeyyâniler'in İspanyol istilasına karşı yardım talebine gittilerse de bunların bir müddet sonra tavır değiştirip düşmanları ile işbirliğine girmesi üzerine yaşanan çarpışmada Oruç Reis şehit düştü. Bunun üzerine geriye kalanların faaliyetleri bir müddet Tunus sahillerine kaydı. Kısacası bu ilk etkinlik yıllarında Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı alana kadar bunlar güneybatı Akdeniz'de Avrupalı denizcilere göz açtırmadılar (Kâtip Çelebi, 1980 (I): 44-45).

Kuzey Afrika'yı adeta Avrupalı dindaşlarının mülkü gibi gören Papalık ve onun hizmetindeki İspanyol tehlikesi karşısında önceleri gönüllü olarak Akdeniz'de denizcilik yapan Barbaros kardeşlerin etrafında mücadele eden Türkler daha sonra Osmanlı Devleti'nin hizmetine girince izleri asırlarca kalacak yeni bir sürecin ilk adımlarını attılar. Artık onlarca sene devam edecek bir mücadele müstakil denizcilerin Avrupa devletleri ile vur kaç tarzından Hıristiyan âlemi ile Osmanlıların öncülüğündeki Fas'tan Mısır'a kadar tüm Müslüman güçler arasında zaman zaman da büyük savaflara dönüşerek devam etti. Endülüslü Müslümanlardan Akdeniz'in güney sahillerine kendi imkânları veya Türk denizcilerinin yardımlarıyla geçip yerleşenler Osmanlı Devleti'nin bölgedeki en büyük destekçisi olurken yerel halk da genel olarak başlarındaki bazı zorbacı emirlerinin baskısından kurtuldukları İspanyollara karşı İstanbul'dan yana tavır alıyordu.

Bölgedeki Müslümanlarla tüm işbirliği çabalarına rağmen her ikisi de Mağrip kökenli ve birçok yönleri ile birbirleri ile yakınlık içinde bulunan Cezayir'deki Zeyyâniler ile Tunus'taki Hafsîlerin İspanyol Kralı Şarlken ile işbirlikleri, Barbaros kardeşleri zor duruma düşürüyordu. Oruç Reis'in vefatıyla yerine geçen kardeşi Hızır Reis, ki bir müddet sonra Barbaros Hayrettin Paşa adıyla bilinecek ve yerli idarecilerin ikiyüzlü davranışlardan rahatsız olup Cezayir halkına bölgeye gelişinden itibaren kendilerini düşman işgalinden koruduğunu, kalelerine 400 top yerleştirdiğini, artık başlarına kimi istelerse onu hâkim yapmalarını, kendisinin ise bölgeden ayrılacağını söyledi. Halk bu teklif karşısında ısrarla kendilerini terk edip gitmemesini isteyince Barbaros da bölgedeki varlıklarının kalıcı olabilmesi

için Cuma günü camilerinde Osmanlı Padişahı adına hutbe okutmaları şartıyla kalmaya karar verdi ama İspanyollarla işbirlikleri, birincisinin iktidarına son verilince özellikle Tunus tarafındakilerin ihanetleri duracak gibi değildi (Kâtip Çelebi, 1980 (I): 51).

İspanyollar 1509 yılında Vehran'ı (Oran), 1510'da ise Bicâye'yi işgal etmelerinin ardından Berberiler düşmana karşı dayanıklılıkta, Araplar gibi varlık gösterecek kadar güçte değillerdi ve epeyce zayıflamışlardı. Barbaros Kardeşler'in 1516 öncesinde Batı Cezayir sahillerine gitmeleri eskiden kendilerini korumak için ellerinde tuttıkları bugünkü başkent Cezayir'e adeta birleşik konumdaki Penon adacığına yerleşen Hıristiyanlardan zarar gördükleri için yerli halkın önderi Şeyh Selim Ettûmî'nin ve Tilimsân'daki Zeyyânî Emiri Ebû Abdullah Muhammed'in davetleri üzerine olmuştu. Hızır Reis gördüğü ihanetler yüzünden mecburen önce Cicel'e yerleşti ve Osmanlı Devleti ile 1518 yılında gücünü birleştirmeye karar verdi. Kendisi konumu itibarıyla Cezayir sultanı olarak kabul görse de o bundan vazgeçip devletin himayesine girdi ve Yavuz Sultan Selim onu dayılık unvanıyla taltif etti ve bir miktar da askeri kuvvet verdi. Cezayir'de daha bu dönemde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet hakkı iddia etmesi söz konusudur. Kanuni Sultan Süleyman da en güçlü rakibi Şarlken'e karşı Barbaros'a Osmanlı donanmasının kaptanlığını vererek onun geçmişteki faaliyetlerini mükâfatlandırdı (Dunant, 1858: 17).

Osmanlıların Tunus'a bilfiil müdahalesinin başlangıç yılı olan 1534'den idaresine kesin olarak aldığı 1574 yılına kadar burada Hafsîler adına V. Muhammed (1526-1543), III. Ahmed (1543-1569), kısa süreliğine amcası Mevlay Abdülmelik ve bunun oğlu Muhammed emir oldular. Son olarak da III. Ahmed'in oğlu VI. Muhammed (1573-1574) yıllarında hüküm sürdü. İlk ikisi uzun yıllar süren iktidarlarında İspanyollara sırf tahtta daha fazla kalabilmek için fırsat verip Tunus halkına zulmü reva gördüler. Dahası bölge insanlarının talepleri doğrultusunda yardıma gelen Osmanlıların tüm Mağrib şehirleri gibi Tunus'u da İspanyol işgalinden kurtarma isteğini reddederek kendi iktidarlarını korumaktan başka bir şey düşünemez oldular. Barbaros Hayreddin Paşa'nın Cezayir'deki Zeyyânî tecrübesinden sonra burasını 1534'te Osmanlı sınırlarına katmasını hazmedemeyen dönemin Hafsî emiri 10 ay 24 gün sonra Müslümanlar için düşmanlıktan başka bir hedefi olmayan İspanya Kralı Şarlken ile görüşüp idaresindeki yerlerin korunmasını istedi ve kuklası olarak burayı yönetmekte bir sakınca görmedi. Kendi elleriyle İspanyolların

Halkü'l-Vâdî'ye yerleşmesine izin verdi. Eğer onun desteği olmasaydı İspanyollar bölgeye gelip tutunamazlardı.

Tunus'un Osmanlı İdaresine Geçışı

Kanuni Sultan Süleyman tarafından kaptan-ı deryalığa getirilmeden önce Kuzey Afrika sahillerinde uzun yıllar yerel halkla işbirliği halinde İspanyol işgaline karşı mücadele eden Barbaros Hayrettin Paşa, Tunus'taki Hafsîlerin de Zeyyâniler gibi bölgenin geleceği için sıkıntı oluşturduğunu biliyordu. Bilhassa V. Muhammed'in kardeşlerinden ikisi hariç diğerlerini öldürtmesi ile bu endişe en üst seviyeye çıkmış, hayatta kalan iki kardeşten Reşid'in önce Trablusgarp'a, ardından Cezayir'e giderek Barbaros'a sığınması ise ortamı iyice germişti. Bir taraftan güç kullanarak kardeşinin iadesini almayı denerken diğer taraftan da hediyelerle donattığı bir heyeti İstanbul'a bir mektupla göndererek barış yoluyla verilmesini talep etti.

Bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden Kanuni Sultan Süleyman, Barbaros Hayrettin'i İstanbul'a davet edince Reşid'i beraberine alıp geldi. İspanyolların Kuzey Afrika konusundaki yaptıklarını, ileride de neler yapabileceklerini bildirdi ve bilhassa Tunus ile ilgili anlattıklarını beraberindeki misafiri de dinledi. Fakat yaşanan şartların hassasiyeti ile kendisine bağlanan maaş ve iyi muamele yeterli görülüp geri gitmesi uygun görülmedi. Ama Barbaros Hayrettin Paşa bu arada Osmanlı donanmasının başına getirilmesinin ardından hemen sefere çıkması gerekince yanına onu da alarak Tunus'a doğru yola çıktığı yönündeki haberler önceden herkese duyuruldu. Yöre halkı Halkü'l-Vâdî'de toplanınca Hafsî emiri V. Muhammed tahtını bırakıp kaçtı ve halk yeni duruma sevindi. Emir ailesi ile beraber sahip olduğu mallarını alıp Arap kabile reislerine sığındı. 1534 yılında Barbaros derhal emirin sarayına geçip bu şehrin huzurunu bozup karıştıranları idam ettirdi. Ancak Reşid'in onun yanında olmadığını öğrenen halkın bir kısmı kendisine karşı direnç gösterince Osmanlı birlikleri onlarla savaşmaktan çekinmediler ve ahaliden 3000 kişinin bu gereksiz çatışma yüzünden boş yere öldüğü bazı kaynaklarda zikredilmektedir (Bois, 1886: 69).

Bu hamle ile Osmanlı-İspanyol rekabeti bir kez daha kendisini gösterirken iki taraftan birisi Akdeniz'in güney sahillerinde tutunacak ve yenilen bölgeden çekilecekti. İspanya öncülüğünde Avrupa'nın asıl korkusu Osmanlıların bundan böyle sadece Kuzey Afrika'da değil, İtalya

sınırları içinde idaresinde tuttuğu bazı yerlerin dahi Barbaros Hayrettin Paşa'nın eline geçmesi tehlikesi karşısında önce Tunus'un gerçek sahibi olması gerekiyordu (Dunant, 1858: 18).

Tunus'ta Birinci İspanyol İşgali

Tunus'ta Cezayir'dekine benzer bir şekilde Osmanlı idaresinin kurulması bölgedeki tüm dengeleri değiştirecek bir gelişmeydi. Hafsîlerin iktidardan uzaklaştırılmaları bölgedeki İspanyol menfaatlerinin başlamadan bitmesi, Akdeniz'de seyahat edecek gemilerin özellikle doğu tarafına geçemeyeceği demektir. İtalya da bu arada Tunus üzerinden her türlü saldırıya maruz kalabilecek kadar tehlike hattına girmiş oluyordu. Dahası Hafsîlerle işbirliği yapmayan yerel kabilelerin yakın gelecekte Osmanlı güvencesine girerlerse itaat etmeleri imkânsızlaşacaktı. Barbaros Hayrettin Paşa Hafsî-İspanyol dayanışmasının kilit ismi ve tahtını bırakmak zorunda kalan V. Muhammed'i bulmaları için Arap şeyhlerine mektup yazdı. Devrik emir ise o günlerde boş durmayıp Kayrevan'dan savaşçılar bulup Tunus'a saldırttı. Çıkan çatışmadan netice alamayan Hafsî emiri tekrar kaçarken onunla hareket eden yerliler ise Barbaros'a bağlandılar. Fakat bu henüz bir başlangıçtı ve uzun zaman alacak özellikliydi. Çünkü V. Muhammed boş durmadı ve tahtını kurtarmak için geçen her gün için 4.000 altın vermeyi vaat ettiği Şarlken'i tahrik ederek ülkesine İtalya, Portekiz ve Malta'dan askerler sevk edilmesini sağladı. Kısa zamanda deniz tarafından İspanyolların devamlı destek göndermesi ve içeride bazı işbirlikçilerin hala eski emire bağlı kalmaları Osmanlı varlığını tehlikeye sokabilecek seviyedeydi (Kâtip Çelebi, 1981: 68-69). Aslında Hafsî Sultanının bu tavrı bazı İspanyollarca tasvip edilmemiş ve Şarlken'e halkın kendisinden nefret ettiği birini tahtında tutmak yerine Tunus'u doğrudan İspanya'ya bağlamayı dahi tavsiye etmişlerdi (Cezar, 1959: III, 1256).

İspanya ciddi anlamda Tunus'u Hafsîler adına geri almaya karar verdi. Ancak o dönemde arası açık olan Fransa kralı Birinci Fransuva (François Premier) Osmanlılara karşı savaşacak bu Avrupa ordusuna açıkça destek vermedi. Fakat İspanyol birlikleri Marki de Guest ve Duc d'Albe'nin, Almanlar Maximilien de Pietro Buen'in, İtalyanlar Prens de Salerne'nin ve Portekizliler de Infant Don Luis'nin komutasında Barbaros Hayrettin Paşa'nın birlikleri ile çarpışmak üzere müşterek bir Avrupa ordusu oluşturuldu. Marki de Mondejan da 1500 kişilik atlı birliğine komuta

edecekti. Tüm birlikler Cagliari limanında 1535 yılı Haziran ayının ilk 15 günü içinde hazırlandı ve 16. gün Tunus sahilindeki Kartaca tarafına yöneltiler. Osmanlı birlikleri ise gerekli hazırlıklarını tamamladı, Şariken'e düşman olan Birinci Fransuva'nın Barbaros'a verdiği ve sırtlarında Fransa'nın sembolü zambak resimleri olan 140 topu yerleştirdi (Pavy, 1894: 334).

Kâtip Çelebi bu sefere 20.000 İspanyol askeri geldi derken birçok kaynak 25.000 kişilik bu kuvvetin 400 gemi ile sevk edildiğini bildirmektedir. Tunus halkının çoğu din yolunda mücadele etmeyi ihanet içindeki emirleri ile beraber olmaya tercih edip Barbaros Hayrettin Paşa'nın yanında savaştılar. Ayrıca Fas Sultanının da yardımıyla çölde yaşayan Arap kabilelerinin desteği, özellikle de Cezayir'deki en iyi Osmanlı askerleri buraya getirilerek her türlü saldırı önlenmeye çalışıldı (Esad Efendi: Varak 4b). Tunus şehri sahiline 267 yıl önce Haçlı seferi için gelen Saint Louis'nin çıkarma yaptığı akıllarının köşesinde hep kayıtlıydı ve yaptıkları her hamleyi adeta onun intikamı gibi düşünüyorlardı. Osmanlılar adına ise Barbaros Hayrettin Paşa'nın 8.000 askeri ve Araplardan destek birlikleri vardı. Çok abartılı bir sayı olarak Tunus'ta 4.000 ile 25.000 arasında Hıristiyan esir vardı denmektedir. Danişmend bunların 10.000 civarında olması daha muhtemeldi demektedir ki sonuçta bu kadar insanın bağlandıkları zincirlerinden kurtulup İspanyolları desteklemek üzere Türkleri arkadan vurmaları savaşın kaderini değiştirdi (Roy, 1880: 104). 4 Temmuz günü Halkü'l-Vâdî için saldırı başladı ve 10 gün sonra 14 Temmuz'da burası düşerek Osmanlı ordusu Tunus şehrine çekilmeye karar veriyse de sur kapıları kapandığı için bu mümkün olmadı. Yıllarca uğruna mücadele ettiği ve ele geçirdikten sonra da bırakmamaya kararlı olduğu Tunus için her türlü fedakârlığa hazırды ve aralıksız bir şekilde 31 veya 32 gün İspanyollara karşı zaman zaman şehir dışına da çıkarak düşmanla savaşması yeterli olmadı (Esad Efendi: Varak 5a).

Tunus ve çevresi düşmüş ve Hafsî-İspanyol ortak yönetiminde kalmak şartıyla idaresi mevcut Hafsî emiri V. Muhammed'e bırakılmıştı. Bu arada Halkü'l-Vâdî kalesi yıkılarak buranın enkazı Tunus gölünü Akdeniz'e bağlayan kanala dökülerek göl ile deniz bağlantısı kapatıldı.

17 Temmuz günü Tunus şehrine başlayan saldırının ardından ertesi gün şehrin kapıları içeride tutulan Avrupalı esirlerin hapisten çıkarılmalarıyla hepsi açıldı ve üç gün dünya tarihinde görülmemiş bir yağma ve kıyım

oldu. Bazı kaynaklar 30.000 derken çoğunluğun ifade ettiği üzere her yaşta 70.000 Müslüman hunharca öldürüldü, hayatta kalanların yarısı esir edilirken sadece şehirden erken ayrılanlar canlarını kurtarabildiler. Hafsî Emiri V. Muhammed, 21 Temmuz günü Şariken ile girdiği şehirde her taraf kokmaya başlayan cesetlerle doluydu. 6 Ağustos günü tahtına kavuşmanın sarhoşluğuyla İspanya Kralı Şariken'e her yıl bazı kaynaklarda 12 bin sikke olarak da ifade edilen 60.000 düka altını ödemeyi taahhüt eden ve tüm savaş masraflarını ödemesi anlamına gelen bir anlaşmayı imzalamaktan çekinmedi. Dahası İspanyollar Tunus sahillerinde serbestçe mercan avlayabilecek, burada tutulan tüm Hıristiyan esirler serbest bırakılacak ve herhangi bir engelle karşılaşmadan yeni kiliselerle manastırlar inşa edebileceklerdi. Vaat edilen bu şartları yerine getirme konusunda da Halkü'l-Vâdî kalesine Don Bernardino de Mendoza isimli bir komutan askerleriyle yerleştirildi. Hafsîlere ait Bizerte ve Bûne şehirleri de Ağustos ayı ortasında Hafsî-İspanyol ortak kararıyla Sicilya'ya bağlandı. Tunus'un iç kısımlarındaki halk bu durumu kabullenmedi ve özellikle Kayrevan, Sûs, Sifâkus ve Manastır'da İspanyol vesayetindeki Hafsî emirliğine isyanlar başladı (Pavy, 1894: 335).

Tunus'un 40 Yıl İspanyol Vesayetinde Kılması

Hafsî emiri V. Muhammed ülkesinde İspanyol üstünlüğünü sağlatması dışında Halkü'l-Vâdî kalesine onların yerleşmesine müsaade etmesi daha büyük sıkıntılar için zemin hazırladı ve onlar her fırsatta esir alıp kötü muamelelerde bulunurlarken kendileri Hıristiyanlardan artık esir de almayacaklardı. Özellikle limanlarında Avrupalılara karşı gönüllü mücadeleyi sürdüren tek güç konumundaki Türk denizcilerini kovması gelecek için en tehlikeli adımlardan birisiydi. Hıristiyanlara inanç hürriyeti ve yeni kiliseler ile manastırlar inşasına izin vermesi ve 12 at ödemeyi kabul etmesi gibi aşağılayıcı şartların kabulü özellikle sahil şehirlerini isyan seviyesine getirdi (Roy, 1880: 105).

V. Muhammed kaybettiği tahtını tekrar elde etse de kendisine bu güveni aslında Halkü'l-Vâdî'ye yerleştirilen İspanyol askerleri sağlıyordu. Bu sürenin yaklaşık son 10 yılında Tunus şehrinde tahtı tamamen İspanya'nın himayesindeydi. Halk onun zulmünden kurtulmak için oğlu III. Ahmed'i tahta oturtunca bu defa baba-oğul birbirleriyle savaşmaya başladılar. Babası yenilip oğlunun askerlerinin eline düşünce gözlerine mil

çektirdi ama onun ilk fırsatta İspanya kralı Şarlken'e sığınmasına engel olamadı, ama artık İspanyollar ondan umutlarını kestikleri için hiç ilgi göstermediler ve sıkıntılar içinde öldü.

Bizerte, Kayrevan ve Mehdiye Şehirleri Halkının Osmanlıları Tercih ve III. Ahmed'in Hafsî Emiri Olması

Bizerte şehri halkı İspanyolların Hafsîlerle vardıkları anlaşmaya rağmen her iki tarafa da mesafeli davranıp aralarındaki anlaşmayı kabul etmedi. Öyle ki 1537'de Sicilya kral naibi Terranova Markizi yeniden itaat sağlamak için bir donanma ile gönderildiyse de Müslümanların güçlü direnci karşısında geri çekildi. İki yıl sonra 1539'da Ceneviz asıllı olduğu halde o yıllarda İspanyollara çalışan Andre Dorya bir donanma ile gelerek Sus, Sifakus ve Manastır şehirlerini İspanya'ya bağlasa bile buraların halkları devamlı başkaldırıp yerel idareciler ile İspanyol yöneticiler arasında el değiştireyordu (Marie, 1878: 94).

1540 yılına gelindiğinde ülkenin en önemli şehirlerinden Kayrevan merkezli diğer tüm yerleşim yerlerindeki başkaldırıların önü alınamamıştı. Barbaros Hayrettin Paşa'nın İstanbul'a gitmesinden sonra bölgede etkili konuma gelen Turgut Reis ile kurulan bağlantılarla sahilin en hayati konumdaki ve Fatımîler tarafından kayalık küçük bir yarımada üzerine çift surlarla inşa edilen Mehdiye şehri Hafsîlere bağlı yerli idarecisinden alınarak Osmanlı denizcilerine karargah yapıldı. Hafsî emir Kayrevan'a hâkim olma hırsları yanında bu son gelişmeden korkup Augsburg'ta bulunan Şarlken'in yanına giderken hazinelerini de Halkü'l-Vâdî'deki İspanyol komutan Don Francesco de Tavar'a emanet etti. Tunus'tan ayrılışının hemen ardından Babülcezîre Şeyhi Ömer Cibâlî'nin tahrik ettiği ve batılların Hamed, Hamida dedikleri oğlu Ahmed, III. Ahmed adıyla Hafsî tahtına oturdu. Bunun üzerine İtalya'da Napolili Lofredo isimli komutan idaresinde 1.500-2.000 kişilik bir birlikle Tunus'a geri döndülerse de ilk hamlede yenildiler. Bu arada Halkü'l-Vâdî'deki İspanyol birliği de yeni gönderilen birliklerle desteklendi.

III. Ahmed de babası gibi halkın nefretini kazanmakta gecikmedi ve buna rağmen Hafsîler adına tam 25 yıl üç ay 15 gün iktidarda kaldı. Onun da babası gibi Halkü'l-Vâdî'de İspanyol askerlerini tutması Müslüman halkı çok rahatsız etmekteydi. Böylesine hassas bir durumda bölgedeki yaşanan gelişmeler hakkında Barbaros Hayrettin Paşa döneminin aksine İstanbul'a

yeterli bilgi gelmiyordu. Orada kendisine gerektiğinde yardımcı olacak bir idare olduğu kanaati dahi vardı ve 16 Aralık 1559 (16 Rebiülevvel 967) günü Hafsî emirine bir mektup yazarak şayet İspanyollar sekiz sene önce Osmanlı idaresine giren Trablusgarp'a saldırarak olurlarsa orayı korumak için gönderilen Kaptan Piyale Paşa ve Turgut Reis'e yardımcı olması istendi. Oysaki İspanya'nın himayesindeki birisinden bu tür bir yardımın istenmesi Aziz Samih İlder'in ifadesiyle bölgede ne olup bittiğinden haberdar olunmaması bakımından büyük bir eksiklikti. Zaten Tunus halkından bir heyet de 1563'te (h. 971) İstanbul'a kadar gelerek Halkü'l-Vâdî'deki İspanyol varlığını sona ermesini istemesi bunu gösteriyordu (Cezar, 1959: III, 1256). Bu tür durumlarda Osmanlı tehdidinden çekinen ve heyetten haberdar olan Hafsî Emiri onların isteklerini geçersiz kılmak için başka bir heyet göndermişti. Amacı devekuşu tüyü, zeytinyağı ve diğer hediyeleri ulaştırarak II. Selim'i etkilemek idiye de bindikleri gemi Mezestre'de karaya oturduğu için görevini tamamlayamamıştı (BOA, DHMD, 3/223; 6/483. İlder, 1937: II, 116).

III. Ahmed'in yerine amcası Abdülmelik'i geçirdilerse de 36 gün sonra onun ölümü üzerine oğlu VI. Muhammed adıyla kendini emir tayin edip tahta oturmaya teşebbüs etti. Ancak eski emir III. Ahmed kaçtığı ülkenin iç kısımlarındayken irtibata geçtiği Turgut Reis ve Arap şeyhleri sayesinde tahtına kavuşarak Tunus'un yeni hâkimi oldu.

Diğer taraftan 1541 yılında Turgut Reis'in bölgedeki faaliyetlerinden rahatsız olan Sicilya Kralı Don Juan de Vega Mehdiye'ye saldırıp burayı Osmanlılardan aldı ve kalede ele geçirdiği herkesi esir etti. Mehdiye'ye yerleştirdiği 1.500, bazı kaynaklarda 2.500 askerle burayı iki yılı geçmeyen bir süre Don Alvar idaresinde elinde tutabildi. Malta Şövalyelerine teslim etmek istediye de onlar da Turgut Reis'ten korktukları için idarelerine alamadılar ve tüm tarihi surları diplerine dökülen lağımlarla patlatılarak yıkıldı (Kavas: 2003, 387-389). Turgut Reis burayı kaybetmesine üzülmüşse de boş durmadı ve şehri yeniden inşa ettiği gibi Anadolu ve Balkanlar'dan getirdiği aileleri buraya yerleştirdi. Dahası Gaspard De Vallier'in 600 Kalabreli (Calabrais) ve 30 Malta Şövalyesi ile korunan Trablusgarp'ı İspanyollardan kurtarmak üzere 140 yelkenli ile bölgeye gelen Sinan Paşa'nın yardımına koştu. Murad Ağa ile ikisi burayı 1551'de aldıktan sonra merkez üs yaptılar (Pavy, 1894: 336).

Cerbe Adasının İspanyollardan Alınışı

16. yüzyılın ilk yarısında tüm Mağrib bölgesindeki Osmanlı-İspanyol rekabeti giderek arttı. Adeta daimi üstünlük kuramayan iki güçlü devletten büyük oranda galip çıkan Osmanlı Devleti olsa da aslında bilhassa Tunus meselesinin halli için tüm imkânları seferber etseler de bir türlü çözülemedi. İspanya Kralı II. Filip için Akdeniz'deki Türkler, bölgede batıların tabirleriyle “deniz kevgirleri” gibiydiler. Malta şövalyeleri de canını sıktığından fırsatını bulduğunda onlardan da kurtulmak istiyordu. Juan de la Cerda komutasında ve Sicilya Kral Naibi Jean de Vega'nın yerine geçen Duc de Medina Coeli komutasında 54 savaş galerisi, 60 yük gemisi ile 14.000 askeri 1559 yılı Ekim ayında sefere çıkardı. Rüzgârlar fırsat vermeyince bir kısmı Malta'ya, geriye kalanı da Sirakûse'ye sığındı. Gemilerdeki hasarları gidermek üç ay sürdü ve 1560 yılı Şubat ayında Cerbe adasına yönelip burayı zorlanmadan aldı. Onların kendilerini korumak için yeterli hazırlığı yapmamalarını fırsat bilen Turgut Reis, bu durumdan Kanuni Sultan Süleyman'ı bilgilendirip Trablusgarp'ta kendisini tehdit edenlerin aslında tüm bölge Müslümanlarını tehdit ettikleri sebebiyle acilen yardıma ihtiyaç duyduğunu bildirdi. İspanyol donanması 15 Mart'ta Cerbe'den ayrılınca Piyale Paşa komutasında 86 Türk yelkenli gemisi de üzerlerine gitti ve 19 galeri, 14 taşıyıcı geminin bir kısmı batırıldı, bir kısmı da teslim alındı. İspanyollardan 5.000 kişi de Osmanlılara esir düştü. Amiralleri ise kurtulup Malta'ya sığındı ve diğer sağ kurutulanlarla Mayıs ayında İspanya'ya döndü. Piyale Paşa bu çatışmadan sonra Cerbe adasına yöneldiğinde orada Medina Coeli'nin Don Alvar de Sande komutasında bırakılan epeyce asker vardı. Osmanlı donanması karşısında teslim olmak yerine çatışmayı tercih ettiler ve çoğu etkisiz hale getirildi (Pavy, 1894: 337).

Tunus'un İkinci Defa Osmanlı İdaresine Alınması (1569-1573)

Tunus'un doğrudan Osmanlı idaresine alınması öncesinde Turgut Reis'in komutasında 1565 yılında Malta'ya yapılan sefer de bölgede onlarca yıldır devam eden ikili rekabet açısından önemliydi. Gerçi bu teşebbüs Turgut Reis'in yaralanmasına ve ardından şehit düşmesi yüzünden tamamlanamamıştı. Kısa bir müddet sonra Kıbrıs'ın fethi için gönderilen donanmanın amacı da büyük bir savaşı devam ettirmeye yönelikti. Buna

rağmen Tunus şehrinin alınamaması Osmanlı Devleti için Batı Akdeniz ile irtibatın devamına engeldi ve bir an evvel tamamlanması gerekiyordu.

Denizcilik mesleğini Barbaros Hayrettin Paşa'nın yanında tecrübe eden ve 1568'de Osmanlı Devleti'nin Cezayir valisi tayin edilen Kılıç Ali Paşa⁴ bir yıl sonra da 5.000 tüfenkli düzenli birlikle sefere çıktı. Bicâyeye yakınında Ahmed b. Hasan'ın sipahilerini de topladı ve Tunus şehrine zorlanmadan girdi. Burada dört ay kaldıktan sonra yerine aslen Sardunyalı bir mühtedi olan Ramazan Beyi 1.000 Türk askeri desteğinde kaymakam bırakıp buradan ayrıldı. Barbaros Hayrettin Paşa'nın seferi sonrasında kalan kısa idareden sonra bu defa iki buçuk yıl başkent Tunus'ta idareyi ellerinde tuttular. Hafsî emiri III. Ahmed ise tahtından olunca doğru Tunus gölü içindeki Şikli (Chickly) adasındaki İspanyolların yanına gitti ve kralları II. Filip'ten tahtını kurtarması için yardım istedi.

İspanya'nın Tunus'u İkinci Defa İşgal Oyunu ve İnebahtı Hezimet

Osmanlı tarih kaynaklarının Sıngın Donanma Harbi, yani Mağlubiyet Harbi dedikleri (Danişmend, 1948: 402) ve Kıbrıs'ın fethinin hemen ardından Papa V. Pie'nin önderliğinde Türkleri Doğu Avrupa, Afrika ve Anadolu'dan yok etmek için aralarında anlaşıp yeni bir saldırı yaptılar. Aslında en esaslı onlarca ittifak girişimleri içinde kendileri adına başarı sayılan İnebahtı'da Osmanlı donanması beklemediği bir anda hezimete uğratıldı (Djuvara, 1914: 2, 103-105, 406, 423). Buradaki en ciddi sorumluluğun Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'ya yüklenmesinin sebebi,

⁴ Osmanlı donanmasına 16 yıl kaptanıderyalık yapan Kılıç Ali Paşa İtalyan asıllı meşhur denizcilerdendi. Önceleri Arap olmayan tüm denizciler gibi ona da “uluç” dendi. 1548'de Turgut Reis ile başlayan Osmanlı donanmasındaki görevi 1560'da Piyale Paşa ile Akdeniz'de devam etmiş, 1565'te ise Turgut Reis ile Malta Seferi'ne katılmıştı. Kendisine bu görevlerindeki başarılarından dolayı İzmir Sancakbeyliği verilmişti. Çok geçmeden de 1568'de Cezayir Beylerbeyi tayin edildi. 1569'da Tunus şehrinin alıp Cezayir'e bağladığı gibi 1571'de 20 gemi ile Kıbrıs'ın fethine katıldı. 7 Ekim 1571 günü İnebahtı Körfezinde yapılan savaşa sol kanat komutanı olarak iştirak etti. Bir gün süren çarpışma sonunda bir Haçlı donanması olan Avrupalılar galip gelmişti, ama Uluç Ali Paşa sol kanatta yenilmediği gibi Malta şövalyelerinin kaptan gemisini dahi ele geçirmişti. Dahası 40'ı kendisine ait, bir o kadar da gemiyi düşman tarafından ele geçirdikleri dahil 80 parça ile İstanbul'a dönünce kendisine kaptanıderyalık verildi. Padişah II. Selim de onun “uluç” olan lakabını “kılıç” olarak değiştirdi. Sir Mezelay gibi Avrupalı tarihçiler ondan bahsederken ismini “Occhiali”, “Euldj” gibi yazıyorlar. Sokullu'nun donanma için 1572'de 250 gemi hazırlama emrini yerine getirdi ve aynı yılın Haziran ayında denize açıldı. Onun kaptan-ı deryalığından sonra bu kadar üst üste başarı elde eden bir denizci daha olmadı denmektedir.

donanmanın idaresini kara ordularını yöneten İkinci Vezir Pertev Paşa ve Müezzinzâde Ali Paşa isimli iki kaptana vermesi olarak görülür. Onların tecrübesizliği ile gemilerin birçoğu batmış, kaptan-ı derya dahil binlerce asker şehit edilmişti. Ne var ki bir daha toparlanamaz denilen Osmanlı donanması tarihinin en hızlı ve güçlü hazırlıklarından birisini yapıp kara ve deniz birliklerini Tunus seferine çıkarttı.

Osmanlı Devleti Mağrib bölgesinden aldığı haberleri tek yönlü değerlendirmiş ve İspanya'nın her tarafı hareketlendirip topladığı donanma ile Cezayir veya Tunus'a saldıracaktı gibi yaydığı yanlış bilgiye göre tavır takınınca aldığı tedbirler boşa gitmişti. Zira düşman donanması İnebahtı istikametine yönelince burada Kıbrıs Seferi sırasındaki yıpranmalarını tamir etme aşamasındayken hazırlıksız yakalanan Osmanlı donanmasına tarihinin en büyük hezimetlerinden birisini 7 Ekim 1571 günü yaşatmış oldular (İlter, 1937 (II): 117).

1571 yılındaki İnebahtı Deniz Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi Avrupalıları beklemedikleri bir mutluluğa sevk ederek onları çok heyecanlandırdı. İlk hedef olarak yarım asırdır Garp Ocakları adıyla bilinen bugünkü Mısır'dan Fas Krallığı içlerine kadar uzanan ve şimdilerde Büyük Mağrip denilen geniş bir coğrafyadan söküp atamadıkları Türkleri artık dize getirmelerinin önünde herhangi bir engelin kalmadığına iyice inandılar. Özellikle II. Filip'in buraya gönderdiği Don Juan aldığı zaferin sarhoşluğundaydı (İlter, 1937 (II): 120).

Papa 13. Gregoire yakından ilgilendiği Tunus Savaşı'nda İspanyolları desteklemek üzere İtalyan, Ceneviz, Floransa ve Napolili prenslerden destek istendiyse de hiçbirisi müspet cevap vermedi. Katılmamalarının temel sebebi, eğer bu savaşı Türkler kazanırsa mücadele Tunus ile sınırlı kalmaz ve gelip kendi ülkelerini de istila edebilirlerdi. İstenen askeri gücü verdikleri takdirde orada yenilip yok edilecek ve ardından tehlike kendi üzerlerine gelince korunma ihtimalleri kalmayacağından emindiler. Özellikle Napoli Kral Naibi Kardinal Granuele, mevcut kuvvetlerinin sadece kendi topraklarını korumaya yeterli olduğunu, Tunus gibi başka bir bölgeyi savunma amaçlı görev alamayacaklarını belirtip gelen teklifi reddetti (Artus, 1662: 735).

Bu savaş için İspanya'nın Messina limanında 100 kadirgası vardı. Don Juan ise Napoli'den bu donanmaya 50 kadirga ile katılınca toplam

150 kadirga ile Tunus'a saldıracakları bilgisi İstanbul'a ulaştı. Dubrovnik beyleri de İspanyolların bu şehre saldırmak için en fazla 150 kadar gemileri olduğu bilgisini II. Selim'e mektupla ulaştırdılar. Bu malumat hemen Piyale Paşa'ya haber verildiği gibi Tunus Beyi Haydar Bey'e de bir hükümlerle iletildi. Durumun aciliyetine binaen Cezayir-i Bahri Sefid Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın ocağındaki kara birliklerini hazırlayıp hemen Tunus'un muhafazasına giderek kendisi ile iyi bir ittifak kurması ve birlikte hareket etmesi 11 Ağustos 1573 günü (12 Rebiülâhir 981) ısrarlı bir şekilde emredildi (BOA, DHMD, n.22/212).

Artus'a göre Tunus Savaşı için İspanyol ordusu oldukça muntazam bir tertibat almıştı. Türk ordusu (Armée Turquesque) ise ona göre iyi durumda değildi. Bir kısmı Modon'da, diğerleri Navarin'de idi ve İstanbul'a her an çekilebileceğini düşünüyorlardı. Kendi orduları ise oldukça mükemmel olup savaşa hazır haldeydi (Mazelay, 1662: 726).

Don Juan Sicilya'nın batı ucundaki Favinyona (Favignana) limanından 7 Eylül 1573'te (10 Cemaziyevvel 981) ayrıldı. Beraberinde 107 galeri ve 31 harp gemisine⁵ binmiş vaziyette 13.000 İtalyan, 9.000 İspanyol, 5.000 Alman askerle 3.000 hafif süvari olmak üzere toplam 30.000 kişilik bir kuvvet vardı⁶. Ayrıca Floransa ve Venedik adına ikişer gemi bu sefere iştirak etmişti (Mezelay, 1662: 726)

İspanyol ordu düzenine komuta edecek 62 galerinin ortasında üç general vardı ve bunlardan sağ kolda Marki de Sen Krua, sol kolda Malta birliği komutanı Pierre Justinian ve arkada Jean de Cardonne ve Nicolas Donat bulunuyordu ki ordunun hareket yeri olarak Paxa kararlaştırılmıştı (Artus, 1662: 727). İspanyolların Afrika deniz gücündeki 14 gemiden 8'i Papalığın, 6'sı ise Floransa'nındı. Yeni donanmanın gelmesiyle Batılıların Uluç Ali'nin şehre hapsedildiklerini iddia ettikleri Tunus halkından 14.000 kişi şehri terk ederek dağlık ve de çöl bölgelerine çekildiler. Yanlarına çok az erzak alabildiler. Bizerte ise III. Ahmed'in ufak bir müdahalesi ile ele geçirildi. Burayı kardeşi Abdülmalik idare etmeye başladıysa da hastalanıp ölünce yerine çocuk yaşta Muhammed isimli oğlu geçti. III. Ahmed halka yaptığı işkenceyi kardeşlerine de reva görüyordu. Bu çocuk yaşta

⁵ Benoist Rigaud, Don Juan'ın deniz gücünü 100 galeri, 30 gemi ve 22 diğer gemi çeşidi ile toplam 152 parça olarak zikretmektedir (Rigaud, 1573: 7).

⁶ Bu ordu hakkında Mezelay ise toplam 292 gemiden ve 15.000 askerin bunlara bindirildiğinden bahsetmektedir (Mezelay, 1662: 726).

kardeşinin/amcasının tenasül organlarını kestirip ardından pazarda diri diri yaktırmıştı. Abdülmalik'e bağlı kalanları da öldürtmüş, içlerinden 40 kişinin cesetlerini köpeklere yedirtmişti. Neredeyse tüm rakiplerini de aynı şekilde diri diri parçalatıp cesetlerini köpeklere yem etmişti. Böylesine vahşi ruhlu olan bir adam, Uluç Ali Paşa tarafından tahtından uzaklaştırınca soluğu Sicilya adasında aldı (Artus, 1662: 733).

8 Ekim günü⁷ İspanyol ordusu Halkül-Vâdî'de olmayı hesap etmişti. Ancak Tunus hâkimi ile Osmanlıların barış yapacağı haberini aldı. Bu arada Endülüs asıllı Müslümanlarla da işbirliği yaparak büyük bir kaleyi de ele geçirdiler. 10 Ekim günü karaya çıkıp ordugâhını kurdu. Kolayca Halkül-Vâdî'ye çıktıkları gibi en son ele geçirilen kale dahil Tunus şehrini de zorlanmadan aldılar. Türkler ve Morlar bu kadar güce karşı koymak yerine Kayrevan'a ve Bizerte'ye çekilip yardıma gelecek donanmayı ve gelişmeleri biraz uzaktan takip ettiler (İlter, 1937 (II): 120). Gerçi Artus Bizerte'ye giden Türklerin, bu bölgede düşünce şehre giremediklerini belirtir (Artus, 1662: 734). Batıların Alcasar dedikleri kaleye varınca orada Endülüslü 20.000 Mor Müslüman vardı ve III. Ahmed⁸ orayı Don Juan'ın askerlerinin alması için bırakmıştı. Orduda bulunan Sir Paul Jordan ve Antuan Dorya (Antoine Doria) şatoda kaldılar. Şehirde yağmalanacak bakır, yün, keten, yağ ve siyanür gibi malzemeler ile kaçmaya gücü yetmeyen çocuklar, kadınlar ve yaşlılar vardı. Epeyce masum insanın ellerini pırangaya vurup İspanya'ya götürdüler. Bu arada Bizerte de tamamen yerle bir edecekti. Luc de Sesse Halkül-Vâdî'ye geldiyse de Marsel Dorya kötü hava şartları yüzünden Avusturya limanında kalmıştı. III. Ahmed ise bulunduğu Halkül-Vâdî'den Tunus'a geçememişti.

Tunus Savaşı'na sahne olan yerler arasındaki mesafeler dikkate alındığında şehir merkezi denize 12 mil, Halkül-Vâdî ile Tunus şehri arası 9 mil (Kâtip Çelebi, 1980 (I): 67), göl kuzeyden güneye 10 mil çapında, Kartaca'dan 15 mil, körfezden 20 mil, Tunus-Bizerte arası 24 mil, Kartaca ile Sicilya arası ise 140 mil mesafedeydi (Rigaud, 1573: 7).

İspanyollar büyük savaş öncesinde çevredeki istihkâm noktaları ile göl içindeki bir ada üzerindeki Şekli veya Sen Jan adında ayrı bir istihkâm noktasına sahiptiler. Don Juan bu kadar güçle kralının emrini çiğneyip

⁷ Mazelay bu günü 7 Ekim 1573 tarihi olarak vermektedir (Mezelay 1662: 727). Naki de Alonso de Salamanca'nın yazmasında bu tarihin 11 Ekim 1573 günü olduğunu aktarıyor.

⁸ Benoist Rigaud onun adını Mulci Amida olarak vermektedir.

Papa 13. Gregoire'in da kışkırtmasıyla kendi başına buyruk hareket edip burada güçlü bir idari yapı kurmaya kalkıştı. Kaldı ki Papa İspanya Kralı II. Filip'e bir mektup yazarak Kılıç Ali Paşa'nın geçmişte kendisine bağlanan Hafsî Sultanı III. Ahmed'in saltanatına son verdiğini yazmıştı. Eğer Tunus Osmanlıların elinde kalacak olursa bu sadece İspanya'nın değil tüm Hıristiyan alemi için büyük tehlike teşkil edecekti. Zaten bu savaş hakkında ayrıntılı bilgi veren Artus, İspanyol ordusundan bahsederken bazen Hıristiyan ordusu (Armée Chrétienne), bazen de İspanyol ordusu demektedir (Artus, 1662: 725-727). Tunus'daki halkı oradan çıkarmak yerine Halkül-Vâdî ile başkent arasına Arapların el-Bastiyyûn dedikleri Bastion şeklinde altı burçlu yeni bir kale inşa ettirdi (Cezar, 1959: III, 1260). Devrik Hafsî emiri III. Ahmed fırsattan istifade iktidarını kurtarma telaşına düştüğünden onun yerine Messina'da yaşayan kardeşi VI. Muhammed'i (İspanyol prensi ve Tunus emiri) hıdivi tayin ettiyse de o sadece bir kukla olarak kalacaktı. Onun sahip olduğu sultanlığın, unvan dışında etkinliği yoktu. Halkı ise fırsat buldukça Osmanlı Devleti'nden yardım istemekteydi. II. Filip bu kararları beğenmeyerek Don Juan'dan geri dönmelerini emredince yerine Tunus'a başkomutan olarak Gabrio Serbelloni'yi⁹ bıraktı. İdaresine de 4.000 İtalyan ve Benoist Rigaud'un ifadesiyle Türkleri iyi tanıyan Marki Sen Krua Şatlen Salazar (Marquis Saint Croix Chatelain Salazar) komutasına da 4.000 İspanyol ve 100 kadar süvari verdi. Halkül-Vâdî komutasına ise Don Pedro de Carroga bakacaktı. Ancak o Artus'a göre ise 3000 İtalyan ve 3000 İspanyoldan oluşan orduya komuta edecekti ama savaştan anlamamaktaydı (Artus, 1662: 734). Böylece üç başlı bir komuta oluşturuldu ve İtalyanlara Pagano Dorya, İspanyollara Salazar ve Halkül-Vâdî'de ise Petro Carrera komutan olarak bırakıldı. Geriye kalan askerleri alarak dönerken Bizerte'yi de işgal edip oraya da bir miktar asker bıraktı. İspanyollar bu zaferlerinden sonra Türklerin bir daha Tunus'a sefer yapamayacaklarına, özellikle bir donanma gönderemeyeceklerine kanaat getirmişlerdi (İlter, 1937 (II): 120).

İspanyol Kralı II. Filip, Türkleri Afrika sahillerinden atmak için tüm gücünü kullanarak İtalya'yı, Malta Şövalyeleri'ni ve himayesinde olan Hafsî hanedanının mevcudiyetini devam ettirmekte kararlıydı. Halkül-Vâdî'deki dövüş bataryalarının desteğiyle İspanyol ordusu karaya çıkarma yaptığı dönemde Tunus şehrini Ramazan Paşa ile beraber sınırlı sayıda Türk

⁹ Mezelay bunun adını Gabrio Cerbellon olarak yazmaktadır.

askeri korumaktaydı. Daha fazla direnmesinin Osmanlı hâkimiyeti adına fayda getirmeyeceğini anlayıp yanındaki 30 topu da bırakıp yerli Arapların desteğiyle Haydar Paşa'nın bulunduğu Kayrevan'a çekilerek mevcut askeri gücünü muhafaza etme taktiğini uyguladı. Tunus şehrinin İspanyolların eline fazla bir savunma olmadan bir kez daha kolayca geçmesini II. Filip bile beklemiyordu. Onun bu seferdeki hedefi Don Juan'ın Osmanlıların kullandığı sahildeki savunma hatlarını yok etmesiyle sınırlıydı.

Hafsî hanedanlığını geri almaya hazırlanan III. Ahmed'in bundan böyle İspanya vesayetindeki bir yönetime çekingen davranması üzerine yerine kendilerine daha yakın gördükleri kardeşi VI. Muhammed'i tahta oturtular. Don Juan ise üzerindeki İspanya'ya bir an evvel dönme baskılarına dayanamayıp Tunus'u İspanya adına idare etmesi için önde gelen komutanlarından Kont Gabrio Serbelloni'yi, Halkü'l-Vâdî'de de P. De Porto Carrero ve Şikli adasına ise Don J. De Zamo Guerra komutasında toplam 5.000 kişi ile bıraktı. Ardından Madrid'de İspanya Sarayı'na dönerek kendisi için olmazsa da kardeşine hediye olarak eskiden sıkça kullandıkları ve Afrika Krallığı dedikleri Mağrib'in en hayati noktasını kazandırmanın sevincini taşımış oldu.

Türkleri bölgeden uzaklaştırma görevi Hafsîler tarafından kuklaları olmayı kabul ettikleri İspanya'ya devredildi. Dahası Tunus'a kalıcı şekilde yerleşmek isteyen Hıristiyan üstünlüğünü kaldırmak için Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmek isteyen yerel halkı da bir şekilde ikna edip karşısına dikmek istediler. Aralarında çıkacak savaş sonrası husumet oluşunca da bir daha Osmanlıları yurtlarına koymayacaklardı. Hafsî-İspanyol ortak yanılığısı bölgede kendi sınırlı içinde iktidarlarını koruma derdindeki bazı mahalli güçlerle II. Filip'in abartılı gösterilen ordusuyla bunun kolayca başarılacağına ciddi şekilde inandırılmalarıydı (İlter, 1937 (II): 120).

1574 yılındaki Osmanlı-İspanyol Savaşının İsimlendirilmesi Meselesi

Batılı kaynaklarda genelde “Tunus Savaşı” olarak isimlendirilen bu büyük hamle bizim kaynaklarımızın bir kısmında daha ziyade Halkü'l-Vâdî¹⁰ Savaşı adıyla zikredilmektedir. İlk önemli kaynak eserlerimizden

¹⁰ Kuzey Afrika'nın Ortaçağ'daki önemli kalelerinden Tunus sahilindeki bu yerin adı Arapça (حلق الوادي) şeklinde yazıldığı için Türkçe'de Halkü'l-Vâdî olarak yazmayı tercih ettik. Fransızların *Goulette* dedikleri bu ismin kökeni İtalyanca “boğaz” anlamına “gola”

Târîh-i Selânikî'de, *Târîh-i Peçevî*'de *Tuhfetü'l-Kibâr*'da bu mücadele için Kâtip Çelebi de Halkü'l-Vâd Seferi demeyi tercih etmişlerdi (Kâtip Çelebi, 1980 (I): 148-151). Nedeni dönemin denizcilik tarihi için buranın çok aşına bir yer ismi olması ve ister istemez yakından bilinip öne çıkmasına dayanıyordu. Günümüzde ise bölge coğrafyasına aşına olmayanlar için burası tarihi değerini büyük oranda kaybetmesi dolayısıyla fazla öne çıkmamaktadır. Konumuz açısından bakıldığında deniz tarafından gelen her müdahale gibi 1574 Savaşı da aslında hem başkent Tunus'un, hem de onun Akdeniz sahilindeki ileri karakolu konumundaki Halkü'l-Vâdî denilen kale çevresinde yapılması sebebiyle, bir anlamda burasının alınmasıyla, merkezi şehrin de fazla direnmeden teslim olması kaçınılmaz bir sonuçtu. Zira bu kale alınamazsa başkent Tunus'un 1534'te önce Barbaros Hayrettin Paşa'nın denizden, sonra 1569'da Cezayir Beylerbeyi Kaptan Ali Paşa tarafından karadan ele geçirmelerinde yaşandığı üzere fazla süre geçmeden kaybedilmesi an meselesi olabiliyordu. Akdeniz sahilinde inşa edilen bu muhkem kalenin varlık sebebi zaten Tunus Gölü'nün 10 km. kadar güneyindeki başşehrin kontrolünü sağlamaya yönelikti. Tarihte yerleşim yeri olarak ortaya çıkışının antik Kartaca'dan da eski olduğu rivayetleri de dikkate alındığında bu şehrin tüm Ortaçağ ve sonrasındaki etkinliği ile 1574'teki Osmanlı-İspanyol mücadelesinin “Tunus Savaşı” olarak adlandırılması son dönem tarihçileri açısından da genelde tercih edilmektedir.

Dikkate alınmasında fayda olan bir diğer husus ise Tunus çevresindeki İspanyol öncülüğünde Avrupa'dan gelen tüm saldırılarda ve de bu savaşın çıkışında Papalığın etkisinin belirleyici olması, hatta bizzat Papa'nın teşvikiyle kendine bağlı tüm güçleri birleştirme gayreti sebebiyle fiiliyatta bir “Osmanlı-Avrupa Savaşı” denmesi de mümkündür. Bu yönüyle de zaten II. Filip'in kendi imparatorluğunun sınırları içinde yer alan Güney

kelimesinden gelmektedir ve aldığı küçültme eki ile “goletta”, yani “boğazlık” demektir. Zira Tunus şehrinin kuzeyinde 9 millik bir mesafe ile Akdeniz'e uzanan ve başkent adıyla bilinen gölün bittiği ve yine aynı isimle bilinen körfez kısmına birleşen nokta arasında 28 metre eninde dar bir boğaz oluşturup buradan sağlanan geçit ile denize açılır. Araplar buraya *Halkü'l-Vâdî* adını verirler ki bu da hemen hemen bu eski ismin tercümesidir. Fenikeliler ve Romalılar zamanında buranın kıyısında gemilerin yük alıp boşaltıkları yerler olduğu bilinmektedir. İspanyol işgalinden kurtarıldıktan sonra burası Türkler ile Morların yaşadığı bir mahal iken ilerleyen asırlarda Maltalı ve Sicilyalıların da yaşamak için tercih ettiği bir yer olacaktı. 2014 sayımlarına göre 45 bin civarında kişinin yaşadığı bu stratejik nokta, başkent Tunus'a bağlı bir ilçedir.

ve Orta Avrupa'dan aldığı kara ve deniz güçleriyle Osmanlı ordusuna karşı saldırmasından hareketle sadece kendi askeri birlikleri ile gerçekleştirdiği bir savaş değildir. Tunus'taki yerel Hafsî hanedanın da içeriden Müslüman birlikleri ile düşmana ciddi destek vermesi yüzünden savaşın tamamı Hıristiyan olmadığından buna genel anlamda bir haçlı savaşı denmemiştir.

Tunus Savaşı için II. Selim'in Donanmayı ve Eyaletleri Hazırlaması

Uluç Ali Beyin 1565'teki Malta Seferi sırasında esir düşen adamlarından Yusuf'un Sicilya'da iken oranın kaptanı Dük Dalp'in donanmasını tüm mühimmat ile hazırladığını ve başına da İspanya kralının kardeşinin geçtiği bilgisi Trablusgarp tarafından bildirilmişti. İstanbul'dan buranın beylerbeyine giden hükümde donanmanın o tarafa yöneldiği, gelene kadar Tunus'ta kalelerin tamire ihtiyaç duyan yerleri varsa tamamlamasını ve bölgeden doğru haberler bildirmesi istendi (BOA, DHMD, n.10). 27 Haziran 1571 (3 Safer 979) günü Cezayir beylerbeyine de hüküm gönderilerek İspanyol gemilerinin Tunus'a yönelip orayı almak istedikleri yönünde alınan bilgiler üzerine buraya dikkat edilmesi ve gerekli hazırlıkların tamamlanması istendi (BOA, DHMD, n.10/8). Aynı gün Dubrovnik beylerinden gelen haberler de dikkate alınarak özellikle Cezayir Beylerbeyi uyarılarak İspanya'nın kendi eyaletine veya Tunus'a saldırma niyeti bildirilerek tedbirli olması istendi (BOA, DHMD, n.10/19).

Uluç Ali Paşa 1569'ta Tunus'u 40 yıllık İspanyol idaresinden kurtarıp buraya komutan olarak 5 Nisan 1573'te (2 Zilhicce 980) Ramazan Beyi bıraktı (BOA, DHMD, n.21/322) ve Hafsî emiri III. Ahmed'i de buradan kovdu. Savaşın önce burada idari bir değişiklik yapıldı ve Haydar Paşa 15 Mayıs 1573'te (15 Muharrem 981) Tunus Beylerbeyi tayin edildi. Böylece Tunus halkının Ramazan Beyi bu makama getirme arzuları ise tutmadı (BOA, DHMD, n.21/323).

İspanyolların beklenmedik bu saldırısı sonrasında Osmanlı Devleti donanmasını yeniden hazırlamaya karar verdi ve kaptan-ı deryalığa 1571'de İnebahtı'daki özel başarısından dolayı II. Selim tarafından Kılıç Ali Paşa geçirildi. İnebahtı hezimetini onun Halkü'l-Vâdî'nin işgalden kurtarılması için yapacağı seferi geciktirmişti. Üç buçuk yıl önce işgalden kurtardığı Tunus şehrinde huzur dolu bir hayat tesis edilmişti. 15 Mart 1572 (29 Şevval 979) tarihli hükme göre dinî hayat ve medreselerde eğitime verilen serbestliğin devamı için buranın komutanı Ramazan Beyden dikkatli

olması istendi (DHMD, n.10/181). Haliyle Tunus ahalisi kendilerine gayet iyi muamele eden Ramazan Bey'e beylerbeyilik verilmesi için İstanbul'a bir arıza gönderdiler. Halkı bu şekilde davranmaya Ramazan Beyin de teşvik etmesi muhtemeldi. II. Selim Tunus ile buraya bağlı yerlerdeki âlimlere, saygın kişilere 17 Şubat 1572 (2 Şevval 979) tarihli bir fermanla, Ramazan Bey ile Ali Paşa'ya gönderilen hükümlerle ise Tunus'un yeni bir beylerbeyilik olmadığı bildirildi. Dahası Ali Paşa'nın idaresindeki Cezayir beylerbeyiliğine tabii bulunduğu (BOA, DHMD, n.18/34), Ramazan Beyin de ona vekâleten Tunus'ta kaymakam olarak bulunduğu 11 Mart 1572 (25 Şevval 979) günü yazıldı (DHMD, n.10/167) (İlter, 1937: II, 117). 10 gün sonra da Cezayir'deki yeniçeri ağası, kethüdası, bölükbaşı, onbaşılar ve yeniçerilere yazılan hükümde daha önce Cezayir eyaleti beylerbeyisi tayin edilen Kılıç Ali Paşa'ya kaptanlıkta verilmiş ve Tunus da 21 Mart 1572 (6 Zilkade 979) tarihli hükme göre ona bağlanmıştı (BOA, DHMD, n.12/571).

Tunus'un Osmanlı Devleti'nin tahmin ettiği gibi İspanyollar tarafından yapılması beklenen bir saldırı sonucu işgali zor olmadı. Bu haber İstanbul'a ulaşınca derhal her tarafa bilgi verilerek buranın kurtarılması için gerekli asker, mühimmat ve erzak temin edilmesi emredildi. Sokullu Mehmed Paşa 1573-1574 yılları arasındaki kış döneminde Tunus'u geri alacak ordunun ve donanmanın ihtiyaçlarını teminle geçirdi. Toplanan tüm asker, mühimmat ve erzak 268 kadirga ve kalite, 15 mavna ve 15 kalyon hazırlandı. Anadolu ve Rumeli'den bu deniz seferi için belirlenenlerin 19 Nisan 1574 (27 Zilhicce 981) günü limanlarda bekleyen gemilere bindirilmesi kesin bir dille emredildi. (Ahmet Refik, 1926: 86-95). Donamaya lazım olan kürekçilerin temin edilmesi 30 Mart 1574 (7 Zilhicce 981) tarihli hükümle kadınlardan istendi ve veremeyenlerin ise görevlerine son verilerek bir daha da kendileri herhangi bir vazife alamayacaklardı. Cezayir'de Mami Reis, Akdeniz kıyılarındaki gönüllü reislerle kaptan tayin edilince bu savaşa gitmek isteyen yiğit delikanlılarla kalite yaptıracak reisler varsa onları teşvik edeceği gibi kendilerine de akçe yardımında bulunacağı konusu da kadınlara bildirildi (BOA, DHMD, n.24/82). Sefer için belirlenen zamana kadar 48 bin kürekçi gelerek gemilere dağıtıldı. Anadolu, Karaman ve Maraş askeri ile yeniçeriler ve deniz askerleri gemilere bindirildi. Ayrıca sağ ulûfe bölümü de bu orduya dahil edildi (Kâtip Çelebi, 1980 (I): 97). Bu kuvvet ordunun Anadolu'dan sevk edilen kısmı olup Cezayir ve Trablusgarp eyaletleri ile bunlar arasında

paylaşılmış durumdaki Tunus'un diğer şehirlerinden savaşmaya gelenler ile başta Rumeli olmak üzere Osmanlı'nın diğer eyaletlerinden sevk edilenlerin sayısı olup toplamı hakkında kesin rakam verilememektedir. Tahmini olarak bir o kadar da bu kuvvetler hesap edilip Osmanlı adına çarpışma alanına sevk edilen ordunun toplam 100 bin civarında olabileceği ifade edilmiştir (Naki 2016: 138).

Sancaklara gönderilen 30 Mart ve 7 Nisan 1574 tarihli hükümlerde asker tedariki ve diğer konulardaki hüküm çok ağır yaptırımlar ihtiva ediyordu. Zaman zaman bu tür görevlendirmelerde ihmaller olduğu, işin ciddiyetini anlamayıp kolay zannedenlerin varlığı biliniyordu ki belki bunlara geçmişte müsamaha da edilmiş olabileceğinden sert ihtarlar da bulunuluyordu. Hükümün yazılışının üzerinden iki hafta geçmeden 12 Nisan 1574 günü herkesin bulunmak zorunda olduğu yere varmış olunacaktı. Eğer gemiler gelip de oraya vaktinde yetişilmeyip bu seferden geriye kalanlar sorumluluklarını peşinen üstlenecekler en ağır siyasî kararlar karşılığını kesin surette bulacaklardı. 1574 senesi hiçbir sene ile kıyaslanmayacaktı, dahası bilmeme, işitmeme gibi bahaneler kabul edilmeyecekti. Sancak kadıları içinde henüz kürekçisini göndermeyen varsa, şayet livada çingenelerden kürekçi yazılanlara da her türlü yardım edilerek bunları acilen gönderip istenilen tarihte limanlarda hazır bulunacaklardı. Bu konuyu ciddiye almayıp ihmalkâr davranarak kürekçileri sahillere gönderemeyen kadılara II. Selim bir daha devlet görevi verilmeyeceğini emretti. Kadıların bu konuda çekingenlik yapmadan gerekeni yapmaları, bu emri sancaklarda hangi gün alındığı ve muhataplarına da ne zaman bildirildiğinin de hemen bildirilmesi kendilerinden istendi (BOA, DHMD, n.24/82).

Tunus Savaşı için serdar ve kara birliklerine komutan tayin edilen Vezir Sinan Paşa¹¹ beraberinde Kılıç Ali Paşa ile 15 Mayıs 1574 (23 Muharrem 982) günü II. Selim'in elini sarayda öpüp Eminönü iskelesine gelerek donanma İstanbul'dan hareket etti ve Çanakkale boğazını geçip Akdeniz'e ilerledi (Selânikî, 1970: 115). Fransız tarihçi Bois bu donanma için mükemmeldi diyor (Bois, 1573: 71). Hatta II. Selim döneminin en büyük

¹¹ Koca Sinan Paşa (ö.1596) Yemen ve Tunus fatihi olarak bilinir. Osmanlı Devleti'nin en kudretli sadrazamlarından birisidir ve beş ayrı defa geldiği bu görevi toplam sekiz yıl beş ay yürüttü. 1569'da Yemen'i Osmanlı idaresine bağladığı gibi 1574'te ise Tunus'un fethi için 300'den fazla gemi ve bunlara bindirilen 45 bin kadar asker ile Kılıç Ali Paşa ile sefere çıktı.

deniz kuvvetinin bu donanma olduğu dahi ifade edilmişti (Cezar, 1959: III, 1259). Haziran ayı içinde Klavria (Kalabre) kıyısına yaklaşarak buradaki Toprakhisar kalesini ve Messina'yı vurup yağmaladıktan sonra düşmana ait büyük bir gemiye denk gelip içindekileri ganimet olarak aldıktan sonra yaktılar. Beş gün daha denizde ilerleyip Kuzey Afrika sahillerine ulaşılar (Kâtip Çelebi, 1980 (I): 97). Tunus'un doğusundaki yarımada'nın doğu tarafında yer alan Kelibia'daki kaleyi tamir edip bir miktar asker yerleştirdiler (Peçevi, 1981 (I): 402). Bazı kayıtlarda 14 Temmuz, genelde ise 22 Temmuz 1574 (2 Rebiülâhir 982) günü Halkül-Vâdî çevresine çıkarma yapıp ordugâh kurdular ve toprak siperler açtılar. Sinan Paşa da otağını deniz kıyısına kurdu. Vakit geçirmeden üç koldan saldırıya geçildiği bir sırada ateş alan barutlar yüzünden çok sayıda askeri öldü. İspanyol savunması da dirençli olduğundan kolay başarı sağlanamıyordu. Serbelloni devamlı yardım almaya devam ederse kuşatma aylarca sürebilirdi (Artus, 1662: 735). İspanyolların tüm Osmanlı askerlerinin bir ayda alabileceklerini düşündükleri su kulesi derhal ele geçirildi. Sinan Paşa'nın bulunduğu taraftaki gümrükhâne kulesi kolayca alındı. Artus'a göre topları kalenin etrafına yerleştirince Serbelloni bulunduğu yeri terk etti ve sadece Halkül-Vâdî'deki kaleyi korumaya çalıştı. Tunus şehri tarafından gelen Mor birlikleri burayı kuşatınca birçok defa dışarı çıkarak epeyce Müslümanı öldürttü. Ama bu kalenin düşmemesi için göl üzerinden de İspanyol birliklerine destek göndermeye devam ettiler. Türkler bunu hemen fark edip üzerlerine tüfekçileri yerleştirdikleri kayıkları birbirine bağlayıp şehir ile Halkül-Vâdî arasındaki irtibatı adeta kara hattını kapatır gibi kestiler. Kalenin içine girilince ele geçirilen düşman askerleri etkisiz hale getirildi, sadece Serbelloni yaralı olarak ele geçirildi ve sakalından tutularak Sinan Paşa'nın yanına getirildiğinde ona dokunmayıp beraberinde tuttu (Artus, 1662: 735).

Hammer, Tunus Savaşı'na katılan Osmanlı ordusunda 7.000 yeniçeri, 7.000 sipahi, Suriye'den düzensiz 6.000 asker dahil toplam 40.000 kişi vardı demektedir. Divan-ı Hümayun defterlerindeki kayıtlarda Rumeli'den sevk edilen askerlerin sayısı belirtilmediği için net bir rakam vermek zordu. *Tuhfetül-Kibâr*'da ise sadece Anadolu, Karaman ve Maraş askerlerinin sevk edildiği belirtilmişti (İlter, 1937 (II): 122).

O günlerde Tunus Beylerbeyi Haydar Paşa da gereken hazırlıklara girişmiş ve çevreden savaşacak kimseleri toplamıştı. Yerli halkın nasıl

davranacağını öğrenmek için özel adamlarını gönderdi. Ayrıca düşmanın ne durumda olduğunu öğrenmek ve gerekirse de taciz etmek üzere özel bir birlik görevlendirdi. Hatta Tunus şehri dışına çıkan bir düşman birliğine saldırınca onlar ellerindeki silah, mühimmat ve çadırlarını bırakarak sur içine kaçmışlardı. 900'ü atlı, 4.000'i piyade 5.000 civarında askeri vardı. Türkler şehre saldırınca adamları dağıldı ve yanında sadece 60 atlı kaldı (Artus, 1662: 735). Bu çatışmada Hafsî Sultanı Mevlay VI. Muhammed tüfikle iki yerinden yaralanmıştı. Elde edilen bu başarı vesilesiyle Haydar Paşadan memnuniyetin ifadesi olarak kendisine bir hilat gönderildi (BOA, DHMD, n.24/75).

Tunus: Hafsîler, Osmanlı Cezayiri ve Trablusgarp'ı Arasında Üç Parçalanmış Şehir

Son zamanlarında sadece başkent Tunus ve Bizerte'de hüküm süren Hafsîler dışında Osmanlılar Tunus ülkesinin batısını Cezayir Beylerbeyliği ile doğusundaki Kayrevan, Sûs ve Manastır şehirlerini ise Trablusgarp Beylerbeyliği idaresinde tutmaktaydılar. Aziz Samih İlter'e göre Mağrib'in bu bölgesindeki coğrafi konum çok iyi bilinmediği için şehirlerin hangi eyalete bağlanacağı konusunda İstanbul'un da tam bilgisi yoktu. Devlet o kadar önemli işler arasında bunları da çözüme kavuşturma durumunda kalıyordu. Tunus ve Kayrevan'ın önde gelenleri İstanbul'a mektup göndererek Trablusgarp'a tabi olmak istemediklerini bildirdiler. Buranın beylerbeyi Cafer Paşa idaresindeki şehirleri Tunus'a bıraktığı 24 Haziran 1571 (Selh Muharrem 979) tarihli hükümlerle olumlu karşılandı. Kayrevan ve Tunus'a bağlı yerlerden Trablusgarp idaresinde olanlar geçmişte olduğu gibi Tunus'a bağlandı (BOA, DHMD, 17/3). Bu durum üç gün sonra 27 Haziran günü Cezayir beylerbeyine de haber verilerek geçmişteki gibi Kayrevan ve Tunus'a bağlı yerlerin tekrar buraya bağlanması emredildi (BOA, DHMD, 10/3). Ancak Cafer Paşa bu hükme 13 Ekim 1571 (23 Cemaziyevvel 979) günü cevaben Sus ve Manastır şehirlerindeki ahalinin Tunus'tan ziyade Trablusgarp'a yakın oldukları için mevcut konumlarının devamından yana olduklarını ısrarla yazdı. İstanbul bu meselenin çözümü için ise donanma ile o bölgede bulunan Vezir Pertev Paşa'ya durumu halk nezdinde araştırıp ona göre karar vermesini istedi (BOA, DHMD, 16/362; İlter, 1937: II, 118).

Tunus'a yapılma ihtimali olan bir saldırı karşısında asker ve donanma olarak gerekli hazırlıklara başlanmasına 1572 (980) senesinde karar verildi. Cezayir, Trablusgarp ve Tunus beylerbeyilerine de bu durum haber verilerek Cezayir'deki askerlerin hazırlanarak Tunus hududuna sevk edilmeleri istendi. Buradaki halkın istediği asker konusunda da Pertev Paşa bilgilendirildi. Bilhassa bir örneği Trablusgarp Beylerbeyine 25 Nisan 1573'te gönderilen fermanla II. Selim, Cezayir Beylerbeyine hitaben donanmadaki askerin gaza ve cihat için Kuzey Afrika bölgesinde olacağını, Trablusgarp Eyaleti'nin durumdan haberdar edilerek emrindeki askerleri belirlenen yere getirip buluşturmasını önceden haber verdi. Ayrıca kadirge ve diğer gemilerden ne varsa onların da gerekli miktarda asker, mühimmat ve silah ile başlarında onları idare edecek beceride komutanlar tayin edilerek savaşa hazır hale getirilmesi, şehirlerin ve çevrelerinin korunmasının sağlanması, karadan da ordusu ile Trablusgarp Beylerbeyi ile birlikte donanmasının gelmesi de istendi. Tunus'taki komutan Ramazan Bey'e de donanmanın muhafaza etmekte olduğu yere geleceğini asker için gerekli zahire ve mühimmatı hazırlaması emredildi. 5 Temmuz 1573 (5 Rebiülevvel 981) günü vilayetlerdeki kadılara ferman gönderilerek Allah'ın kelamının yüceltilmesi için Müslüman askerlerinin savaşa hazır olduğundan camilerde ve mescitlerde İslam adına fethin ve zaferin elde edilmesi için enam-ı şerifler okutulması emredildi (İlter, 1937 (II): 119, Ahmet Refik 1926).

2 Temmuz 1573 (2 Temmuz 981) günü yazılan fermanla Cezayir ve Tunus'taki Osmanlı birliklerinin her an savaşa hazır olmaları (BOA, DHMD, 22/212), İspanyol donanmasının sadece Tunus'a değil Cezayir'e de saldırma ihtimaline karşı kalenin etrafında düşmanın gizlenmesine yarayacak binaların ve bahçelerin tıraşlanması 4 Ağustos 1573'te (5 Rebiülâhir 979) emredildi (İlter, 1937 (II): 119, Ahmet Refik, 1926).

Osmanlı donanması bir kez daha Kuzey Afrika'da büyük bir mücadele için Kılıç Ali Paşa'nın komutasında ve Vezir Pertev Paşa'nın serdarlığında o zamanlar Mora yarımadasının güneydoğu ucundaki Benefşe Burnu'na varınca düşman hakkında bilgi alınması için çalışılmış, bu arada Sıgacak Beyi Ahmed Bey de Cezayir'den bilgi alması için gönderilmişti. Onun getirdiği bilgiye göre Cezayir Beylerbeyi Ahmed Bey o sırada yerli kabilelerden Beni Abbas'ın reisinin isyanını yatıştırdığı için Tunus hududu için emredilen askeri henüz gönderememişti. 1574 yılı Mart ayında ordu

komutanı Süleyman ile Tunus'ta Seydi Ebuttayyib el-Hadâre'ye hitaben Arapça bir yazı gönderilmişti (BOA, DHMD, n.19/123; İter, 1937 (II): 119).

Osmanlı Devleti'nin Tunus Savaşı Hazırlığı

Mağrip bölgesinden alınan bilgiler ciddi şekilde değerlendirilip hazırlanan donanma Vezir Piyale Paşa'nın idaresinde Akdeniz'e biraz da geç olarak açıldı. Büyük bir donanma ile Akdeniz'de yol alıp geri dönmenin zorluğunu göz önüne alarak kaptan paşa ile işbirliği içinde en yararlı olan ne ise ona karar verip uygulamaları emredildi. Ayrıca bu yönde Cezayir ve Tunus da haberdar edildiği gibi Beni Abbas reisi, Kuku Beyi ile Kayrevan şeyhlerinden Şeyh Mehmed el-Kayrevânî ile Şeyh Ali İbn Amr'a da 14 Şubat 1574 (22 Şevval 981) günü hükümler gönderilerek Osmanlı Beylerbeyilerine yardım etmeleri buyruldu (BOA, DHMD, n.23/291).

Piyale Paşa'nın komutasındaki donanma 3 Haziran 1573 (2 Safer 981) günü 208 kadirge ve 12 mavna ile İstanbul'dan ayrıldı. Avlonya sahiline vardıklarında düşman tarafında bir gelişme olmadı. Piyale Paşa ve Kılıç Ali Paşa, Polye kıyısına varıp birkaç kaleyi ele geçirip orada ele geçirdiklerini ganimet edindikten sonra Venedik idaresindeki yerlere çıkmak üzere iken Osmanlı Devleti ile 7 Mart 1573 barış antlaşması yaptığı (Hammer, 1836 (VI): 436) için oralara dokunulmaması (Artus, 1662: 727), sadece İspanya kontrolündeki yerleri ele geçirilip tahrip edilmesi emredildi. Sicilya ve Napoli'ye saldırmak istedilerse de maalesef ters rüzgârlar buna mani oldu ve 1573 yılı Ekim ayında birkaç gemi zayıtı dışında güvenilir bir limana girdiler (Kâtip Çelebi, 1980 (I): 96-97; İter, 1937 (II): 120).

Tunus'un ilk beylerbeyi Haydar Paşa şehre saldırı hazırlığındaki güçlü düşman ordusu karşısında Kayrevan'a çekilip yaşananları İstanbul'a bildirdi. İlk taarruzda Kayrevan Şehyî Ali'nin 3.000 atlı ile gelip kendisine iltihak ettiğini, kendinden önceki Ramazan Beyin de bu saldırıda yararlılıkları görüldüğünden onun durumunu İstanbul'a bildirdi ve mükâfat olarak ona Cezayir Beylerbeyliği 7 Nisan 1574'te (15 Zilhicce 981) verildi (BOA, DHMD, n.24/59, 75). Haydar Paşa'nın donanmanın ve ordunun Halkü'l-Vâdî'ye doğru hareket ettiği günlerde bölgede Araplar arasında keşif yaparken gönderdiği yerel güçlere mensup 400 kadar tüfekli kişiden kaçanlar Tunus şehrine girip buradaki Hafsî ve İspanyol iki bin tüfenkli ve 20.000 asker üzerine yürüdüler. Bunları darmadağın ettikleri

gibi ateş silahları kullanmaya bile cesaret edemediler. Hafsî Sultanı VI. Muhammed tüfekte iki yerinden yaralanırken askerlerin çoğu kılıçtan geçirildi. Askerlerinin çoğu esir edildiği gibi silahları, mühimmatı ve çadırları ganimet olarak alındı. Beş veya altı bin Arap eşkıyasından sadece 20 veya 30 kişi hayatta kalırken geriye kalanı Tunus şehrine sığındılar ve kapıları kapatıp dışarı bir kişinin çıkmasına müsaade etmediler. II. Selim, Haydar Paşa'nın bu müdahalesini haber aldığı anda çok memnun olmuş ve kendisine bir hilat göndermişti. Barbaros Hayrettin Paşa zamanında da ona tabii olan Şeyh Ali kabilesi bu defa da 3.000 süvari ile beylerbeyinin yardımına gelmiş ve ona da destekleri dolayısıyla bir hilat gönderilmişti. Tunus, İspanya idaresinde oldukça burayı kurtarmak üzere Halkü'l-Vâdî'yi önce alınması için 300 kadar gemi 1574 yılı Mayıs ayı başında yola çıkarılmak üzere hazırlandı. Bu donanma bölgeye varınca Cezayir-i Garp Beylerbeyi Ramazan Paşa, Trablusgarp Beylerbeyi Mustafa Paşa, eski Cezayir Beylerbeyi Ahmed Paşa olmak üzere aynı fikirde ve birlik halinde Tunus'a yönelmeleri veya Penon'u mu almalarının uygun olacağına karar vermeleri, ardından oranın fethini gerçekleştirmeleri 7 Nisan 1574'te (15 Zilhicce 981) istendi (BOA, DHMD, n.24/75).

Tunus'a müdahale edilirken özellikle Venedik ve Fransız gemilerine, muhatap devletler ile anlaşmalar yapıldığı için dokunulmayacaktı. Ancak eğer Fransız gemilerine Osmanlılar tarafından bir müdahale eden olursa özürlerinin kabul edilmeyeceği taraflarına bildirildi. 27 Mart 1574 (4 Zilhicce 981) tarihli bir hükümlerle bu konu Cezayir beylerbeyine de haber verildi (BOA, DHMD, n.24/82).

Tunus Savaşı'nın Başlangıcı

Osmanlı Devleti Tunus Savaşı komutanlığına ve kara birliklerinin idaresine Vezir Sinan Paşa'yı, ona bu konuda en büyük desteği de deniz birliklerine komuta edecek Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa'yı görevlendirdi. Anadolu ve Rumeli'den toplanan askerler yanında Mısır'dan Fas'a kadar her taraftan destek alınacaktı. Bilhassa en büyük desteği Tunus ve Kayrevan Arapları ile bu bölgeye Osmanlıların Endülüsten getirip yerleştirdiği Mor Müslümanları, Cezayir eyaletindeki Kabililer verdi (Artus, 662: 734).

Tunus Beylerbeyi Haydar Paşa, Cezayir Beylerbeyi Ramazan Paşa ve Trablusgarp Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın birlikleri yanında Mısır'dan da gönüllüler savaş alanına geldiler. Sinan Paşa İstanbul'dan gelen ordu

birlikleri ile Halkü'l-Vâdî'yi, ocaklı da denen eyalet askerleri de Tunus şehrini kuşatma altına aldılar. Tunus şehri surlarının büyüklüğü, iç kalenin harap olması, dahası İspanyol askerlerinin bu kadar geniş alanı tutacak kuvvetlerinin bulunmaması yüzünden sadece altı gün buna dayanıp Don Juan'ın başlayıp da bitiremediği Bastion dedikleri Babülbahir siperine çekildiler. Burada savunma için her türlü hazırlığı tamamlayıp toplarla kendilerini emniyete alıp uzun süre dayanma fırsatı yakalamak istediler. Tunus şehrine girip burayı kurtaran Garp Ocakları askerleri bu siperi yönelip kuşattılar (İlter, 1937: II, 124). 14 Temmuz 1574 (24 Rebiülevvel 982) günü Kılıç Ali Paşa komutasında gemiler karadan Tunus'a yaklaşp Halkül-Vâdî'yi muhasara ettiler (Esad Efendi: Varak 6a).

İspanyollar savaşın aleyhlerine geliştiğini fark edince Bizerte'deki kuvvetlerini Halkü'l-Vâdî'yi savunmaya getirdiler (Peçevi, 1981 (I): 49). Halkü'l-Vâdî'nin etrafındaki kalelerde savaş başlamış her iki tarafta en kuvvetli birliklerini bu cephede tutuyordu. Savaş 33 gün geceli gündüzlü devam etti (Uzunçarşılı, 1951 (III): 46-47). 24 Ağustos 1574 (6 Cemaziyevvel 982) günü kalelerin hepsine birden hücumla geçildi. İspanyol muhafızları maddi ve manevi açıdan çökünce ana kale Osmanlıların eline geçti. İçinde kim varsa etkisiz hale getirilirken çok az sayıda kurtulan arasında Hafsî Sultanı VI. Muhammed ile İspanyol komutan da vardı ve hemen esir alındılar. Osmanlıların kayıpları giderek artıyordu ve şehit olanlar arasında iki yeniçeri kahyası da vardı. Savaş kayıpları konusunda rivayetler muhtelif olup Halkü'l-Vâdî'de 5.000 İspanyol ölümlerine 2.000 askeri de esir düştüğü rivayet edilir. Ayrıca 500 adet benzerine zor rastlanır top Türklerin eline geçmiş, 190'ı İstanbul'a gönderilirken geriye kalanı Tunus'un muhafazası için yerinde bırakılmıştı. Nihayetinde İspanyolların 40 yılda büyük bir özenle inşa ettikleri kale 40 günde alındı.

Halkü'l-Vâdî bugün Tunus olarak isimlendirdiğimiz ülkenin Akdeniz sahilinde 30 metre uzunluğunda, 10 arşın genişliğinde küçük fakat sağlam inşa edilmiş bir istihkâm noktasıdır. Her çatışma anında hedef haline geldiği için içerisindekiler boşaltıldıktan sonra altına 30 yerden lağım kazılarak gemiler denizde açıldıktan sonra lağımlara dökülen barut ateşlenerek kale yıkıldı (Kâtip Çelebi, 1980 (I): 150-151). Bu kale düştükten sonra altı burcu olan Babülbahir'in komutanlarından Pagano Dorya ve Sinokeranın dayanmaya karar vermeleri aslında imkânsız

başarıları demektir. Nitekim direnmeye karar verdiler ve kuşatma sırasında her burcun alınması günler aldı. Eylül ayının 5., 8. ve 11. günlerinde yapılan saldırılardan netice alınmadıysa da Artus bir beşinci hücum da vardı dese de genel görüş dördüncü hücumda İspanyol direnişi kırıldı ve savunmaları yetersiz kaldı (Artus, 1662: 375). Bundan sonra İspanyolların elinde sadece Sen Jak dedikleri adadaki siper kaldı. Kaptan Paşa ve ordu komutanı bunların cesaretlerini dikkate alarak kendilerine dokunulmayacağı sözünü vererek teslim olup gitmelerine izin verdiler (Hammer, 1936 (VI): 278). Pedro Carroga çatışma başlayınca kaleden çıkmak istemediği gibi Napolili Antoine Carafe gibi kendini bir çuvala sarıp denize atlamak isteyenler de oldu. Türklerin ilk savaş birliği denizden kaleye hücumla geçince bir ara bunu püskürtse de kara birlikleri aralıksız saldırılarına devam etse de sonunda esir düşmekten kurtulamadı. Sinan Paşa'nın huzuruna getirildiğinde suratına bir şamar patlattığı rivayet edilir. Ardından atıldığı hapiste veya henüz yoldayken öldü (Dunant, 1858: 19). Serbelloni'nin tek derdi ise kalenin düşmesini engellemek için devamlı destek sağlayarak kurtulma ümidi idi (Artus, 1662: 735). Pegan Dorya Türklerin teslim olması çağrısından ziyade yerlilerin kendisini kurtarmaları sözüne inanarak dört bin altın verdiği dört kişi tarafından kellesi kesilerek bir sopanın ucunda Osmanlı ordusunun komutanına getirdiler. Sinekora ise aynı durumla karşılaşmamak için teslim oldu ve İspanyol kralının hazinesinden aldığı 60 bin dukayı Türklere verdi. Sinan Paşa daha önceden kalede bulunanlara kale düşmeden önce savaştan çekilmeleri şartıyla kendilerine dokunulmayacağını, muhasara anında gelenlerin ise bundan yararlanamayacağını bildirirse de son çırpınılarına kadar çatışmaya devam ettiler ve sadece 50 kişi esaretten kurtulabildi. Kale alınır alınmaz içerideki hayatta kalanlar esir edildiler (Hammer, 1836 (VI): 279).

12 Eylül 1574 günü (25 Cemaziyevvel 982) Tunus, Halkü'l-Vâdî, Babülbahir ve Sen Jak istihkamlarının ele geçirilme işlemleri tamamlandı. Osmanlı Donanması 18 Ekim 1574 günü (2 Receb 982) İstanbul'a döndü (BOA, DHMD, n. 26/287). 31 Ekim 1574 (15 Receb 982) günü II. Selim Vezir Sinan Paşa'ya Tunus fethinin başarı ile tamamlandığı haberini aldığı dair bir hüküm yazıldı. Hafsî Emiri VI. Muhammed, İspanyol komutan Serbelloni ve diğer esirler İstanbul'a getirildi. Hafsî Sultanına bol tayinat verilerek Yedikule zindanına kapatıldı (Esad Efendi: Varak 6a). Bu savaşta İspanyolların kaybı tüm mevcutlarının yok olması, yani 8.000

kişiden az değildi. Hafsî kuvvetlerinden ne kadar kişinin öldüğü belli değildi. Osmanlıların kaybı da yardımcı ve gönüllülerden olanlar dahil 10.000 kişi idi. Tunus'un zaptı ile birlikte 250 yıllık Hafsî hanedanı da tarihten silinmiş oldu.

Tunus Savaşında Kullanılan Taktikler

İnebahtı yenilgisinden sonra Türklerin Venedikliler ile 7 Mart 1573 günü bir antlaşma imzalamasının zor bir zamanda büyük bir kazanım olarak görüldü. Hatta bazı tarihçiler bu hamlenin Osmanlıları mağlupken galip konumuna getirdiğini ifade etmektedir (Hammer, 1836 (VI): 436). Haliyle Tunus Savaşı öncesinde Avrupalılar arasında bir çatlak oluşmasına sebep oldu. Savaş başlar başlamaz, Osmanlı askerlerinin şehir merkezi ile Halkü'l-Vâdî kalesi arasındaki irtibatı sağlayan kanalda kayıkları birbirlerine bağlayıp üzerlerine tüfekçileri yerleştirerek adeta karadaki gibi engel oluşturup tüm geçişleri engellediler. Gemilerin gönderleri ile serenlerini köprü yaparak birinden diğerine rahat geçmeyi sağlamaları da önemli bir çözüm oldu. Yünleri ıslatıp büyük kayıklara koydukları topların üzerine koyarak atış yapıldığında hızlarını düşürmeleri de önemli bir taktikti (Artus, 1662: 735).

Tarih kitaplarımızda İnebahtı Osmanlı tarihinin çöküşünün ilk adımlarından gösterilir. Eğer Tunus Savaşı bunun öncesinde olsaydı belki haklılık payı daha fazla olabilirdi. Ama üç sene sonra daha büyük bir donanma hazırlayıp deniz savaşı ile kara savaşını birlikte yaparak tüm Avrupa ordusunu darmadağın eden bir devlet henüz kuvvetinin zirvesindedir. Hammer'e göre Tunus Savaşı'nın Osmanlılar adına üç önemli isminden Barbaros Hayrettin Paşa Rum, Piyale Paşa Macar ve Kılıç Ali Paşa da İtalyan idi ve bunlar gibi kimseler yüzünden Osmanlı Devleti Akdeniz'i asırlarca yağmaladı (Hammer, 1836 (VI): 440). Bu görüşüyle de aslında Avrupa'nın yenilgilerinin sebebini çok basit nedenlerde aramaktadır.

Tunus Osmanlı İdaresinde

Tunus'ta da Cezayir ve Trablusgarp gibi bir eyalet olarak başına bir beylerbeyi bulunuyordu. Buradaki kalenin tamiri ve kuvvetlendirilmesi ile silahlarla teçhiz edilmesi yapıldı. Onun idaresinde bir paşa divanı

vardı ve idarenin merkez teşkilatı hükmündeydi. Tüm işler burada görülmekteydi. Vezir Sinan Paşa Tunus'u aldıktan sonra beraberinde getirdiği yeniçerilerden buraya bir miktar asker bırakmaya karar verdi. Özellikle kalanların maaşlarına zam yapılacaktı. Önce içlerinden bir kısmı kendilerinden istenen hizmeti ve neticesinde fethi yaptıklarını, haliyle Tunus'ta kalmak gibi bir niyetlerinin olmadığını beyan ederek Anadolu'ya dönmek istediklerini dile getirerek yapılan teklife itiraz ettiler. Sinan Paşa bu durum karşısında kuloğlu olup gönüllü olarak kalıp üç yılı bölgeyi koruyarak tamamlarsa her birine onar akçe, gönüllü ise 6000 akçelik tımar verileceğini, ayrıca kaldıkları her gün için de dört akçe alacaklarını ilan ettirdi. Onun bu girişimi netice verdi ve yeniçerilerden 4.000'i burada yeni eyaletin muhafazası için kalmayı kabul etti. Kendisi de bu başarılarından dolayı dördüncü vezirliğe getirildi. Bu duyuru üzerine işitenler gönüllü olarak kalmak için müracaat ettiler. Her yüz kişinin başında bir bölükbaşı görevlendirildi. Yeniçeri divanını ise her yeniçeri bölüğünün ortası veya bölükbaşı temsil edilecek şekilde düzenlendi. Beylerbeyi önemli işleri yeniçeri divanı ile danışarak hallederdi. Tamamının komutası yeniçeri ağasının idaresine verildi. Ağalar konum olarak kethüdalardan daha üst seviyeyi temsil ediyorlardı. Hatta oradakilerden seçilip tayin edilenler olduğu gibi 1 Eylül 1579'da (9 Receb 987) Zağarcı Hüseyin gibi İstanbul'dan tayin edilenler de vardı (BOA, DHMD, n.40/105; Esad Efendi: Varak 7b). Beylerbeyileri istedikleri takdirde bunları değiştirme yetkisine sahiptiler. Tunus eyaleti sancaklara ayrılarak her birine sancak beyleri, her birinin idaresine de komutan tayinleri, şerî meselelerin çözümü için ilimde ileri seviyede olan Hüseyin Efendi başkadı olarak görevlendirilirken tüm yerleşim yerlerine de kadılar veya naibleri gönderildi. Tüm görevlilerin ne yapacakları ve ne kadar maaş alacakları belirlenmişti. Osmanlı Devleti'nin tüm eyaletlerinde olduğu gibi has, tımar ve zeamet ile vakıf uygulamaları burada da geçerli kılındı. Düzen kurulduğu gibi Haydar Paşa da beylerbeyi olarak burada kalmaya devam edip donanma ordusu olarak İstanbul'a döndü (İlter, 1937 (II): 125-126).

Tunus dayılarının etkinlik olarak Venedik "dodges" denilen yöneticileri gibiydiler. Divan dayıları, onlar da divan üyelerini seçerdi. Hükümet şekli aristokratik bir yapıdaydı. Beylerbeyileri de Osmanlı Padişahı adına vergi alıyorlardı. Bundan böyle 40.000 piyade asker ve denizde ise 12 gemi ile İstanbul'un hizmetinde olacaktı. Başşehirde 12.000 asker Hıristiyan

esir vardı. Ticaret günlük hayattaki refah seviyesini artıran en önemli geçim kaynağı idi. Burada 100'den fazla medrese vardı. Aynı dönemde Cezayir'deki Hıristiyan esir sayısı ise 50.000 civarındaydı. Bazen dayıların Cezayir tarafından tayin edildiği de oldu. İstanbul'dan yapıldığında bölgede yaşayanlar nezdinde gücü zayıf kalabiliyordu (Dunant, 1858: 20). Tunus eyaletindeki 40 yeniçeri bölükbaşısı dışında yeniçeri ağasının bir kethüdası, sekiz çavuşu, hoca da denilen iki katibi ve bir tercümanı bulunuyordu.

Kıscacı eyalet divanının düzeni beylerbeyinin, her türlü vergi ve benzeri gelirleri toplama ve rütbelere göre bunları dağıtma görevi emîrlevtanın ve şeri hükümleri tatbik etmekte kaziyülkuzatın görevi oldu. Bu üç başlı düzen, eyaletin güçlü olduğu anlarda sıkıntısız uygulanmış, ancak aralarında üstünlük mücadelesi başlayınca da Tunus'un huzurunun bozulmasında bir araç görevi görmüştü (Esad Efendi: Varak 7b).

Savaş Sonrası Gelişmeler

İspanya Kralı Şarlken'in daima övünç kaynağı ve şeref madalyası gibi gördüğü Halkü'l-Vâdî kalesi ordusunun kendisine aşırı güveni, Osmanlı Devleti'nin burayı geri alma kararlılığını umursamamaları yüzünden kaybedildi. Kale sadece İspanya'nın Afrika'daki emelleri için değil tüm Avrupa için hayati öneme sahipti. Çünkü Türkler ile başları belaya girince sığınabildikleri muhkem bir yerdi. Burayı ele geçirmek için yıllarca savaşmışlar, defalarca tahkim için inşasına devam etmişler, gerektiğinde tamirden geçirmişler, Hafsî hanedanı ile burayı elde tutmak için birçok entrikalar çevirmişlerdi. Mağrip'te görebilecekleri en büyük fetihlerinden birisiydi. Sinan Paşa sadece savaşı kazanmadı, onların gururu gibi kalelerini de yerle bir etti. Dahası Papalığın nüfuzundaki İspanya ile İtalya'nın güç birliği de son buldu (Artus, 1662: 736).

Osmanlılar tarafından bu savaşın kazanılması ise 19. yüzyılın sonuna kadar görüldüğü üzere artık burasının üç asırdan fazla bir müddet Avrupa'nın istilasından uzak tutulması demektir. Endülüs'te mahsur kalan son Müslüman nüfus için onları buraya yerleştirerek kendilerine güvenilir bir vatan bulmuş oldular. İnebahtı talihsiz ve basiretsiz bir kararın neticesinde bir yenilgi idi, ama bundan büyük ders alan II. Selim asıl hedefi olan Tunus'u da Yemen ve Kıbrıs'tan sonra alarak büyük bir itibar elde etti. Bundan böyle La Ligue denilen İspanyol-İtalyan birliği fiilen

bittiği için Kuzey Afrika'da Papalık merkezli bir tehlike kalmadı (Artus, 1662: 736).

Haydar Paşa 1575 yılına (983) kadar Tunus'taki görevine devam etti. Daha üzerinden bir yıl geçmeyen bu eyalette Arap nüfus Osmanlı idaresine çok alışık olmadığı için yer yer başkaldırılar baş gösterdi. 3 Mart 1576 tarihli (2 Zilhicce 983) hükme göre beylerbeyi bunları birbirlerine karşı hasım hale getirip tek güç olarak kendisine karşı gelmelerini engelleyip onları bir anlamda da zayıflattı (BOA, DHMD, n.27). Haydar Paşa'nın yerine ise Recep Paşa 1576 (983)'da Tunus Beylerbeyi oldu ve halk onu daha adaletli bulduğu için kendisinden memnun kaldıklarını İstanbul'a bildirdiler (BOA, DHMD, n.28/73). Ne var ki bu kanaatleri çok sürmemiş, özellikle 1569 (979) yılından itibaren saldırı öncesinde önemli görevler için adı dahi zikredilen Ebu Tayyibülhadâre isimli ileri gelenlerinden bir kişiyi İstanbul'a kadar gönderip burada kendini vazgeçilmez bir konumda tanıttı. Dahası Kayrevan sancak beyliği alacak kadar önemli fırsat elde etmiş, fakat ortalığı karıştırmak için Recep Paşa aleyhinde yazılar yazmaktan geri durmamıştı (BOA, DHMD, n.28/227). Onun başkaları hakkındaki benzer ithamları da İstanbul'da bir müddet sonra yankı buldu ve beylerbeyi görevinden azledildi (BOA, DHMD, n.28/73; İltar, 1937: II, 126). Recep Paşa'nın yerine Haydar Paşa tekrar 1 Ekim 1576'da (8 Receb 984) Tunus beylerbeyi tayin edildi (BOA, DHMD, n.28/231; İltar, 1937: II, 127).

Tunus Savaşı ile birlikte tüm Mağrib bölgesinde kendi kendini idareye muktedir ve genelde İspanyollara direnebilen Fas'taki Sa'dî Sultanlığı hariç tüm Kuzey Afrika Osmanlı idaresine girmiş oldu. II. Selim padişah olarak büyük bir itibar kazanırken Vezir Sinan Paşa ve Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa da aynı şekilde büyük takdir topladılar (Esad Efendi: Varak 7b).

İspanya'nın 1567'de Endülüs'te kalan son Müslüman toplumu Avrupa'dan atma teşebbüsü sırasında çıkan ve Mağribli direnişi denen hadise 1570 yılına kadar üç yıl sürdü. Bu direnişe en büyük desteği de Uluç Ali Paşa verdi ve Gırnata'dan zorla uzaklaştırılan Müslümanları kurtarmak için İspanya sahillerini vurarak gemilerine aldıklarını Mağrib'in farklı bölgelerine getirip yerleştirdi. Bu Müslümanlar için en uygun bölgeler de aslında Tunus ve çevresinde bulunuyordu. Kılıç Ali Paşa bunu bildiği için halkın kendinden hoşlanmadığı Hafsî III. Ahmed'i tahtan indirip onun bölgesine Endülüslü mültecileri yerleştirmeye niyetliydi. 1569'da hiç zorlanmadan Tunus şehrini alınca Hafsî Sultanı da Halkü'l-Vâdî'deki İspanyol kalesine sığındı. Kâtip Çelebi Tunus'un 1570 yılı Mart

ayında (977 Şevval) Hafsîlerden III. Ahmed'den alınarak bu hanedana son verildiğini ve başına buyruk bir devlet yapıldığını yazmaktadır (Kâtip Çelebi, 1980 (I): 135). Endülüs'ten Tunus'a göç dalgası en son 1606-1614 yılları arasında Osman Dayı tarafından yapıldı. Bunun sebebi ise III. Filip'in 22 Eylül 1610 günü Valensiya'da yaşayan Mor Müslümanlarına üç gün içinde ülkeyi terk etmelerini emretmesidir. Belirlenen bir limandan 2 Aralık 1610 günü tüm Endülüs ve Murcia'dan, 16 Aralık günü de Aragon ve Katalonya'dan ayrılıp Tunus tarafına geçirildiler. Tunus'ta Osman Dayı bunları gayet iyi karşıladı. Çok iyi bir medeniyetin mensubu olan bu insanlar burada hemen sanayi anlamında gelişme gösterdiler. Zagyan, Süleyman, Testur, Mecezülbâb ve Teburba şehirlerinin ya kurucuları oldular, ya da buraların mevcut imkânlarını genişlettiler. Tunus'a tarihinde olmayan bir ilim irfan havası verdiler. 30 Eylül 1610 günü Osman Dayı öldü ve yerine damadı Yusuf geçti ve kayınpederinin çizgisini devam ettirerek 30 Kasım 1637'de ölene kadar 27 yıl dayılık yaptı (Pavy, 1894: 342). Tunus'un tabii coğrafyasında olup da bu eyalet sınırları dışında kalanların tamamını buraya bağladığı gibi o döneme kadar Trablusgarp'a bağlı olan Cerbe adası da artık bu eyaletin bir parçası oldu (Pavy, 1894: 343).

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

İlgili belgelerin künyeleri metin içerisinde yer almaktadır.

Yazma ve Araştırma Eserleri, Makaleler, Ansiklopedi Maddeleri

A. Pavy (1894). *Histoire de la Tunisie*, Alfred Cattier, Tours.

Ahmet Kavas (2003), “Mehdiye (Tunus)”, *TDV DİA*, C. 28, 387-389.

Ahmet Kavas (2006). “Afrika'da Sömürgeciliğin XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Kurulamamasında Osmanlı Devleti'nin Rolü”, I. Uluslararası Türk-Afrika Kongresi, İstanbul, 103-108.

Ahmet Kavas (2012). “Tunus (Osmanlı Dönemi)”, *TDV DİA*, C. 41, 388-393.

Ahmet Kavas (2012). “Tunus (Şehir)”, *TDV DİA*, C. 41, 400-404.

Ahmet Refik (1926). “Kıbrıs ve Tunus Seferlerien Aid Resmi Vesikalar”, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*: cilt. s.1-2/Haziran, 86-95.

Aziz Samih İltter (1937). *Şimali Afrika'da Türkler*, I-II, Vakıf Gazete-Matbaa Kütüphanesi, İstanbul 1936, C. I-II, İstanbul.

Benoist Rigaud (1573). *La conquête de Tunes en l'année présente MDLXXIII par Don Jean d'Autriche, chef de l'armée chrétienne avec autres particulieres observateurs*, Lyon.

E. de Sainte Marie (1878). *La Tunisie Chrétienne*, Bureaux des Missions Catholiques, Lyon.

Emrah Naki (2016). “1574 Tunus Seferi Üzerine Yeni Bir Bakış”, *OTAM*, 40/Güz 2016, 129-144.

İbrahim Peçevi (1981). *Peçevi Tarihi* (I), (haz. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1951). *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. c., Ankara.

İsmail Hami Danişmend (1948). *İzablı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, C. I-II, İstanbul.

- J. de Hammer (1836). *Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours*, (Alm.'dan Fr.caya trc.: J.J- Hellert), Bellisard, c. VI. (1547-1574), Paris.
- J. Henry Dunant (1858). *Notice sur la Régence de Tunis*, İmprimerie de Jules Gulliaume Fick, Genève.
- Kâtip Çelebi (1980). *Tuhfetü'l-Kibar fî Esfâri'l-Bihâr* (I), (Yay. haz: Orhan Şaik Gökyay), Kervan Kitapçılık, İstanbul.
- Maurice Bois, *Expédition Française en Tunisie 1881-1882*, Librairie Militaire de L. Baudoin, Paris 1886.
- Mehmed Esad Efendi, *Hulâsa-i Ahval-i Tunus-i Garbî*, İÜ. Edebiyat Fak. Kütüphanesi, TT, nr.: 6145.
- Mustafa Cezar (1958, 1959), *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, Tan Matbaası, c. II-III, İstanbul.
- Selânikî Mustafa (1970). *Târih-i Selânikî*, Klaus Schwarz Verlag, Friburg.
- T. G. Djuvara (1914). *Cent projets de partage de la Turquie (1281-1913)*, Librairie Felix Alcan, Paris.
- Thomas Artus (1962). *Histoire générale des Turcs*, c.I, contenant *l'Histoire de Chalcondyle*, (Latince'deden fr. çev.: Blaise de Vigename Bouborois), Sebastien Cramoisy Imprimerie ordinaire du Roy et de la Reine, Paris.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), I/1 (2016), s. 43-69

THE ARAB SPRING AND ITS IMPACT ON TURKEY-GCC STATES PARTNERSHIP*

Özden Zeynep OKTAV**

Abstract

With the beginning of the 21st century, style and substance of Turkish foreign policy changed to a large extent. The most important one was the fact that Ankara started to follow “security building” rather than “desecuritization” policies towards her neighbors. In this context, the mottos adopted by the Özal Administration such as “less geopolitics, more economics” or “trade but not aid” depicted Turkey’s such policies very well. Turkey’s relations with the GCC states improved against this background. This article, after giving a short historical past of the bilateral relations, will focus on the reasons for improving relations between both sides with beginning of the 2000s. Second aim of the article is to analyze whether Turkey’s improving relations with Iran had a negative impact on Turkey GCC States especially after the outburst of the Arab spring. Lastly, the evaluation of the impact of Turkey’s policies towards the revolts in Egypt, Libya and Syria on Turkey-GCC states relations will be another concern of the study.

Keywords: Arab Spring, Syrian Crisis, Security Building, Desecuritization, Islamic Awakening.

* This article has been written owing to the scholarship granted by The Scientific and Technological Research Council of Turkey (TUBITAK) 2219 BİDEB, Ankara, Turkey. My gratitude is extended to Prof. Dr. Raymond Hinnebusch.

** Prof. Dr., İstanbul Medeniyet University, Faculty of Political Sciences, Department of International Relations, İstanbul, Turkey, zeynep.oktav@medeniyet.edu.tr

ARAP BAHARI VE TÜRKİYE-KİK ÜLKELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERE ETKİSİ

Özet

21. yüzyılın başından itibaren Türk dış politikasında önemli değişim ve dönüşümler ortaya çıkmıştır. Bunlardan belki de en önemlisi askeri yöntemlerin dış politika araçları içinde eski önemini yitirmesi ve Ankara'nın "güvenleştirme" politikalarından ziyade "güvenlik inşası" öncelikli bir dış politika izlemeye başlamasıdır. Bu çerçevede 1980'lerden itibaren Özal döneminde benimsenen "daha az jeopolitik daha çok ekonomi" ya da "yardım değil daha çok ticaret" sloganları Türkiye'nin dış politikasında ortaya çıkan değişimi çok güzel özetlemektedir. Türkiye ve KİK ülkeleri arasındaki ilişkiler de Türk dış politikasında ortaya çıkan bu gelişme paralelinde ivme kazanmıştır ve daha ziyade AK Parti döneminde 2005 yılında yeni bir aşamaya gelmiştir. Bu çalışmada Türkiye-KİK ülkeleri arasındaki ilişkilerin kısa bir arka planı verildikten sonra karşılıklı ilişkilerin özellikle 2000'lerin ikinci yarısından sonra olumlu yönde gelişmesinin nedenleri üzerinde durulacaktır. İkinci olarak, Türkiye'nin İran ile gelişen ilişkilerinin özellikle Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerine ne yönde yansıdığı incelenecektir. Son olarak, Türkiye'nin Arap Baharı sonrası Mısır, Libya ve Suriye ayaklanmaları karşısında izlediği politikaların ve Rusya, İran ile çıkarları doğrultusunda yaklaşmasının Türkiye'nin KİK ile ve özelde de Suudi Arabistan ile ilişkilerini nasıl etkilediği makalenin önemli bir kısmını oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Suriye Krizi, Güvenlik İnşası, Güvensizleştirme, İslami Uyanış.

Introduction

With the beginning of the 21st century, style and substance of Turkish foreign policy changed to a large extent. Apart from being a 'security provider' in its larger neighborhood, Ankara aimed to realize a European style of Turkish politics which led to an increase in a number of interests groups. These interests groups became very active in shaping the priorities of Turkish foreign policy, for example, the mass demonstrations in big cities took place reflecting public sensitivity against the legitimacy of the US decision to occupy Iraq and exerted a great influence over the decision of the Turkish parliament not to permit the deployment of Turkish troops in Iraq. This was actually not only related to the EU harmonization process but also to rapidly growing internalization of desecuritization policy in Turkish society prioritizing economy and democracy which the JDP governments realized.

For example, the motto adopted by the then Prime Minister Özal during the late 1980s, "trade but not aid" gained momentum and continued with a new slogan of TUSİAD (Turkish Industry and Business Association) "less geopolitics, more economics" which openly prioritize economic interests in shaping contours of foreign policy. In parallel with those developments, the JDP government has developed trade based relations with the GCC States and the neighbouring countries such as Iran and Syria. The idea was that growing role of the bureaucrats such as the Undersecretary of the Prime Ministry for Foreign Trade (DTM) engaged in shaping the economic and trade dimension of Turkish foreign policy rather than the military bureaucrats, put differently growing role of trade and diplomacy rather than military security would lead to stability in Turkey's neighborhood and the Middle East.

After a brief historical background of bilateral relations between Turkey and GCC States, in the first part of the article, the reasons for the rapprochement between the two sides will be analyzed. Turkey's trade based foreign policy will be explained with respect to understanding the reasons why the AKP government wanted the bilateral relations with the GCC States to take a new turn beginning with 2005. Secondly, the study will explain the impact of Iran on Turkey-GCC relations so as to understand whether Turkey's improving relations with Iran had a negative impact on Turkey-GCC relations. Lastly, Turkey's posture towards the

revolts in Libya, Egypt, Syria and its impact on Turkey-GCC relations will be among the main concerns of the article so as to understand the sustainability of the strategic partnership between Turkey and the GCC members. The most important of all, the study will discuss the impact of Turkey's rapprochement with Russia and Iran on Turkey-GCC relations balance.

Historical Background of Turkey-GCC Relations

The two important developments enhanced significance of the Gulf region for security reasons in the eye of Turkey. One was the Islamic revolution in Iran; the other was the Iran-Iraq war. Both developments set the alarm bells in the United States and Gulf countries principally Saudi Arabia so as to enhance Turkey's importance in the Gulf. Saudi Arabia was among the countries who celebrated the generals of 1980 coup d'état in Turkey and the leader of the military coup Evren paid a visit to Saudi Arabia in 1984 during which the two countries signed the Military Education and Cooperation Agreement (Merican, 2008). It can be said that the outburst of the Islamic revolution in Iran became the turning point in improving relations between Turkey and the Gulf countries because of common fear concerning aggressive Iranian policy of exporting its Islamic regime to the neighboring countries. One of the basic reasons for the foundation of the Gulf Cooperation Council in May 1981 was the growing need for collective security in the face of assertive Iranian foreign policy. Another reason was that the Gulf countries were alarmed by the probability of the spread of war to the Gulf region which came out between Iran and Iraq in 1980. The Iran-Iraq war and the occupation of Afghanistan by the Soviet Union also became an impetus for growing military presence of the United States in the Gulf region. For example, as Brzezinski clearly stated that the Rapid Deployment Force was founded for the protection of the American vital interests in the Persian Gulf and "any attempt by any outside force to gain control of the Persian Gulf would be regarded as an assault on the United States" (Stork & Wenger, 1991).

This clearly shows that interference of an external party to balance an expansionist and aggressive local power has always been viewed as normal although this led to further complication of the existing problems and

polarization between local conflicting parties. After the occupation of Iraq which resulted in destruction of Saddam's Sunni regime and pacification of Sunni and al Qaida allied opponent to the Shiite Iranian regime, Iran whose regional rivals were weakened by US military campaigns emerged as the most threatening local rival of the GCC States in the 21st century. In addition to growing unbalanced Iranian threat, sectarian terrorism and state fragmentation made the GCC States more vulnerable in the new century (Kostiner, 2009: 249). This urged the big members of the GCC such as Saudi Arabia to seek for more diversified relations in international system and to develop their own military capabilities, preferably within a common GCC defense system (Başkan, 2011: 162).

In parallel with these developments, at a time when the anti-Americanism gained momentum and the Arab countries such as Egypt harshly criticized Saudi Arabia and some other GCC States' close alliance with the United States, Turkey has emerged as a country not judging the GCC States' regimes and their close relations with the United States especially in military terms. Turkey, who offered an alternative to Iran in the region, developed its relations with the GCC States in an unprecedented way from 2005 onwards.

Reasons for Rapprochement between Turkey and the GCC States

With the accession of the Justice and Development Party (AKP) to power, the place of trade and foreign markets in Turkish foreign policy became more remarkable. With the disillusionment Turkey reaped from Washington and Brussels, Ankara stopped seeing existential threats through the lens of its Trans-Atlantic allies and saw that even though Turkey unconditionally complies with the American strategic interests in its own environment; its interests do not always converge with those of Washington. This became very evident after the 2003 invasion of Iraq. Apart from rising anti-Americanism, Turkey's disillusionment by the open-ended nature of European Union (EU) accession talks and Brussels' accusation of Turkey not meeting the democratization standards pushed Turkey to reinvent new markets, and strengthened the belief that there was no longer a convincing Western axis.

The expansion of ties with the Gulf States should be viewed against this background of Turkey's weariness of the West. Apart from the AKP

government's objective of securing new investments and markets for Turkey's growing economy, the strong Islamic sentiment of AKP's support base, which identifies more closely with the Muslim Arab world than with the West also played an important role in expansion of relations between GCC States and Turkey (Habibi & Walker, 2011: 6). The trade volume between Turkey and the Gulf increased four-fold from 2.1 billion US dollar in 2002 to 8 billion US dollar in 2009. (Biberoviç, 2008: 15-21) In 2005, both sides signed a Memorandum of Understanding in Manama, Bahrain, to support economic cooperation, encourage exchange of technical expertise and information, improve economic relations, and initiate negotiations to establish free trade zones. (Radikal, 2005) It is also noteworthy that Turkey and Saudi Arabia signed the Security Cooperation agreement in February 2005 which included cooperation against the international terrorism and drug smuggling. A Turkish scholar, Ekmeleddin İhsanoğlu's election to the chairmanship of the Islamic Conference Organization became an impetus for the improving bilateral relations with Saudi Arabia and after 40 years interval; King Abdullah visited Turkey in 2006 and 2007 (Araman, 2009: 77). President of Turkey, Abdullah Gül, responded with an official visit to Saudi Arabia in 2009. That the GCC Foreign Ministers declared Turkey as strategic partner on September 2008 was a turning point in Turkey-GCC relations since Turkey has become the first country outside the Gulf to be given the status of strategic partner of the GCC (Hakeem, 2008).

In addition, the signing of a Memorandum of Understanding in Jeddah, December 2011 laid the foundation of a regular dialogue at the ministerial level (Larabee, 2011: 690) between the two parties and from Turkey's perspective, it was an important step taken on the way of building institutionalized relations with the Gulf countries. In accordance with the MoU, A Framework Agreement for Economic Cooperation was signed and it was aimed to form a free trade area between Turkey, Bahrain, Kuwait, United Arab Emirates, Oman, Qatar and Saudi Arabia so as to ease visa procedures of the citizens of the Gulf States and Turkey (Radikal, 2005). Throughout the 2000s, Turkey has become an increasing magnet for Gulf-based investors while the GCC region, led by Saudi Arabia has become one of the leading providers of energy to Turkey. Due to the financial crisis in 2008, "Muslim Neighborhood's" share of Turkish

exports rose to 26%, while for the first time; the European Union's share fell below 50 % in 2009.

According to Habibi and Walker, the financial crisis in 2008 did not have a negative impact on Turkey-GCC relations because the oil-exporting countries in the Gulf and the Middle East had accumulated large oil revenue reserves during 2002 and the first half of 2007; they could maintain their level of imports despite a sharp decline in oil revenues in the second half of 2008 and the first half of 2009 (Habibi & Walker, 2011: 6). However, there has been a long delay in the conclusion of a Free Trade Agreement with the GCC which Turkey has been spending a great effort to finalize negotiations since 2005. As Larabee notes that "one of the main obstacles to the conclusion of the Free Trade Agreement has been the GCC members' concern to prevent the flood of cheap Turkish steel and iron products into the GCC market" (Larabee, 2011: 692).

Another point worth to be mentioned is the fact that much of the Gulf investment has been in the agricultural sector, with the aim of increasing strategic food reserves. While the GCC remains critically dependent on food imports in most key categories, Turkey is a leading regional producer of food products and unique in the Middle East in terms of its net exporter status. There is a growing GCC interest in Turkish agriculture so as to show that Turkey and the GCC have important potentialities of being complementary partners with each other (Arab News.Com, 2011).

Although many analysts allege that economically driven reasons such as seeking markets and economic benefits were the main impetus for Ankara's furthering relations with the region, looking more specifically, it can be said that the security concerns were outweighing and both sides' common fear was concerned with the growing US military presence in Iraq so as to change the balance of power in the region. For example, "although the main military balance to Iran in the Gulf has always remained the USA, Turkey has signed military agreements including training, technical and scientific cooperation with a number of Gulf States including Saudi Arabia" (Altunışık&Martin, 2011: 576).

What made Turkey sympathetic in the eyes of the GCC states was Turkey's policy of charting an independent foreign policy, and its capability of maintaining a balanced approach between Western policies

in the region and the concerns of local countries on controversial issues (Kardaş, 2009: 13). This policy of Ankara changed to a large extent after the Davos Summit during which Turkish president Erdoğan revealed his anger towards Israel first and walked out and shouted “You Israelis know how to kill.” The policy shift from “balancing the sides” to “choosing sides” enhanced much more Turkey’s popularity in the eyes of the Arab people especially of the masses on the street. The two TV channels; Al Jazeera broadcasting from Qatar and Al-Manar broadcasting from Lebanon worked very influentially in the enhancement of Turkey’s popularity in the Gulf. They showed the mass protests against Israeli attacks on Palestinians held in many cities of Turkey especially, Istanbul (Ayhan, 2009: 52).

Turkey’s denouncement of Israeli attacks on the Palestinians (the Gaza incident) had several effects. First Turkey showed its enthusiasm to play a leadership role in the Arab world by following independent policies from the United States so as to give the impression that it was siding with the oppressed masses and coming against the tyrants. While doing this, Ankara was very cautious not to act in accordance with the sectarian and religious division, on the contrary, Ankara, on every occasion, emphasized common identity based on the belonging to Islamic culture.

As such, Ankara’s policies were welcomed not only by Sunnis but also the Shiites. From the GCC states’ perspective, this gave Turkey supremacy over Iran. It was emphasized that Turkey rather than Iran adopted a more proactive policy at a time when the Palestinians were bombed during the Gaza incident in Arab media. For example, according to Sayed Zahra who is a journalist from the *Akhbar Al Khaleej* (el-Haliç) journal from Bahrain mentioned that it would be more difficult for Egypt and Iran to play a leadership role after Erdoğan stormed out of a debate in Davos with Peres on 29 January 2009. In addition, as one of the leaders of the Shiite opposition in Bahrain stated that the Gulf states perceived Turkey’s rising profile as balancing Iranian influence in the region so as to ease the security concerns of the Gulf ruling elite (Ayhan, 2009: 55). Another important issue worth to be mentioned is that Turkey can play a leading role in construction of strategic security cooperation between GCC States and NATO as it became evident in Istanbul Cooperation

Initiative (ICI) launched at 2004 NATO Istanbul Summit.¹ This initiative not only aimed at enhancing interoperability among NATO and the Gulf Countries, but also further strengthening security and stability in the Middle East. Terrorism, energy security, piracy, trafficking in small arms and light weapons and proliferation of nuclear weapons are the main areas of common interests between the ICI countries and NATO (Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs, 2013). The Istanbul Cooperation Initiative (ICI), which constitutes the institutional framework for the relations between NATO and the four Gulf countries (Bahrain, Kuwait, Qatar, and United Arab Emirates) became more important at a time when Iraq ceased to be a buffer zone between Iran and GCC.

Impact of Iran on Bilateral Relations

Turkey’s rapprochement with the Gulf states inflamed a hot debate whether the strategic partnership aimed to contain Iranian influence. “Turkey and the GCC have carefully avoided giving any impression that their strategic dialogue represents an anti-Iranian axis in the region” (ASAM, 2008). Addressing this concern, the then Foreign Minister Davutoğlu emphasized during his press conference that this initiative was not “a new bloc or counter-bloc in the region. Rather it was a step toward deepening regional integration.” Hamad Abdul Rahman Al Attiyah, Secretary-General of the GCC also emphasized that, “the term ‘strategic’ should not irritate anyone. This strategic dialogue is a peaceful strategy to achieve further development and economic progress” (Hakeem, 2008).

From Ankara’s point of view, it would be unreasonable to build close relations with the Gulf States at the expense of its relations with Iran for several reasons. First, Ankara wants to maintain dialogue with all the regional actors without antagonizing others. The trade volume with Iran had already increased to a large extent, Ankara and Tehran committed to an ambitious 30 billion dollar target. Not only have Turkey’s exports to Iran doubled, but also Turkey has become quite dependent on Iranian oil and gas (Associate Press, 2009). Most important of all, both countries also shared a common interest in containing Kurdish nationalism and

¹ This would integrate the Gulf Cooperation Council states into NATO’s global army so as to bring the GCC nations not only under the U.S.’ missile and nuclear umbrella, but effectively under NATO’s Article 5 mutual defense provision.

preventing the emergence of an independent state (Sabah, 2011). Lastly, “Turkey certainly has no interest in an increase in oil prices that would certainly be the case should a crisis between the West and Iran escalate” (Oğuzlu, 2007: 94). Due to the reasons mentioned above, Ankara currently wants to “maintain cordial relations with Tehran and avoid being drawn into an overtly anti-Iranian axis” (Larabee, 693).

Most important of all, “the ‘new’ Turkish foreign policy which conceptualized Turkey as a ‘central country’ in the midst of Afro-Eurasia with a vast ‘strategic depth’, prioritized dialogue and cooperation over coercion and confrontation. As such, Davutoğlu’s zero problems’ with its neighbors aimed to transform Turkey into a strong regional and even global actor through the exercise of soft power (Kirişçi, 2011: 711). This is best evident in Ankara’s efforts to build interdependent trade relations with Iran. Turkey’s increasing dependency in energy sector on Iran currently urge Ankara to continue its diplomatic relations with Tehran despite diverging interests after the outburst of the uprisings in Syria (Oktav, 2011).

The main factor which currently limits the maneuvering capability of Turkey in following full scale of good neighborhood relations has been its institutionalized relations with the international society whereas its neighbors such as Syria and Iran have been excluded from and categorized as “rogue states” by the international society- the West- whose patron is the United States.

In this context, it can be said that Turkey’s enthusiasm to maintain its neighborhood relations with Iran might have a negative impact on Turkey-GCC relations. Today, Iran with its growing influence over the Shiite minority and radical Islamic groups has been perceived as the biggest potential threat to the stability of the region although this is not voiced openly by the GCC members during the meetings held by the GCC two times a year. Put differently, Iran rather than Israel stands as a power having a Damocles’ sword over the GCC states with its capacity of provoking the Shiites against the Sunni rulers and closing the Hormuz strait so as to block the flow of oil to the Western markets. However, the GCC states have never criticized Ankara’s close economic and political relations with Iran overtly. On the contrary, from regional countries’ perspective, Turkey’s continuing diplomatic relations with Iran at a stable

level might have a positive effect on maintenance of a dialogue between the GCC states and Iran in the long run. Another reason why the GCC States did not care about Turkey-Iran rapprochement was that they have already been aware that Turkey, as a NATO ally, has a limited capacity of improving relations with Iran as it became evident when Turkey consented to the deployment of defense shield system in Kürecik, Malatya under NATO’s command.

For different reasons, both Turkey and Saudi Arabia opposed to the UN sanctions to be applied on Iran under the US leadership in 2010. While the Saudi Kingdom viewed “sanctions as a long-term solution which would not respond to Saudi Arabia’s needs for an immediate resolution (The Telegraph, 2010), Turkey objected sanctions on Iran on the ground that they would make Iran more isolated and have a negative effect on improving trade relations so as to lead to chaos and war, as it did in Iraq.

It is also noteworthy that some GCC members’ (Qatar and Kuwait) threat perception concerning Iran have been quite different from that of Saudi Arabia. As Başkan notes that Qatar has long been interested in developing good relations with Iran. The relations have developed to the point that the Iranian Parliament speaker, Ali Larijani, described Qatar as a strategic partner during his visit to Qatar in July 2009. During the same visit, Emir of Qatar, said, “Iran is always standing behind Arabs and the people of Palestine, but some wants to make minds turn against the country while we have no problem with it. Iran is always our friend and we won’t allow any ill-will person to create problems between us” (Farrar&Wellman, 2010).

However, the unfolding events which started in Tunisia and lasting with the fall of President Mubarak in Egypt represented a turning point in the dynamics of not only in the Middle East and North Africa but also in the Gulf region including Bahrain and Yemen. Put differently, the Arab awakening has become a litmus test for Iran-Turkey and GCC relations. The posture of Iran, GCC states and Turkey towards the Arab awakening clearly showed that a Cold War type new balance of interests have come to the surface.

The Arab Awakening/ Syrian Crisis and Its Impact on Iran, Saudi Arabia and Turkey

The mass demonstrations on the Arab streets have crystallized the three countries'-Iran, Saudi Arabia and Turkey-vulnerabilities of/ ambivalence in their foreign policies and forced them to reshape their foreign policy calculations in the Arab world. For example, while Iran viewed these movements as Islamic awakenings inspired by its own 1979 Islamic revolution and supported the opposition groups in Yemen, sought influence within the Bahraini opposition under the mantra of protesting injustice against the Shiite community, it did not support the opposition groups in Syria, on the contrary, Tehran sided with the Asad regime whose repression methods are completely inhumane. As Foreign Ministry spokesperson, Ramin Mehmanparast openly stated: "Syria is an exception for Iran" (Akhlaghi, 2011).

When it comes to Turkey, as Larrabee notes that "Ankara's "zero problems with its neighbours" policy assumed that the political status quo in the Middle East and Gulf would remain largely intact and that Turkey would be dealing with a known set of leaders" (Larabee, 694). However, the Arab uprisings, especially the Syrian one made it evident that Turkey would be no more able to continue to "be nice to everyone" and therefore has to "make *ad hoc* adjustments on the fly" (Larabee, 694). Put differently, the uprisings in Arab countries such as Libya clearly showed that Ankara preferred the status quo because of its economic interests. For example, at first, Ankara objected to a military interference in Libya, mainly because it would dynamite lucrative construction contracts in Libya and its large investments in the country. The then Turkish president Gül openly stated Ankara's suspicions concerning the hidden agenda of the coalition forces whose main partners are the United States and EU (TV 24, 2011). In the face of the increasing support given to the Libyan rebels by the Western countries, Ankara recalled its ambassador from Tripoli and recognized the rebel Transnational National Council (Habibi&Walker, 2011).

The uprisings in Syria presented a far more serious dilemma for Turkey. That Asad resisted to initiate reforms and turned a deaf ear to Ankara's warnings to stop crackdown on opposition protests led to the deterioration of the relations between Turkey and Syria. The then Turkish Prime Minister Ahmet Davutoğlu's visit to Damascus which lasted for

six hours (BBC 2011) and Turkey's final warning to Syria on August 15 (Shadid marked the end of an era in Turkish-Syrian relations based on the slogan of "common destiny, history and future."

Looking closely, when compared with the Gulf states and Iran, Turkey's situation in the face of Syrian revolts, as a front country, is the most difficult of all due to some reasons. First of all, the number of Syrian refugees who have crossed into Turkey since the start of the conflict in Syria has climbed to over 1.000,000. Over 200,000 Syrians are currently being hosted in the 21 temporary sheltering centers located in 20 provinces. (Özel, Habertürk, 2014) Secondly, Ankara has been extremely uneasy about Baath regime's big potentiality to use Turkey's Kurdish separatism as a tool for retaliation to Turkey's sheltering of Syrian people flooding the Turkish frontier, Free Syrian Army members and opposition groups. For example, Bashar al-Assad, made a sudden move and withdrew his forces from Kurdish areas in the country's North so as to enable the Democratic Union Party (PYD), which is in line with the Kurdistan Workers' Party (PKK) to fight against the al-Qaida affiliated armed groups such as al-Nusra. This tactical step taken by the Asad regime enhanced Turkey's threat perception concerning the probability of the foundation of an independent Kurdish state (Sabah, 2013). Turkey who conducted a military exercise on the Syrian border in October 2011 warned the Asad regime that it could intervene militarily. However, Ankara has not taken any initiative for a military intervention in Syria so far since it has been aware that a dual Russo-Iranian support for Assad makes a unilateral Turkish intervention in Syria costly (Ünver, 2012). Most important of all, a probable military intervention could lead to internationalization of Turkey's Kurdish issue (Gürsel, Milliyet, 2012).

As time passed Turkey's situation got worse due to the low profile policies of the United States and EU which showed that they were tilting towards a diplomatic solution rather than cooperating with Ankara in ousting Asad as soon as possible. NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen said in late 2011 that NATO has "no intention whatsoever to intervene in Syria, "many experts have asserted that "Syria is not Libya," referring to the different terrain, the nature of the conflict there, the lack of physical protection for opposition forces, and the general volatile regional environment (Sharp & Blanchard, 2012).

Put differently, Ankara whose investment in Syria came to a halt and economic losses have been increasing with each passing day (Sağlam, Hürriyet, 2012), (Turkish Foreign Ministry) (Aras, Middle East Quarterly, 2012) prioritize immediate overthrow of Asad and thinks that diplomatic endeavors such as Annan plan only retards the solution and is a way for Asad to buy time (İdiz, Milliyet, 2012). Even at a time when it has been concluded that Syria carried out chemical weapons attacks against its people, the members of international society, principally the war weary United States has “not made a decision” about whether to conduct a military strike in Syria (Smith & Cohen, CNN Politics, 2013). This not only puts Turkey into an awkward situation because Ankara gives the impression that it favors a military strike against Syria but also weakens Turkey’s trust in international society and organizations, principally the United Nations and NATO (Türkiye Gazetesi, 2013).

With the outburst of the Syrian uprising, Turkey’s previous Middle East policy prioritizing to be in equal distance to all groups and emphasizing belonging to Islam as a culture so as to challenge every kind of division; on sectarian, ethnic and national basis came to a halt. Ankara started following pro-Sunni policies in the region. In parallel with this, relations with the GCC monarchs whose rulers are basically Sunni came to the fore. Currently, there are two strong incentives urging Ankara to maintain close ties with the Gulf States, principally Saudi Arabia. One is to contain increasing Iranian influence in Iraq which could lead to a shift of balance in the Gulf and Levant. Second, Ankara seeks new markets replacing its economic losses due to the declining economic relations with Syria and Iran.

In a similar vein, there are important incentives for the GCC States, especially for Saudi Arabia to cooperate with Turkey at a time when it is under increasing pressure for change unleashed by the Arab uprisings. One of the incentive is related to Saudi Arabia’s increasing enthusiasm to diversify its relations with countries such as Turkey because Riyadh has been disappointed by the United States’ low profile policies in the face of mass protests on the Arab streets. For example, US’s remaining indifferent to toppling of Mubarak who had been an important and loyal US ally came as a shock for Saudis. The biggest fear in Riyadh is the probability of having a domino effect of Arab spring on the Arab

Peninsula countries so as to undermine the legitimacy of the monarchies. That the Saudis intervened in Bahrain to crush the uprising and prop up the ruling dynasty in mid-March 2011 without consulting to Washington is a conspicuous example with respect to understanding how Riyadh distrusts towards Washington.

Put it bluntly, that Mubarak was demanded by the United States to leave office set the alarm bells in Riyadh on the grounds that in the event of a widespread revolt, Obama would demand that King Abdullah leave office, just as he did to Mubarak. However, just the reverse happened and Obama granted exception to Saudi Arabia and could not trumpet universal rights (Oktav, 2011: 65-95) mainly because “Saudi Arabia is the world’s largest oil producer and the only one with sufficient excess production capacity to moderate rises in the price of oil. Instability in Saudi Arabia, from Washington’s perspective, could produce panic in the oil markets and an oil shock that could put an end to America’s economic recovery (and the president’s hopes for reelection)” (Arabia Today, 2011).

Another incentive for Riyadh to improve relations with Ankara is related to Iranian attitude towards the mass protests taking place in the parts of Bahrein and Yemen where the Shiites were living intensively. Iranian spiritual leader Khamenei’s words (Tisdal 2011), in Persian New Year message in March 2011 which surfaced the existing deep rooted cleavage and competition between Iran and Saudi Arabia also set alarm bells in Riyadh. The attitudes of Riyadh and Tehran in the face of the revolts in Yemen as well as Bahrain exemplified both Riyadh and Tehran’s competition in exporting their religio-political ideologies in the region and globally.

In this context, Turkey stands as one of the most important regional actors for the Sunni GCC states such as Saudi Arabia and Qatar to bring down the Bashar al-Assad regime, a long-time ally of Shiite Iran so as to contain Iranian hegemonic ambitions in the region especially in Iraq and Levant. Another common interest between Turkey and the GCC States is that both sides favor the ousting of the Asad regime as soon as possible. However, while Turkey has been quite cautious about the probability of transnational jihadists to assume power (Sabah, 2013), Riyadh has viewed the jihadists as an effective tool that can be used against the Iranians and their Arab Shia allies. Therefore, it adopted a more hawkish attitude

and wanted Washington to cope with the Alawite government so as to undermine Tehran and its two pre-eminent allies, Iraq and Hezbollah (BBC Turkish, 2013).

In a nutshell, common threat perception concerning rising Iranian influence in the Middle East by extending its soft power and filling in the vacuum left by declining U.S. influence in the region became the main factor having gluing effect between Turkey and GCC states. While Qatar and Saudi Arabia were siding with Turkey whose policies favored the Sunnis in Iraq after Maliki increased pressure on Sunni politicians and attempted to sideline them in Iraqi politics, Iran tried “to consolidate Shiite Iraq into a satellite ally since Iraqi airspace and land ties connecting Iran to Syria are of crucial significance” (Ne’eman, 2012).

Although it seems that Iran-Syria-Iraq on one hand and Turkey - Saudi Arabia- Qatar on the other are competing with each other on the basis of sectarian division, the current dynamics of the region are based on immediate state political interests. From Turkey’s perspective, what is most alarming is the fact that Maliki has been drafting a new foreign policy which would help consolidation of his power in domestic politics. Put differently Ankara views Maliki’s pro-Syrian and Iranian policies as destabilizing the region on the basis of Shiite-Sunni divergence and putting unity of Iraq at risk. Therefore, Ankara continues to keep high profile in Iraqi politics which Maliki complained as interfering domestic Iraqi affairs (Sabah, 2012). At a time when Ankara is having serious problem fine tuning in its Syrian politics, and trying to close the gap between itself and Tehran in Syrian issue, Saudi Arabia and Qatar’s siding with Turkey in Iraq is of immense importance to prevent the emergence of a solid Shiite axis which will put Turkey in a more difficult position (Bacık, 2012).

The increasing Iranian threats concerning the missile defense shield system in Turkey and closure of the Hormouz strait by muscling its capacity to be a nuclear power (Oman Tribune, 2012) brought Turkey and GCC states closer. Ankara, at a time when Iran was under the threat of Israeli attack on its nuclear facilities and was suppressed by heavy sanctions imposed by the members of international society, was aware of the difficulty of following good neighborhood relations and therefore preferred to ally with Saudi Arabia and Qatar so as to undermine

Syrian-Iranian alliance. Most interesting of all, despite a lot of historical baggage concerning Turkey’s Ottoman past, the GCC states carry, and Riyadh’s weariness about Turkey’s bid for influence in the Arab world, the GCC, especially Saudi Arabia and Qatar allied with Turkey in remoulding the regional dynamics after the Syrian crisis, however, this lasted until the downfall of Egypt’s President Mohamed Morsi.

With Morsi’s ouster by military coup, the diverging interests of Turkey, Qatar on one hand and Saudi Arabia, United Arab Emirates and Kuwait on the other became more visible. The Saudi government felt extremely threatened by the support given by Qatar and Turkey to Muslim Brotherhood (Ihvan) both in Egypt and Syria because from Riyadh’s perspective, the probability of Muslim Brotherhood’s (Ihvan) coming to power in Syria just as they did in Egypt would lead to a change of the status quo in Jordan so as to strengthen the Muslim Brotherhood’s Jordanian wing, Islamic Action Front. According to Saudi government, this might have a domino effect and would lead to destabilization of the Gulf region so as to provoke the Shiites against the ruling families in Saudi Arabia, Bahrain and Yemen. Looking closely, the current rift between Turkey and Saudi Arabia is concerned with the fact that Riyadh supports Salefis against Muslim Brotherhood while Turkey does just the opposite (The New York Times.Com, 2013)

Another point worth to mention is the rift between Qatar and Saudi Arabia. Qatar’s ambitious plans in the region, its policies favoring the Muslim Brotherhood and building close relations with the Palestinian factions, especially Hamas and its support for Syrian rebels, especially the takfiri groups were seen as threatening by the Saudi officials. This, at the same time, led to the rift between Turkey and Saudi Arabia so as to devastate Turkey’s plans to have an alliance with Egypt under Morsi in dealing with the regional issues such as Palestinian-Israeli conflict, Syrian civil war. Turkey who had allocated \$ 2 billion credit to Egypt under Morsi mainly aimed to have a maneuvering capability in the region as its political and economic relations with Syria and Iraq came to a halt. With the downfall of Morsi, Turkey’s economy was extremely effected in a negative way, Turkey’s export to Egypt declined (Larabee, World Report, 2013).

Moreover, Turkey's vocal insistence that Morsi return to power and Turkish Prime Minister Erdoğan's harsh rhetoric (Al-Rasheed, Al Monitor, 2013) towards the interim government in Egypt as well as Saudi Arabia endangered Turkey's efforts to build energy and trade based relations with the region. For example, the suspension of the United Arab Emirates' (UAE) \$12 billion investment in a coal-based energy project in Turkey had a shower effect on Ankara at a time when exports to Syria and Egypt directly - and via Turkey to other countries - were steadily declining. Ankara, being alarmed by the probability of that Saudi Arabia might have played a part in the cancellation of the UAE investment, came face to face with losing the complete support of the Gulf capital (Sağlam, Al Monitor, 2013). In addition, that Saudi Arabia, United Arab Emirates and Kuwait took decision of making financial aid of 12 billion dollar to Egypt's military rulers after Morsi was ousted prompted Ankara to mend the bilateral relations (Nordland, 2013). For example, Erdogan, aiming to limit the economic costs of picking the losing side in the regional power struggle over Egypt stopped criticising Saudi Arabia instead blamed Israel for Morsi's downfall (Veinthal, Jerusalem Post, 2013) (Al Arabiyya, 2013). Davutoğlu paid a one day visit to Saudi Arabia in order to ameliorate the declining relations that were beginning to hurt the economy as soon as possible (Taştekin, Radikal, 2013). The rift over Egypt is a noteworthy example with respect to understanding how the relations between the GCC States- especially Saudi Arabia and United Arab Emirates- and Turkey are fragile due to the volatile political dynamics of the region.

Leaving aside the prolonging uprisings in Syria, the tectonic changes taking place with the occupation of Mosul and Telafer by Sunni al- Qaide affiliated organization, the Islamic State of Iraq and Syria (ISIS) and its probable advance towards the Shia holy places of Najaf and Karbala urged Turkey to recalibrate its international politics towards the Middle east.

At a time when the Iraq-Syria border is increasingly immaterial, Iran has gained importance as a counterweight to Sunni radicalism in the region. The Obama administration's reluctance to interfere militarily in the region created an authority gap in the region. Ankara, therefore, has started to adopt more independent policies from the West in order to protect its borders. Another reason why Turkey has adopted independent policies from the West in the Middle East is related to the fact that Turkey

has been feeling betrayed by the United States who insistently sheltered the coup plotter, Fetullah Gülen after the coup attempt on the 15th July. This urged Turkey to mend relations with Russia and to strengthen its ties with Iran both of whom supported Erdoğan unreservedly during the coup attempt. (Hürriyet Daily News, 2016) This has had an important impact not only on Turkey's relations with the West but also on Ankara-Riyadh and Ankara-Doha relations. First of all, it was alleged that "a Saudi Emir and a top Emirati military official have been aware of an imminent plot to topple the Turkish President through their participation in the Anatolian Eagle maneuvers held in May 2016. However, they refrained from informing the Turkish authorities." (Sputnik International, 2016)

Moreover according to Al-Masdar News agency, Riyadh and Abu Dhabi supported the failed coup in Turkey. (AMN, 2016) Although Saudi Arabia and United Arab Emirates leadership denied those allegations, the latest rapprochement between Turkey and Iran has not been welcome by especially Riyadh.

Looking from a different angle, however, Iran has some concerns about the latest overtures of Turkey in the region. For example, Syrian regime and Iran are not very pleased with the three agreements reached on 29 December in Ankara between Turkey and Russia as those agreements, according to Tehran, lack clarity regarding the position of Fateh al-Sham (formerly al-Nusra). (Al Monitor, 2016) In a nutshell, as the situation in Syria is getting more and more obscure, Ankara and Riyadh, despite some diverging strategic interests in Syria, have been spending much effort to continue bilateral cordial relations and not to be embroiled into a further sectarian war in the Middle East. For example, during Saudi Foreign Minister Adel al-Jubeir's visit to Ankara in September 2016, al-Jubeir declared that Riyadh supports Turkey's Operation Euphrates Shield in northern Syria and is very determined eliminating any Gulen movement networks in the Gulf or Saudi Arabia, al-Jubeir said, "We have very extensive cooperation with Turkey when it comes to counter-terrorism and law enforcement. And we have extensive exchanges of information between the Kingdom of Saudi Arabia and Turkey." (Al Arabiya English, 2016)

Currently, Turkey has been the sole regional power who has cordial relations with both Iran and Saudi Arabia simultaneously despite so

many turmoil in the region. This shows that Turkey still has power and potentiality of functioning as a soft power in the region.

Conclusion

The Arab spring started a new era of political relations in the region from which neither Turkey nor the GCC States and Iran can separate themselves. The game is now out of bottle and the tectonic changes have been taking place both in the foreign and domestic policies of the regional countries. Most important of all, both Turkey and the GCC States can no longer trust the United States and the NATO members as permanent allies to smooth the area as a “wait and see” approach has been applied by Washington and Brussels so far.

With the outburst of the Arab spring, Turkish and the GCC States’ political interests overlapped further especially on the basis of containment of the Iranian hegemonic aspirations in the region. In this context, toppling of Assad regime, the most important ally of Iran in its struggle against the United States and Israel by means of forming a Shiite crescent in the Levant was top common interest of Turkey and GCC, especially Saudi Arabia and Qatar. The containment of Iranian nuclear aspirations was another main concern of both sides. Moreover, the relations with the United States of both Turkey and GCC are quite blurry and volatile for different reasons. While Turkey feels being sandwiched between Washington and Tehran, Obama’s support for Mubarak’s toppling gave the signal to Riyadh that Washington might make a volte face toward the ruling families in Saudi Arabia and Bahrain or become more balanced. Saudi officials viewed US shift in Syria as an attempt which will strengthen the Iranian position and therefore “feels misled (Morris, The Washington Post, 2013). Because Trump adopted a more harsh attitude towards Iran during his campaign, Iran is not expecting betterment of the relations with Washington. This will, no doubt, have a positive impact on Saudi Arabia’s relations with the United States.

Last but not least, Turkey and GCC were both uneasy about the increasing Iranian influence in Iraq under Maliki who feared that in case majority Sunnis take power in a post-Assad Syria, an alliance between the Sunnis of Syria and Iraq could undermine his leadership (The Jordan Times, 2013). Currently, Iran is highly influential over the central

government in Baghdad especially after “Maliki’s Reform Group captured 100 out of total 328 seats in parliament, which made the Tehran-friendly Maliki the most powerful person in parliament. Iraqi parliament decided that Turkish military presence at Beshiqa Camp 15km outside Mosul-for training Iraqi forces to fight ISIS, which was in fact requested by Prime Minister al-Abadi-was now an “occupying force” (Ataş, 2016) These developments in Iraq also reveal competing/diverging interests of both sides (Turkey and Iran) in the region (Daily Sabah, 2016).

From Ankara’s perspective, Iraq’s independence and territorial integrity is of immense importance in order to keep regional balance of power in the Gulf and the Middle East, therefore, maintaining close ties with the GCC States on security-containing Iranian nuclear and hegemonic ambitions-currently outweighs the economic benefits Turkey receives from the GCC States. However the danger emanating from this partnership is the strategic encirclement of Iran and Iraq on the basis of sectarian divergence which will make harder for Ankara to maintain the current level of cordial ties to Tehran and create further strains in Ankara-Tehran relations so as to damage Turkey’s energy security. Currently Turkey seeks to mend relations with Iraq under al-Abadi. For example, “the two reached some sort of an understanding, if not an agreement, during a two-day visit by Turkish Prime Minister Binali Yıldırım to Iraq. Although the details are still unknown, both Yıldırım and his Iraqi counterpart, Haider al-Abadi, expressed their intention to overcome the difficulties between the two countries with special emphasis on the mutual respect for each other’s sovereignty” (Hurriyet Daily News, 2017). This shows that Ankara has been extremely cautious not to overly antagonize Iran and Iraq in the region at a time when the deployment of the Islamic State of Iraq and Syria (ISIS) to the zone that extends from eastern Syria to north-Western Iraq erased the current Syrian- Iraqi frontier.

The new power struggle in Iraq, Syria and other parts of the Middle East led to an “intra-Muslim Cold War” (Kalin, Daily Sabah, 2014) through sectarian tensions and identity politics. In such a sectarian and identity based war atmosphere, Turkey has no option but to keep cordial relations with both Shiite Iran and the Sunni GCC States. This absolutely requires to keep “sichtum” until the optimal time to speak arrives as Syrian crisis has already clarified that Turkey’s soul searching in its foreign policy which was described as “new activism” has become too costly.

REFERENCES

- Ataş, Resul Serdar (2016). “Why does Turkey Insist on Joining the Mosul Operation?” Al Jazeera, October 27, <http://studies.aljazeera.net/en/reports/2016/10/turkey-insist-joining-mosul-operation-161027115006790.html>
- ‘Davutoglu: Radical Islamist Groups Betray Syrian Revolution’, 2013, *Sabah*, 25 July.
- ‘Egypt is an Arena for Influence of Arab Rivals’ (2013), *The New York Times.Com*, 9 July, viewed 14 September 2013, <http://www.nytimes.com/2013/07/10/world/middleeast/aid-to-egypt-from-saudis-and-emiratis-is-part-of-struggle-with-qatar-for-influence.html?pagewanted=all&r=0>
- ‘Erdoğan Slams Iraq’s Maliki for Remarks about Turkish Interference’, 2012, *Sabah*, 24 January.
- ‘Erdoğan’dan BM Güvenlik Konseyi’ne, ‘Sen ne işe yararsın’, 2013, *Türkiye Gazetesi*, 25 August, viewed 1 September 2013, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/67248.aspx>
- ‘GCC ministers to meet on Iran-UAE island row’, 2012, *Oman Tribune*, 13 April, viewed 4 January 2013, <http://www.omantribune.com/index.php?page=news&id=116724&heading=News%20in%20Detail>
- ‘How Iran sees Russian-Turkish deal on Syria’, *Al Monitor*, 2016, 20 December, viewed 19 January 2017, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/01/iran-reaction-russia-turkey-ceasefire-deal-syria.html>
- ‘Iran Offers More Gas To Turkey’, 2009, *Associated Press*, 6 January.
- ‘Körfez’le Ticari İşbirliği’, 2005, *Radikal*, 31 May.
- ‘Maliki in Close Iranian Embrace’, 2012, *The Jordan Times*, 7 April, viewed 12 September 2013, <http://jordantimes.com/maliki-in-close-iranian-embrace>
- ‘Number of Syrian refugees in Turkey passes 500,000 mark: Foreign Ministry’, 2013, *Hürriyet Daily News*, 4 September, viewed 10 September 2013, <http://www.hurriyetdailynews.com/number-of-syrian-refugees-in-turkey-passes-500000-mark-foreign-ministry.aspx?pageID=238&nid=53868&NewsCatID=338>
- ‘Obama’s Dilemma Over Saudi Arabia’, 2011, *Arabia Today*, 8 April, viewed 1 September 2013, <http://arabia2day.com/featured/obama%E2%80%99s-dilemma-over-saudi-arabia/>
- ‘Qatari official accuses Saudi Arabia of plotting failed coup in Turkey’, 2016, 27 July, *AMN*, viewed 19 January 2017, <https://www.almasdarnews.com/article/qatari-official-accuses-saudi-arabia-plotting-failed-coup-turkey/>
- ‘Saudi has ‘similar stance’ with Turkey on region’, 2016, 8 September, *Al Arabiya English*, viewed 19 January 2017, <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2016/09/08/Jubeir-says-Saudi-gives-Turkey-full-support.html>
- ‘Saudi Warning That Sanctions against Iran May not Work’, 2010, *The Telegraph*, 16 February, viewed 2 February 2013, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/7248785/Saudi-warning-that-sanctions-against-Iran-may-not-work.html>
- ‘Sectarianism: A Recipe for Disaster for Sunnis and Shiites’, 2014, *The Daily Sabah*, June 17, viewed 15 January 2017, <http://www.dailysabah.com/columns/ibrahim-kalin/2014/06/17/sectarianism-a-recipe-for-disaster-for-sunnis-and-shiites>
- ‘Shadows of UAE, Riyadh Emerge Behind Failed Coup in Turkey’, *Sputnik International*, 2016, 2 August, viewed 19 January 2017, <https://sputniknews.com/politics/201608021043874329-uae-saudi-arabia-coup-turkey/>
- ‘Syria Reverts to 1990s, Iran Abandons Turkey in Terror Struggle’, *Sabah*, 2011, 5 August.
- ‘Syria Unrest, Turkey Presses Assad to End Crackdown’, 2011, *BBC News*, 9 August.
- ‘Turkey Slams EU for Stance on Egypt Bloodshed’, 2013, *Al Arabiyya*, 26 July, viewed 25 August 2013, <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2013/07/28/Turkey-s-Erdogan-slams-EU-for-stance-on-Egypt-bloodshed.html>
- ‘Turkey thanks Putin for unconditional support over coup attempt’, 2016, *Hürriyet Daily News*, 25 July, viewed 18 January 2017, <http://www.hurriyetdailynews.com/>

- turkey-thanks-putin-for-unconditional-support-over-coup-attempt.aspx?PageID=238&NID=102062&NewsCatID=510
- 'Turkey Warns Syrian PYD against seeking autonomy', 2013, *Sabah*, 19 July.
- 'Turkey-GCC Economic Relations Gain Momentum', 2011, *Arab News Com*, 26 December, viewed 12 March 2013, <<http://arabnews.com/economy/article553613.ece>>
- 'Turkey-Syria Economic and Trade Relations', 2011, *Turkish Foreign Ministry*, Ankara.
- www.asam.org.tr, 2008, 9 September, in Kardaş, Ş. 2009, 'Liberalization of the Turkish Energy Market Sparks Russian and European', *Eurasia Daily Monitor*, Volume: 6 Issue: 133- 13.
- Adilgazi, L. (2013), 'Zero Problems' Policy Subplanted by 'Precious Loneliness' Approach', *Sabah*, 25 August.
- Akhlaghi, R. (2011), 'Iran's Foreign Policy Vis-a-Vis Arab Uprisings', *Foreign Policy Association*, 3 September, viewed 12 June 2013, <http://foreignpolicyblogs.com/2011/09/03/iran%E2%80%99s-foreign-policy-vis-a-vis-arab-uprisings/>
- Al Hakeem, M. (2008), 'GCC names Turkey first strategic partner outside the Gulf', *gulfnews.com*, 3 September, viewed 6 June 2013, <http://gulfnews.com/news/gulf/uae/general/gcc-names-turkey-first-strategic-partner-outside-the-gulf-1.129631>
- Al-Rasheed, M. (2013), 'Saudi Arabia and Turkey Falter Over Egypt', *Al-Monitor*, 20 August, viewed 14 September 2013, <http://www.almonitor.com/pulse/originals/2013/08/saudi-arabia-turkey-strained-relations.html>
- Altunışık, M. B. & Martin, L. G. (2011), 'Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP', *Turkish Studies*, Vol: 12, No. 4.
- Aras, D. (2012), 'The Syrian Uprising: Turkish-Syrian Relations Go Downhill crethi pelithi', *Middle East Quarterly*, Vol: XIX, Number 2, pp. 41-50.
- Ataman, M. (2009), 'Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri Temkinli İlişkilerden Çok Taraflı Birlikteliğe', ORSAM, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1 Sayı 9.
- Ayhan, V. (2009), 'Türkiye'nin Gazze Politikasının Basra Körfezi Ülkelerindeki Sonuçları: Saha Araştırmasına Dayalı Bir Analiz', *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 1 Sayı 3.
- Bacık, G. (2012), 'Iraq after the US Withdrawal: Al Maliki Against Turkey', *The German Marshall of the United States*, 30 January, viewed 8 May 2013, <http://www.scribd.com/doc/79892264/Iraq-After-the-U-S-Withdrawal-Al-Maliki-against-Turkey>
- Başkan, B. (2011), 'Turkey-GCC Countries Is There A Future?', *Insight Turkey*, Vol: 13, No. 1.
- Biberovic, N. (2008), 'Turkey and the GCC States: A New Era of Bilateral Economic Relations', *Gulf Monitor*, Issue 11, pp.15-21.
- Farrar-Wellman, A. (2010), 'Qatar-Iran Foreign Relations', *American Enterprise Institute Iran Tracker*, 3 February, retrieved October 4, 2010, <http://www.irantracker.org/foreign-relations/qatar-iran-foreign-relations>
- "Fight for Mosul and Turkish-Iraqi relations", *Hurriyet Daily News*, 12 January, 2017, viewed 21 January 2017, <http://www.hurriyetdailynews.com/fight-for-mosul-and-turkish-iraqi-relations.aspx?pageID=238&nid=108418&NewsCatID=468>.
- Friedman, G. (2013), 'What Saudi Arabia and Turkey Want in the Syria Conflict?', and Demirtaş, S. 2013, 'Türkiye'den Mısır ve Suriye Politikalarına İnce Ayar', *BBC Turkish*, 26 July, viewed 15 September 2013, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/07/130726_misir_suriye_turkiye_demirtas.shtml.
- Gürsel, K. (2012), 'İntihar Etmek için Suriye'ye Atlayın', *Milliyet*, 26 March.
- Habibi N. & W. Walker, J. 2011, 'Turkey's Grand Miscalculation on Libya', 6 March, *Boston.com*, viewed 18 December 2012, http://www.boston.com/bostonglobe/editorial_opinion/blogs/the_angle/2011/03/turkeys_grand_m.html
- Habibi, N. & Walker, J. W. (2011), 'What's Driving Turkey's Reengagement with the Arab World?', *Brandeis University, Crown Center for Middle East Studies*, No. 49.
- İdiz, S. (2012), 'Türkiye Suriye'de Yalnız Kalmamalı', *Milliyet*, 31 March.

- Kardaş, Ş. (2009), 'Liberalization of the Turkish Energy Market Sparks Russian and European,' *Eurasia Daily Monitor*, Volume: 6 Issue: 133.
- Kirişçi, K. (2011), 'Politics of Trade and Turkish Foreign Policy', *Middle Eastern Studies*, Vol: 47, No. 5, pp. 705–724.
- Kostiner, J. (2009), *Conflict and Cooperation in the Gulf Region*, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Larrabee, F. S. (2011), 'Turkey and The Gulf Cooperation Council', *Turkish Studies*, Vol: 12, Issue 4.
- Larrabee, S. (2013), 'The Biggest Loser of Cairo's Coup: Turkey', *World Report*, 18 July, viewed 25 August 2013, <http://www.usnews.com/opinion/blogs/world-report/2013/07/18/turkeys-erdogan-is-in-a-bad-position-due-to-egypts-coup-against-morsi>
- Mercan, M. H. (2008), '1964-1984 Arası Türkiye ve ABD'nin Körfez Ülkelerine Yönelik Güvenlik Politikaları', *İLEM Yıllık*, yıl 3, sayı 3.
- Mert, N. (2013), 'The Need for a Revision of Foreign Policy', *Hürriyet Daily News*, 20 May.
- Morris, L. (2013), 'US Ties in Persian Gulf at Risk As Obama Allows Space for Russian-Syrian Plan', *The Washington Post*, 11 September, viewed 12 September 2013, http://www.washingtonpost.com/world/us-gulf-relations-at-risk-as-obama-allows-space-for-russian-syrian-plan/2013/09/11/71a065f8-1b0d-11e3-80ac-96205cacb45a_story.html
- Ne'eman, Y. (2012), 'Iraq's Impending Iranian Shift', *Mideast on Target*, 19 January, viewed 10 September 2013, <http://me-ontarget.org/pws/page!9133>
- Nordland, R. (2013), 'Saudi Arabia Promises to Aid Egypt's Regime', *The New York Times*, 19 August.
- Oğuzlu, T. (2007), 'Soft Power in Turkish Foreign Policy' *Australian Journal of International Affairs*, Vol: 61, No. 1, pp. 81-97.
- Oktav, Ö. Z. (2011), 'Regionalism or Shift of Axis? Turkish-Syrian-Iranian Relations', *Turkey in the 21st Century: Quest for a New Foreign Policy*, Özden Zeynep Oktav (ed.), Ashgate, Aldershot, Burlington.
- Oktav, Ö. Z. (2011), *Basra Körfezi'nin Değişen Dinamikleri, İran-ABD-Suudi Arabistan İlişkileri*, Beta, İstanbul.
- Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs, 'II. Turkey's and NATO's views on current issues of the Alliance', viewed 23 August 2013, http://www.mfa.gov.tr/ii---turkey_s-contributions-to-international-peace-keeping-activities.en.mfa
- Sager, A. (2011), 'Reforms the Arab monarchies cannot avoid', *The Washington Post*, 23 April, viewed 25 August 2013, http://www.washingtonpost.com/opinions/reforms-the-arab-monarchies-cannot-avoid/2011/04/22/AFgGLJRE_story.html
- Sağlam, E. (2012), 'Ekonomide Suriye Riski', *Hürriyet*, 26 March.
- Sağlam, E. (2013), 'UAE Investment Causalty of Turkey's Egypt Policy', *Al-Monitor*, 1 September.
- Shadid, A. (2011), 'Turkey Warns Syria to Stop Crackdown', *The New York Times*, 15 August.
- Sharp, J. M. & Blanchard, C. M. (2012), 'Unrest in Syria and U.S. Sanctions Against the Asad Regime', 16 February, Congressional Research Service.
- Smith-Spark, L. & Cohen, T. (2013), *CNN.com*, 'US, Russia Agree to framework on Syria Chemical Weapons', 15 September. viewed 16 September 2013, <http://edition.cnn.com/2013/09/14/politics/us-syria/index.html>
- Stork J. & Wenger, M. (1991), 'The US in the Persian Gulf From Rapid Deployment to Massive Deployment' Middle East Report.
- Taştekin, F. (2013), 'Sessiz ve Derinden Gelen Suudi Çalımı', *Radikal*, 13 April.
- Tisdall, S. (2011), 'Iran Has Been Isolated by the Arab Spring', *Guardian Co.Uk*, 17 May, viewed 25 June 2013, <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/may/17/iran-arab-spring>
- "Turkey Iran can Solve Regional Issues without Other Powers: Rouhani", 2016, Daily Sabah, November 28, <http://www.dailysabah.com/diplomacy/2016/11/28/turkey-iran-can-solve-regional-issues-without-other-powers-rouhani>
- Unver, H. A. (2012), 'Turkey's Syria Calculations: Kurdish Dimension', *Foreign Policy Association*, 22 March.
- Veinthal, B. (2013), 'Erdogan Denounces US for Criticizing Claim that Israel was behind Mursi's Ousting', *The Jerusalem Post*, 24 August, viewed 25 August 2013, <http://www.jpost.com/Middle-East/Erdogan-saddened-by-US-condemnation-of-his-accusation-against-Israel-324116>

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), I/1 (2016), s. 71-131

6360 SAYILI KANUNA DAYALI BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE REFORMUNU ANLAMA VE ANLAMLANDIRMA

Tarkan OKTAY*

Özet

Türkiye’de büyükşehir belediye yönetimi konusundaki model arayışları Osmanlı dönemine kadar gitmektedir. Nüfusun yığılması ile oluşan büyük ölçekli şehir alanlarının çoğalması ve artan problemler, büyükşehirlerin yönetimi konusundaki tartışmaların güncelliğini sağlamaktadır. Türkiye’de büyükşehir alanındaki reformların ana eksenlerini; iki kademeli büyükşehir belediye yapısının temel model olarak kabul edilmesi, büyükşehir belediye sınırlarının aşama aşama il sınırlarına genişlemesi ve büyükşehir alanındaki yerel yönetim kademe ve sayısının azaltılması oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında, 6360 sayılı kanunu hazırlayan nedenler ve kanunun getirdiği yeni model ve uygulama sonuçları il yerel yönetim organizasyonu, metropoliten yönetim, küçük ölçekli yerel yönetimler, merkezileşme-yerelleşme ile yerel siyaset ve demokrasi bağlamında analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Metropoliten Yönetim, Büyükşehir Belediyeleri, İl Özel İdaresi, 6360 Sayılı Kanun, Yerelleşme.

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, tarkan.oktay@medeniyet.edu.tr

UNDERSTANDING AND INTERPRETATION OF METROPOLITAN MUNICIPALITY REFORM BASED ON LAW NO. 6360

Abstract

The search for a model on metropolitan municipal administration in Turkey goes back to the Ottoman era. Increase of large scale city areas caused by accumulation of populations has contributed to the currency of discussions on metropolitan municipal administration. Two main axes of reforms in metropolitan administration in Turkey are the recognition of two stage metropolitan structure as the core model and gradual enlargement of metropolitan municipality to the city borders and decrease of the local government functions in the metropolitan municipality areas. In scope of this research, the law number 6360 and its reason of preparation along with the results it has brought will be analyzed in the context of local government, metropolitan administration, small scale local governments, centralization-decentralisation, local politics and democracy.

Keywords: Metropolitan Governance, Metropolitan Municipalities, Special Provincial, Administrations, The Law Number 6360, Decentralisation.

Giriş

Türkiye’de büyük şehirlerin yönetimi konusundaki tartışmalar ve model arayışları, modern belediye yapılarının benimsenerek uygulamaya konulduğu Tanzimat dönemine (1839-1876) kadar uzanmaktadır. Osmanlı Dönemi’nde şehirleşme düzeyinin bir sonucu olarak büyükşehir yönetimi arayışları İstanbul üzerinden gelişti. Cumhuriyet Döneminde büyük şehir yönetimi ile ilgili tartışmalar, şehirleşmenin artışı ve ara kademe olmaksızın büyük şehirlere yönelen göç ile birlikte 1960’dan sonra tekrar gündeme geldi. Ülkedeki göç hareketinin yönünü 1970’lerin ortalarından itibaren büyük şehirler yanında, orta ölçekli şehirlere de yöneltmesi sonucunda 1990’lara doğru yeni büyük şehirlerin ortaya çıkması, konuya farklı boyutlar kazandırdı. Türkiye’nin başta İstanbul olmak üzere 3 büyük kentinde büyükşehir belediye yönetim modeli 1984 yılında uygulanmaya başladı. İlerleyen yıllarda ise bu model büyük şehir ölçeğine ulaşan diğer şehirlere de yaygınlaştırıldı. Türkiye gibi nüfus hareketleri yoğun olan ve şehirleşme hızı henüz dengeye ulaşmamış olan bir ülkede, nüfusun yığılması ile oluşan büyük ölçekli şehir alanlarında artan problemler ve bunlara ilişkin çözüm arayışları, büyükşehir belediye yönetimi konusundaki tartışmaların güncelliğini korumasını sağlamaktadır.

2004 yılında başlayan yerel yönetimlere yönelik yapısal ve işlevsel düzenlemeler, reform yaklaşımındaki bütünsellik ve süreklilik konusundaki problemlere rağmen daha etkin ve demokratik bir yerel yönetim oluşturulması yönünde önemli adımlar oldu. İstanbul’da ve Kocaeli’nde uygulanan il ölçeğindeki yerel yönetim modeli, 2012 yılındaki düzenleme ile il bütününde 750 bin nüfusa ulaşan yerler için de bir çözüm olarak kabul edildi. 2014’deki mahalli idareler seçimi ile uygulamaya konulan büyükşehir modeli, Türkiye’deki il yönetimini üzerinde de önemli değişiklikler getirdi.

Türkiye’de büyükşehir belediye modeli üzerine devam eden tartışmalara çok boyutlu analizler çerçevesinde katkı yapmayı hedefleyen bu çalışma iki eksen üzerinde inşa edilmiştir. Birincisi; Türkiye’de 2002-2012 döneminde büyükşehir belediye modeli ile ilgili düzenlemeler ve 6360 sayılı kanunun getirdiği modelin tasviri ve açıklanması. İkincisi, 6360 sayılı kanun ile yapılan reform çabasının il yerel yönetim organizasyonu, büyükşehir belediye yönetimi, küçük ölçekli belediye problemi, merkezileşme

ve yerleşme, yerel siyaset ve demokrasi bağlamında anlaşılması ve anlamlandırılmasıdır.

I. Türkiye’de Büyükşehir Belediye Reformu

Türkiye’de kamu yönetimi ve özellikle yerel yönetimler alanındaki reform çabaları 2000’li yıllarda artmaya başladı ve farklı yoğunluklarda sürekliliğe kavuştu. Yerel yönetimlerle ilgili kanun çalışmaları, model arayışları, uygulamada aksayan yönlerin yeniden düzenlenmesi ve benzeri adımlar yaklaşık üç yılda bir yoğunlaşan yeni düzenlemelerle devam etti. Son dönemdeki en önemli adımı, 2012 yılının Kasım ayında çıkarılan ve hükümlerinin önemli bir kısmı 2014’de yürürlüğe giren 6360 sayılı kanun oluşturmaktadır.

6360 sayılı kanunu, 2004’de başlayan yerel yönetim reformu çabalarını geliştiren yeni bir halka olarak değerlendirmek yerinde olur. Bu halkanın daha iyi anlaşılabilmesi için önceki halkaların da kısaca analizi gerekmektedir. Nitekim, 2004 tarihli 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 1984’de kurulan modeli geliştiren bir düzenleme idi. 5216 sayılı kanun ile büyükşehir belediyesi kurulma şartları, görev ve yetkileri, meclis çalışma düzeni, encümen yapısı, valinin idari vesayet yetkileri, büyükşehir ile ilçe belediyeleri arasındaki ilişkiler gibi konular yeniden düzenlendi.

6360 sayılı kanun bakımından önemli nokta ise büyükşehir belediyelerinin yetki alanlarını genişletmeye yönelik hükümlerdir. Bunların ilki 5216 sayılı kanunun geçici 2 inci maddesi ile İstanbul ve Kocaeli’nde büyükşehir belediye sınırlarının il mülki sınırına genişletilmesidir. İkincisi diğer büyükşehirler için yarıçap yönteminin benimsenmesidir. Pergel düzenlemesi de denen yarıçapa dayalı genişletme konusundaki ilk girişim 5019 sayılı Kanun Teklifi ile 2003 yılında yapıldı. Ancak, Cumhurbaşkanı tarafından veto edildiği için yasalaşma ve uygulanma şansı bulamadı (Özgür, 2010: 350). 5216 sayılı kanunda yeniden düzenlenen yöntemlere göre; İstanbul ve Kocaeli dışındaki büyükşehir olan illerde, mevcut valilik binası merkez kabul edilmek ve il mülki sınırları içinde kalmak şartıyla, nüfusu bir milyona kadar olan büyükşehirlerde yarıçapı yirmi kilometre, nüfusu bir milyondan iki milyona kadar olan büyükşehirlerde yarıçapı otuz kilometre, nüfusu iki milyondan fazla olan büyükşehirlerde yarıçapı elli kilometre olan dairenin sınırı büyükşehir belediyesinin sınırı olarak kabul edildi.

Pergel yönteminde büyükşehir belediyesinin sınırları arazideki uygulamada yerleşim yerlerinin ortasından da geçebiliyordu. 2005 yılında 5390 sayılı kanun ile yarıçapa dayalı genişlemenin oluşturduğu sınır belirsizlikleri giderilmeye çalışıldı ve sınırlar daha gerçekçi hale getirildi. Bu genişleme ile büyükşehir sınırları içine katılan belde belediyeleri, büyükşehir belediyesinin imar denetimi içine de girmiş oldular. Kanunun planlama alanındaki uygulama sonuçları ile ilgili 2004-2008 yıllarını kapsayan Antalya üzerine bir araştırmada belde belediye meclislerinde kişisel yarar sağlamaya dönük imar değişiklikleri oranının büyükşehir belediyesi içine katıldıktan sonra % 60’tan % 24’e düştüğü ve nispeten bir plan bütünlüğü sağlandığı görülmektedir (Özdemir ve Meşhur, 2011: 181).

Büyükşehir Belediye Kanunu ile belediye sınırları bir taraftan genişletilirken diğer taraftan büyükşehir belediyesi kurulması şartları da zorlaştırıldı. Kanunun 3 üncü maddesinde bir ilde büyükşehir belediyesi kurulabilmesi için en az üç ilçe veya ilk kademe belediyesi bulunması şartı getirildi. 3030 sayılı önceki düzenlemede il belediyesi sınırları içinde “birden fazla ilçe” olması yeterli görülmüştü. 5216 sayılı kanunun 4 üncü maddesine göre belediye sınırları içindeki ve bu sınırlara en fazla 10.000 metre uzaklıktaki yerleşim birimlerinin son nüfus sayımına göre toplam nüfusu 750.000’den fazla olan il belediyeleri büyükşehir belediyesine dönüştürülecekti. Kanun koyucu tercihini nüfus düzeyi ve yoğunluğu daha yüksek ve daha güçlü büyükşehir belediye yapıları yönünde kullandı. Sadece ilçe şartının bulunduğu tanımlamaya göre nüfusa dayalı şart, çok daha somut bir kriterdi. Türkiye’de o dönemdeki il merkezlerinin nüfusları dikkate alındığında 750 bin nüfus şartı çok yüksek veya düşük olmayan dengede bir seviyeyi ifade ediyordu.

Büyükşehir belediyelerinin sınırlarının genişletilmesi ile İstanbul ve Kocaeli’nde ilçe ve belde belediyelerinin tümü, diğer büyükşehir olan illerde ise genişletilen sınırlar içinde kalan ilçe ve belde belediyeleri kapsama dahil oldu. Sınır genişletilmesinin temel hedefi büyükşehirlerin etrafında gelişmiş ya da muhtemel gelişme alanlarını büyükşehirlerin yönetimi ve denetimi altına almak, küçük ölçekli belediyelerin kurumsal kapasite yetersizlikleri nedeniyle bu alanlarda özellikle imar ve ruhsatlandırma konusunda ortaya çıkan ya da çıkması muhtemel problemleri önlemek, bütüncül anlayışa dayalı ve planlı şehir gelişmesi gerçekleştirmektir.

İstanbul ve Kocaeli’nde il ölçeğinde yetkili büyükşehir belediye modeli yerel hizmetlerin organizasyonu konusunda nispeten başarılı sonuçlar verdi. İstanbul’un büyük ölçekli kapasiteye sahip olması, ilk dönemlerde yaşanan aksamalar sonrasında daha kısa sürede organize olmasına imkan tanıdı. Genişleme öncesinde İstanbul büyükşehir belediyesi kentsel alanda ulaşım, su ve kanalizasyon, yeşil alan yönetimi, zabıta gibi alanlarda alt hizmet bölgeleri biçiminde örgütlenmişti. Geniş alanda yerel hizmet yönetimi konusunda var olan tecrübe ve kapasite, il ölçeğine çıkan yeni hizmet bölgesi için de hazır bir yönetim modeli sağladı. Kocaeli, büyükşehir belediyesi olmanın getirdiği büyük ölçekli kurumsal yapı ve teknik kapasite avantajlarını kullanarak yeni katılan yerlerdeki yerel hizmetler konusunda önemli gelişme gösterdi (Bingöl ve Büyükkakın, 2013: 217-239). İki ilde de özellikle su ve kanalizasyon hizmetleri, katı atık toplanması, yol yapım ve bakımı hizmetleri daha etkin hizmet organizasyonu sağlanan alanlar oldu.

İki büyükşehir belediyesinin il ölçeğinde hizmet sunumuna geçişlerinde özel sektörün katkısı da önemlidir. İstanbul ve diğer bazı büyükşehirlerde 1990’ların ortalarından itibaren, katı atık, su ve kanalizasyon, ulaşım, park ve bahçeler, temizlik hizmetleri başta olmak üzere yerel hizmetlerin sunumunda özel sektörün rolünü arttıran politikalar sonucunda bu alanda çok sayıda özel girişim kuruluşu ortaya çıktı. Yerel hizmetler alanında faaliyet yürüten şirketlerde zaman içinde teknik bilgi, tecrübe ve araç parkı bakımından önemli bir kapasite oluştu. Örneğin, 1990’ların sonunda İSKİ’de özel sektörden personel desteği alınırken kuka-vidanjör denilen kanalizasyon bakımı ile ilgili taşıtlar belediye tarafından sağlanıyordu. İlerleyen yıllarda özel sektör sadece personel temininin ötesine geçerek yerel hizmetin gerektirdiği tüm araçları bünyesine dahil etti. İstanbul ve Kocaeli büyükşehir belediyelerinin kendi kurumsal ve teknik kapasiteleri yanında, özel sektörden de etkin biçimde yararlanması, yerel hizmetlerin sunumunda kısa sürede ilave bir kapasite sağladı.

2004’de yetki ve görev alanının il sınırına genişletilmesine rağmen gelir konusunda ilave bir artış sağlanmaması İstanbul ve Kocaeli için temel olumsuz durum oldu. Büyükşehir belediye sınırları içine katılan yeni yerlerdeki hizmet düzeyinin düşüklüğü ve halkın belediye sınırlarına dahil olduktan sonra bu düzeyin hızlı şekilde yükseltilmesi talebi, bütçeye ilave yükler getirdi. Yetki ve görev devrinin gelir kaynağı ile birlikte

yapılmaması, yerel yönetim reformu sürecinde büyükşehir belediyelerince merkezi yönetimden kendilerine devri istenen trafik denetimi, sosyal, kültür, spor vb. hizmet alanlarındaki taleplerin de azalmasına neden oldu.

İstanbul ve Kocaeli’nde belediye sınırlarının il mülki sınıra genişletilmesinin il özel idareleri bakımından da önemli sonuçları oldu. İstanbul ve Kocaeli’nde reformun il özel idarelerine etkileri ile ilgili iki ayrı araştırma sonuçları, il özel idarelerinin fiili olarak özellikle su ve kanalizasyon hizmetleri ile imar ve planlama hizmetlerinde önemli bir fonksiyon kaybına uğradığını göstermektedir. Tarım ve hayvancılık ile sanayi ve ticaret alanında orta düzeyde bir daralma, eğitim destek, sağlık ve sosyal hizmetler, kültür ve turizm alanında ise daha dar kapsamlı bir fonksiyon kaybı söz konusudur. Büyükşehir belediyeleri ile il özel idare arasında yetki ve görev çatışması yaşanan temel alan ise imar ve planlama hizmetleri olmuştur (Oktay, 2010: 93-94).

Büyükşehir belediye sınırlarının il bütünü ya da yarıçap uygulaması ile genişlemesi, ilçe ve özellikle ilk kademelerden oluşan çok parçalı bir yönetim yapısı ortaya çıkardı. Örneğin İstanbul’da 32 ilçe belediyesi ve 41 ilk kademe belediyesi, Kocaeli’nde 6 ilçe belediyesi ve 38 ilk kademe belediyesi, Bursa’da 7 ilçe belediyesi ve 18 ilk kademe belediyesi vardı. Bu parçalı yapı bir yandan büyükşehir alanında yerel hizmetlerin koordinasyonu, diğer yandan büyükşehir belediye meclisindeki siyasal temsil adaletsizlikleri gibi önemli problemlere yol açtı (Arıkboğa, 2007: 34; Arıkboğa, Oktay ve Yılmaz, 2007: 25). Belde belediyelerinin ağırlıkta olduğu çok parçalı yapı, Büyükşehir Belediye Kanunu ile getirilen sınır genişletmesinden beklenen imar ve planlama bütünlüğünün ve hizmet koordinasyonunun sağlanması konusunda sistemin zayıf noktası haline geldi.

6360 sayılı kanunun getirdiği modele doğru ikinci önemli adım 2008 yılında 5747 sayılı kanun ile atıldı. 2008 düzenlemesi temel olarak Türkiye’deki küçük ölçekli belediye sayısının azaltılmasına yönelik çıkarıldı. 5747 sayılı kanun, büyükşehir belediyesi sınırları içinde ilk kademe olarak adlandırılan belde belediyelerinin kaldırılarak ilçe ya da mahalleye dönüştürülmesini, Türkiye genelinde ise nüfusu 2000’in altında kalan belediyelerin kaldırılarak köye dönüştürülmesini öngörüyordu. Avrupa’da benzer şekilde belediye ölçeklerinin büyütülmesi ve sayılarının azaltılması ile ilgili düzenlemeler 1960 ve 1970’li yıllarda görülmektedir. Bu kapsamda belediye sayısı Bulgaristan, Danimarka ve İsveç’te % 80,

Belçika, Almanya ve İngiltere’de % 60, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Hollanda ve Norveç’te % 40 oranında azaltılmıştır (Canpolat, 2016: 93-95). Türkiye’de belediye ölçeğinin büyütülmesi ve sayılarının azaltılması ile ilgili ilk kapsamlı adım 5747 sayılı yasa ile atıldı.

5747 sayılı kanunun uygulanması kapsamında ilk kademe belediyelerinin bir kısmı birleştirilerek yeni ilçeler kuruldu ya da mahalleye dönüştürülerek mevcut bir ilçeye bağlandı. 283 ilk kademe belediyesinden 240’ı mahalle, 34’ü ilçe yapıldı. 8’i, tüzel kişiliğini koruyarak büyükşehir belediyesi dışına çıkarıldı ve 1’i ise köye dönüştürüldü. Kanun gerekçelerinde ilk kademe belediyeleri ile ilgili değişikliğin temel nedeni olarak; ilk kademe belediyelerinin yüksek borç yüküne sahip olması, başta imar ve ruhsatlandırma olmak üzere yerel hizmetlerde aksama yaşanması, planlama ve imar alanında büyükşehir sınırları içinde bütünlük sağlanamaması gibi konular belirtilmektedir (TBMM Komisyon Raporu, 2012).

5747 sayılı kanun gerekçesinde 2000 nüfus altındaki belediyelerle ilgili olarak; göç nedeniyle nüfuslarının düşme eğiliminde olduğu, yerel mali kaynak oluşturma kapasitelerinin sınırlılığı dolayısı ile genel bütçe vergi gelirlerinden aktarılan paylara bağımlılıklarının yüksekliği ve artan borç yükleri, su ve atık su hizmetleri ile ilgili kapasite eksiklikleri, imar ve ruhsat hizmetlerindeki yetersizlikler başlıca problem alanları olarak belirtilmektedir (TBMM Komisyon Raporu, 2012).

5747 hakkında Anayasa Mahkemesi’ne iptal davası açılması kanunun yönetim sisteminde yaptığı etkiyi azalttı. Mahkeme ilk kademe ile ilgili hükümleri anayasaya aykırı bulmadı. 2000 nüfusun altındaki belediyelerle ilgili hükümleri ise şartlı biçimde iptal etti (Anayasa Mahkemesi Kararı, E. 2008/34, K. 2008/153). Buna göre nüfus sayımı sonuçlarına süresi içinde dava açmış olan belediyeler, nüfusu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten önce, başka bir belediyeye katılma sonucunda 2000’in üstüne çıkan belediyeler ve turizmle ilgili özel statülü bölgeler içinde yer alan belediyeler bakımından iptal ederek uygulanamayacağını kabul etti. İlgili belediyelerin başlattığı idari yargı süreçleri dolayısı ile nüfusu 2000’in altındaki belediyeler ile ilgili kanun hükümleri Yüksek Seçim Kurulu kararları sonucunda 7 belde dışındaki yerler için 2009 mahalli idareler seçimlerinde uygulanamadı (Yüksek Seçim Kurulu Kararı, 2009).

Türkiye’deki belediye ölçekleri ile ilgili en radikal düzenlemeyi içeren düzenlemenin önemli bir kısmı sonuçsuz kalmış oldu.

Türkiye’de büyük şehirlerin yönetimi genel olarak değerlendirildiğinde, 1980’li yıllardan itibaren iki ana yaklaşımın bulunduğu söylenebilir. Birincisi; büyükşehir belediyelerinin sınırlarını genişleterek, yeni gelişen ve saçaklanma bölgesi olduğundan gelişme potansiyeli olan alanların büyükşehir sistemi içine alınmasıdır. İkinci ise bu illerde büyük ölçekli belediyeler oluşturarak yerel hizmetlerdeki problemlere çözüm üretmektir. 1984, 2004 ve 2008’deki düzenleme ve model değişiklikleri bu ana iki eksen üzerinden yürümüştür. 2004’de İstanbul ve Kocaeli’de mülki sınır uygulaması ile diğer büyükşehirlerdeki yarıçap uygulamaları bu genişletmenin yeni bir aşamasıydı. Sınırlar genişletilirken ortaya çıkan ilk kademe belediyelerine dayalı istenmeyen çok parçalı yapı, 2008 yılında azaltılarak düzeltmeye uğratıldı. 6360 sayılı kanun bu sürecin yeni bir aşaması olarak tasarlandı.

II. 6360 Sayılı Kanun ve Yeni Büyükşehir Belediye Modeli

6360 sayılı kanun bakanlar kurulunun kanun tasarısı olarak 08.10.2012 tarihinde TBMM’ye sunuldu, 12 Kasım 2012 tarihinde meclis tarafından 37 madde olarak kabul edildi. 6 Aralık 2012 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlandı. Kanun maddelerinin önemli bir kısmının, seçilmiş temsilcilerin görev süresini tamamlaması için ilk mahalli idareler seçimi olan 2014 yılından itibaren yürürlüğe girmesi öngörüldü. 6360 sayılı kanun ile başta Büyükşehir Belediyesi Kanunu olmak üzere birçok kanunda değişiklik yapıldı.¹

2014 yılı mahalli idareler seçimi ile birlikte uygulamaya geçen kanun; yeni büyükşehir kurulma kriterleri, on dört yeni büyükşehir belediyesi kurulması, belediyelerin sorumluluk sahasının genişletilmesi, küçük ölçekli yerel yönetimlerin azaltılması, il özel idarelerinin kaldırılması, taşra mülki yönetiminde yeni yapı oluşturulması ve yeni ilçeler kurulması

¹ 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, 5779 sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun, 2972 Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun, 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu, 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, 197 sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu, 5682 sayılı Pasaport Kanunu ve 3152 sayılı İçişleri Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun.

gibi geniş etkileri içinde barındırmaktadır. Diğer taraftan 2004 tarihli 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ile ilgili en önemli değişiklik paketini oluşturmaktadır. İl yerel yönetimi organizasyonu ile ilgili içerdiği değişiklikler bakımından ise, eyalet yönetiminden vilayet modeline geçişi düzenleyen 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'nden sonraki en önemli farklılaşmayı getirmektedir. 6360 sayılı kanunun gerekçesi ve içerdiği düzenlemeler aşağıda ele alınmaktadır.

A. 6360 sayılı Kanunun Gerekçesi

Büyükşehir belediye reformunu birlikte düzenleyen 6360 sayılı kanunun genel gerekçesinde yeni modeli gerektiren şartlar iki ana eksen üzerinde inşa edilmiştir. İlki, yeni kamu yönetimi anlayışı kapsamındaki temel ilkelere dayanan bir yerel yönetim anlayışına geçilmesi ihtiyacıdır. İkincisi ise, büyük ölçekli yerleşim yerlerinde yerel yönetimlerin çok parçalı yapısının hizmetler üzerinde oluşturduğu olumsuzlukları daha güçlü ve tüm il alanını kapsayıcı bir model ile giderme ihtiyacıdır.

Gerekçedeki ilk eksen kapsamında küreselleşme ve yönetim paradigmalarının değişimine vurgu yapılmakta ve yeni kamu yönetimi anlayışı temel alınmaktadır. Bu çerçevede yeni kamu yönetimi yaklaşımı ve uygulamalarının gelişmesinde 1980'lerin ortalarından itibaren öne çıkan "verimli", "etkin" ve "etkili" bir yönetim anlayışı ile 1990'lerden sonra önem kazanan "vatandaş odaklı", "hesap verebilen", "katılımcı" ve "saydam" gibi kavramlara dayalı yerel yönetim modellerine geçilmesinin gerekliliği belirtilmektedir. Yeni yapılar ile hizmet kalitesi yanında vatandaşların katılımının da artması hedeflenmiştir.

Reformun gerekçesi olarak sunulan ilke ve değerler, Türkiye'de 2000'li yılların başından itibaren kamu yönetimi alanında gerçekleştirilen reformların gerekçeleri ile paralellik göstermektedir. Örneğin o döneme ait temel belgelerden 2003 tarihli "Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişme" kitapçığında yeniden yapılandırmanın ilkeleri; ihtiyaçlara uygunluk, yönetişim, vatandaş odaklılık, stratejik planlama, performans dayalı yönetim, etkin denetim, etik kurallara bağlılık ve yerindenlik olarak belirtilmektedir (Dinçer ve Yılmaz, 2003, 127-135). 2003 tarihli Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı'nda kamu hizmetlerinin katılımcı, etkili, verimli, hızlı ve kaliteli biçimde sunulmasının amaçlandığı belirtilmektedir (Dinçer ve Yılmaz, 2003, 87). 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu

genel gerekçesinde büyük şehirlerde parçalanmış çok sayıdaki belediyeden oluşan yapının planlama, koordinasyon ve ölçek etkinliği konusunda problemlere yol açtığı belirtilmektedir. Birçok maddenin gerekçesinde büyükşehir belediye modelinin hizmetlerin etkili, verimli, kaliteli, hızlı, koordinasyon içinde, vatandaş odaklı ve şeffaf biçimde sunulmasını sağlayacağı ifade edilmektedir (TBMM, Komisyon Raporu, 2004).

6360 sayılı yasanın gerekçesindeki ikinci eksenini belediye ölçeklerinin hizmet etkinliği üzerindeki etkilerine yönelik değerlendirmeler oluşturmaktadır. Büyükşehir alanlarında çok sayıda ve küçük ölçekli yerel yönetimlerin varlığı, büyük ölçekli kapasite gerektiren bütünsellikten uzak imar planlaması, kamu kaynaklarının etkin kullanılamaması, yerel hizmetlerin planlama ve sunumundaki koordinasyonsuzluk, ölçek ekonomisinden yararlanamama, ulaşım, çevre koruma vb. hizmetlerde aksamaların yaşanması gibi olumsuzlukların kaynağı olarak görülmektedir.

Küçük ölçekli yerel yönetim yapılarına dayalı problemlerin optimal hizmet ölçeğinde örgütlenmiş, büyük kurumsal ölçekli ve güçlü kapasiteye sahip yapılarla çözülebileceği savunulmaktadır. Bu sayede yerel yönetimlerin gelişmiş teknolojilerle donatılması, nitelikli teknik personel istihdamı, uzmanlaşma, verimlilik artışı, kaynakların etkin kullanımı, il bütününde planlama ve uyumlu imar uygulamalarının mümkün olabileceği gerekçe olarak ifade edilmektedir.

B. 6360 Sayılı Kanun'un Getirdikleri

6360 sayılı kanun, Türkiye'deki belediyeler yanında il özel idareleri, köyler ve merkezi yönetimin taşra yönetimi üzerinde önemli değişiklikleri içeriyordu. Belediyeler, 6360 sayılı kanun ile düzenleme yapılan temel alanı oluşturmaktadır. Bu etki büyükşehir belediyeleri yanında diğer belediyeleri de etkileyecek kadar geniş oldu. Büyükşehir belediyesi kurulması ölçütlerinde değişikliğe gidildi. Eski düzenlemede il belediyesi nüfusunun 750 bin olması ve belediye sınırları içinde en az 3 ilçe belediyesi bulunması gerekiyordu. Yeni düzenleme ile büyükşehir belediyesi kurulması için il toplam nüfusunun 750 bin olması yeterli görüldü. Bu koşulları sağlayan 13 ilde yeni büyükşehir belediyesi öngörüldü. Yeni sistemde il nüfusunun kriter olarak yeterli görülmesi büyükşehir belediyesi kurulmasını eski düzene göre kolaylaştıran bir düzenlemedir.

Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa ve Van yeni büyükşehir belediyeleri oldu. Türkiye’deki nüfus hareketleri ve kentleşme özelliklerine paralel şekilde Ege’de 4, Marmara, Doğu Anadolu, Güney Doğu Anadolu ve Akdeniz’de 2 şer ve Karadeniz’de ise bir büyükşehir belediyesi oluşturuldu. 6360 sayılı kanunun çıkmasında 4 ay sonra 750 bin nüfus kriterini sağladığı gerekçesi ile TBMM’de kabul edilen 6447 sayılı kanun sonucu yeni kurulan 13 büyükşehir belediyesine Ordu ili de ilave edilerek sayı 14’e çıkarıldı. Yeni kurulanlarla birlikte Türkiye’deki büyükşehir belediye sayısı 30’a ulaştı.

Tablo 1. Yeni Büyükşehir Belediyesi Yapılan İller ve Yeni Kurulan İlçeleri

Büyükşehir	İlçe	Büyükşehir	İlçe
Aydın	Efeler	Mardin	Artuklu
Balıkesir	Karesi	Muğla	Menteşe
	Altıeylül		Seydikemer
Denizli	Merkezefendi	Ordu	Altınordu
Hatay	Antakya	Tekirdağ	Süleymanpaşa
	Defne		Kapaklı
	Arsuz		Ergene
	Payas	Trabzon	Ortahisar
Malatya	-	Şanlıurfa	Eyyübiye
Manisa	Şehzadeler		Haliliye
	Yunusemre		Karaköprü
Kahramanmaraş	Dulkadiroğlu	Van	Tuşba
	Onikişubat		İpekyolu

Büyükşehir belediye statüsünü kazanan illerdeki belediyelerin coğrafi yetki sınırları genişletildi. Büyükşehir belediyesi için “il mülki sınırı”, ilçe belediyeleri için “ilçe mülki sınırı” yeni coğrafi yetki alanı olarak belirlendi. Bu değişikliğin ilk uygulaması 2005 yılında İstanbul ve Kocaeli’nde gerçekleştirilmişti. Bu illerdeki model, hükümet tarafından başarılı bulunarak diğer büyükşehirlerle de yaygınlaştırıldı. Büyükşehir

belediyesinin sınırlarının il sınırına eşitlenmesi sonucunda ildeki tüm ilçeler “büyükşehir ilçe belediyesi” statüsüne sahip oldu. Eski düzenlemedeki büyükşehir kurulma şartı olarak var olan il belediye sınırları içinde “en az 3 ilçe belediyesi” hükmü de gereksiz hale geldiğinden tümüyle kaldırıldı. Büyükşehir statüsüne sahip illerdeki tüm köylerin ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği kaldırıldı. Köyler ve belde belediyeleri isimlerini koruyarak mahalle biçiminde bağlı buldukları ilçenin belediyesine katıldı.

Türkiye genelinde, 2011 yılı adrese dayalı nüfus sayım sonuçlarına göre nüfusu 2.000’in altında olan belediyelerin tüzel kişilikleri ilk mahalli idareler genel seçiminden (2014 yılı) geçerli olmak üzere kaldırılarak köye dönüştürüldü. Ayrıca, büyükşehir belediyesi olan illerde bucak ve bucak teşkilatları da kaldırıldı. Türkiye’nin diğer illerinde varlığını sürdüren bucak mülki kademesi 10 Eylül 2014’de yapılan düzenleme ile tümüyle kaldırıldı. Kaldırılan bucaklara bağlı belde ve köyler, bucağın bağlı olduğu idari birime bağlandı.

Tablo 2. 6360 Sayılı Kanun Öncesinde ve Sonrasında Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Sayısal Durumu

Türü	2013 Yılı (6360 Öncesi Durum)	2014 Yılı (6360 Sonrası Durum)	Değişim Oranı (%)
İl Özel İdaresi	81	51	-37,0
Köy	34.283	18.143	-47,1
Belediye	2.950	1.397	-52,6
Büyükşehir Belediyesi	16	30	87,5
Büyükşehir İlçe Belediyesi	143	519	262,9
İl Belediyesi	65	51	-21,5
İlçe Belediyesi	749	400	-46,6
Belde Belediyesi	1.977	397	-79,9

Kaynak: 2014 Yılı Faaliyet Raporu, Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 2015: 13.

6360 sayılı kanunun Türkiye’deki yerel yönetim sisteminde getirdiği diğer önemli değişiklik, büyükşehir belediyesi olan illerde il özel idarelerinin kaldırılmasıdır. İl özel idaresinin yetki ve görevleri tümüyle belediyelere aktarılmadı. 6360 sayılı kanunun 3 üncü maddesinde

“mevzuatla il özel idarelerine yapılan atıflar..... ilgisine göre bakanlıklara, bakanlıkların bağlı veya ilgili kuruluşları ile bunların taşra teşkilatına, Hazineye, valiliklere, büyükşehir belediyelerine ve bağlı kuruluşlarına veya ilçe belediyelerine yapılmış sayılır.” denilmektedir. Büyükşehir belediyesi yeni modelde ilgili mevzuatın kendine sağladığı yetki ve görevleri il özel idaresinden boşalan tüm il düzeyinde kullanmaktadır. Ancak, belediye kanunlarında yer almayan il özel idaresine ait yetki ve görevlerin bir kısmı merkezi yönetime ve taşra teşkilatına devredildi.

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun 12 nci maddesi kapsamında il özel idarelerince kullanılan haklar ve yetkiler ile yürütülen görevler, Büyükşehir olan illerde yeni kurulan Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıklarına devredildi. 3213 sayılı Maden Kanununa göre verilen I (a) grubu maden ruhsatı, maden tesisleri için işyeri açma ve çalışma ruhsatı, 5686 sayılı Jeotermal Kaynaklar ve Doğal Mineralli Sular Kanununa göre verilen jeotermal kaynaklar ve doğal mineralli sular ruhsatına ilişkin yetki ve görevler, büyükşehir olan illerde valiliğe devredildi.

Tüzel kişilikleri kaldırılan il özel idarelerinin personeli, komisyon kararıyla ilgisine göre yatırım izleme ve koordinasyon başkanlığı, büyükşehir belediyesi, bağlı kuruluşu veya ilçe belediyesine devredildi. Büyükşehir belediyesi tarafından yürütülen hizmetlerle ilgili personel, tesis, araçlar vb. malların büyükşehir belediyesi ve ilgili bağlı kuruluşlara devri sağlandı. 6360 sayılı kanunda, tüzel kişiliği sona eren il özel idareleri ile ilgili mahkeme süreçleri, alacak ve borçlar, taşınır ve taşınmazların nasıl devredileceği de ayrıntılı biçimde düzenlendi.

6360 sayılı kanun ile il özel idaresi organı olan il encümeninin üyelik yapısında değişikliğe gidildi. Eski düzenlemede encümen, il genel meclisinden beş üye ile biri mali hizmetler birim amiri olmak üzere valinin her yıl birim amirleri arasından seçeceği beş üyeden oluşurdu. Yeni düzenleme ile meclisten gelen üye sayısı üçe, valinin belirlediği üye sayısı da ikiye indirildi. Üyelerden birisinin mali birim amiri olma şartı da kaldırıldı.

Vali tarafından il genel meclisine sunulan bütçe tasarısının meclis tarafından kabul edilmemesi durumunda ne yapılacağı ile ilgili mevzuatta açık bir hüküm getirilmemişti. 6360 sayılı kanun ile bu konuda yeni bir

düzenleme yapıldı. İl Özel İdaresi Kanunu'nun 45 inci maddesindeki değişiklik ile bütçe tasarısının kesinleşmemesi durumunda valinin görüşü ile birlikte durumu İçişleri Bakanlığı'na bildirmesi hükmü getirildi. Bütçe konusundaki son kararı İçişleri Bakanlığı'nın otuz gün içinde vermesi öngörüldü.

6360 sayılı kanun ile büyükşehir belediyelerinin görev ve yetkilerine, coğrafi genişlemenin getirdiği zorunluluk ve uygulamada görülen bazı aksamaların giderilmesi amacıyla ilaveler yapıldı. 2008 yılında kaldırılmasına rağmen, Büyükşehir belediye kanununun birçok maddesinde geçen “ilk kademe” kelimesi kanun metninden çıkarıldı. Büyükşehir belediyelerinin amatör spor kulüplerine sağlanan aynı yardım yanında nakdi yardım yapabilmesi, dereceye giren sporcular yanında teknik yönetici, antrenör ve öğrencilere de ödül verebilmesi düzenlendi. Nakdi ödüller için mali sınır getirildi.

Mabetler, bakım, onarım ve malzeme desteği sağlanan yerler kapsamına alındı. Ayrıca belediyelerin mabetlere ücretsiz su temin edebilmesi Büyükşehir Belediye Kanunu ve Belediye Kanunu'na eklendi. Büyükşehir belediyesinin afet riski taşıyan veya tehlike oluşturan binalar konusunda ilçe belediyelerine istekleri durumunda destek verebilmesi sağlandı. Yolcu ve yük terminalleri, otopark yapımı ve işletmesi, mezarlıklar, defin hizmetleri, toptancı halleri, mezbahalar ve temizlik hizmetleri konusunda büyükşehir belediyelerinin görevlerini ilçe belediyelerine devredebilme imkanı getirildi. İl bütününe genişlemiş büyükşehir modelinde bu düzenleme hizmetlerin organizasyonunda fiziki şartlara ve kurumsal kapasiteye göre ilçe belediyelerinin büyükşehir belediyesine ait hizmetlerin yürütülmesinde rol oynamasına imkan verdiğinden, önemli bir esneklik sağlamaktadır.

Belediyelerin kadınlar ve çocuklar için konukevi açmasını zorunlu kılan nüfus miktarı 50 binden 100 bine çıkarıldı. Kanundaki “koruma evi” kavramı “konukevi” olarak değiştirildi. Bu düzeyin altında nüfusa sahip belediyeler için kadınlar ve çocuklar için konukevi açılması eskiden olduğu gibi ihtiyari bir görev olarak düzenlendi.

Sınırların genişlemesinin bir sonucu olarak büyükşehir belediyesine mahalleleri ilçe merkezlerine bağlayan yolların yapım, bakım ve onarımı ile tarım ve hayvancılığa destekleyici faaliyetlerde bulunabilmesi konusunda

yetki verildi. Büyükşehir belediyesi için yollarla ilgili yeni fonksiyonlar klasik görevleri arasında yer alırken, tarım ve hayvancılık klasik belediye görevlerinden önemli bir farklılaşmayı ifade etmektedir.

Ulaşım koordinasyon Merkezi (UKOME) toplantılarına Türkiye Şoförler ve Otomobilciler Federasyonunun görevlendireceği ilgili oda temsilcisinin katılması öngörüldü. Ayrıca, UKOME gündemine gelen konularla ilgili ulaşım sektöründeki meslek kuruluşlarından temsilcilerin görüşlerinin alınmasına imkan tanındı. Belediye meclisi komisyonlarında olduğu gibi bir katılım mekanizması da UKOME için de getirilmiş oldu.

Büyükşehir Belediye Kanunu'nun 3 üncü maddesi, alt kademedeki ilçe belediyeleri arasında koordinasyonu sağlama görevini büyükşehir belediyesine vermektedir. Bu çerçevede 6360 sayılı kanun ile büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri veya ilçe belediyelerinin kendi aralarında hizmetlerin yürütülmesiyle ilgili ihtilaf çıkması durumunda, büyükşehir belediye meclisine yönlendirici ve düzenleyici kararlar alma yetkisi tanındı.

5216 sayılı kanunun Anayasa mahkemesi tarafından iptal edilen 24 üncü maddesinin (n) bendi yeniden düzenlendi. Büyükşehir belediyelerinin yurt içi ve dışındaki kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum örgütleriyle ortak hizmet sunma ve proje yürütme konusunda harcama yapabilmesine tekrar izin verildi. Önceki düzenlemede işbirliklerinin konusu ile ilgili geniş bir alanı işaret eden ve iptal nedeni olan "kamu yararı görülen konularda" ibaresi daraltılarak "büyükşehir belediyesine verilen görevlerle sınırlı olarak" biçiminde yeniden düzenlendi. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 75 inci maddesinde yapılan değişiklikle belediyelerin vakıf, dernek ve meslek kuruluşları ile yapacakları ortak hizmet projeleri için mahallin en büyük mülki idare amirinin izninin alınması şartı getirildi.

Büyükşehir belediyesi bulunan yerlerde ayrılma yoluyla yeni bir belde kurulması için belde nüfusunun 100.000'den aşağı düşmemesi ve yeni kurulacak belde nüfusunun 20.000'den az olmaması şartı getirildi. Belediye sınırları içinde mahalle kurma nüfus ölçütü 500 olarak kabul edildi.

Türkiye'deki belediyelerin ilgili kanunlar kapsamındaki haberleşme tesisleri için kent ve yapı estetiği ile yer seçim belgesi vermesi yetkisi verildi. Büyükşehir belediye başkanları il ve ilçe belediye başkanları gibi hususi damgalı (Yeşil) pasaport alma hakkına sahipti. 5682 sayılı Pasaport

Kanununun 13 üncü maddesinde yapılan değişiklikle vali ve büyükşehir belediye başkanlarına diplomatik pasaport verilmesi imkânı tanındı.

6360 sayılı kanun ile büyükşehir belediyesi sınırları içindeki tüm köyler mahalleye dönüştürülmekle birlikte köylere ait bazı haklar korundu. İlgili mevzuat gereği orman köyleri ve orman köylüsüne tanınan hak, sorumluluk ve imtiyazlar orman köyü iken mahalleye dönüşen yerler için devam ettirildi. Benzer şekilde köy tarafından kullanılan mera, yaylak, kışlak gibi yerlerden bu mahalle sakinleri ve varsa diğer hak sahiplerinin 4342 sayılı Mera Kanunu hükümleri çerçevesinde yararlanmaya devam etmesi kabul edildi. Tüzel kişiliği kaldırılan köylerde görev yapan geçici ve gönüllü köy korucularının görevlerine devam etmesi yönünde düzenleme yapıldı.

Mahalleye dönüşen köylerdeki mimari gelişimi desteklemek üzere ilçe veya büyükşehir belediyesince yörenin geleneksel, kültürel ve mimari özelliklerine uygun binalar için tip mimari projeler hazırlanması ve vatandaşların kullanımına ücretsiz sunulması görevi verildi. Köylerdeki özel projelerin onaylanma yetkisi de ilçe belediyelerine verildi. Belediye sınırları içine giren eski köy yeni mahallelerde imar uygulamalarının tabi olduğu standartların yükselmesi köylerdeki vatandaşlar için ek yükümlülüklerde getirmektedir. Bina projesi desteği ile vatandaşlar için önemli bir maliyet unsuru olacak yükün azaltılması ve bina stoku kalitesinin artırılması hedeflenmektedir. Bununla birlikte projelerin mümkün olduğunca köylerde tek tipleştirilmeye de yol açmaması gerekmektedir.

İl özel idarelerinin büyükşehir olan illerde kaldırılması, bir yerel yönetim birimi olmasına rağmen, merkezi yönetimin taşradaki faaliyetlerini de etkiledi. Merkezi yönetim, taşradaki birçok faaliyetini ve yatırımını valinin yürütme organı olduğu il özel idareleri eliyle yürütmektedir. Büyükşehir olan illerde il özel idarelerinin kaldırılması sonucu merkezi yönetim için doğan boşluğu gidermek üzere 6360 sayılı kanun ile valilik bünyesinde "Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı" adıyla yeni bir birim oluşturuldu.

Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı'nın fonksiyonları; kamu kurum ve kuruluşlarının yatırım ve hizmetlerinin etkin olarak yapılması, izlenmesi ve koordinasyonu, acil çağrı, afet ve acil yardım hizmetlerinin koordinasyonu ve yürütülmesi, ilin tanıtımı, merkezi idarenin ilde yapacağı

yatırımların gerçekleştirilmesi ve koordinesi, temsil, tören, ödüllendirme ve protokol hizmetlerinin yürütülmesi, ildeki kamu kurum ve kuruluşlarına rehberlik edilmesi ve bunların denetlenmesi olarak düzenlendi. Ayrıca, başkanlığa merkezi idarenin adli ve askeri teşkilat dışında ildeki tüm birimlerinin hizmet ve faaliyetlerinin etkinliği, verimliliği ve kurumların stratejik plan ve performans programlarına uygunluğu ile ilgili rapor hazırlanması görevi verildi. Bu rapor valinin değerlendirmesi ile birlikte ilgili olduğu bakanlığa gönderilmektedir.

Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı ile ilgili yönetmelik 4 Nisan 2014'de yayımlandı. Yönetmelikte başkanlığın iç yapısındaki birimler a) Yatırım İzleme Müdürlüğü, b) Rehberlik ve Denetim Müdürlüğü, c) Strateji ve Koordinasyon Müdürlüğü, ç) 112 Acil Çağrı Merkezi Müdürlüğü, d) İdari ve Mali İşler Müdürlüğü ve e) Doğal Kaynaklar, Ruhsat ve Kültür Varlıkları Müdürlüğü olarak düzenlendi.

1 Eylül 2016 tarihinde 29818 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 674 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıklarına kamu tüzel kişiliği kazandırıldı ve özel bütçeli hale getirildi. Başkanlığın gelirleri; İçişleri Bakanlığı bütçesinden yapılacak hazine yardımları, kamu kurum ve kuruluşlarının yatırım ve hizmetleri için aktardıkları tutarlar, bağış ve yardımlar ile diğer gelirler olarak belirlendi. Bakanlıklar ve diğer merkezi idare kuruluşlarının, il düzeyinde yapacakları her türlü yatırım, yapım, bakım, onarım ve yardım işlerini başkanlık aracılığıyla yapabilmesine imkan tanındı. Tüzel kişilik kazanan başkanlık, ilin ihtiyaçları çerçevesinde her türlü yatırım ve hizmeti yerine getirebilmektedir. Bu kapsamda başkanlık, kamu kurum ve kuruluşlarıyla, diğer tüzel kişilerle ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yapabilmekte ve ortak proje yürütebilmektedir.

Kanun hükmünde kararname ile başkanlığa verilen yeni yetkiye göre; ildeki kamu kurum ve kuruluşları tarafından karşılanamayan ve aksamalar oluşan yatırım ve hizmetlerden dolayı halkın sağlığı, huzur ve esenliği ile kamu düzeni ve güvenliğinin olumsuz etkilendiği durumlarda, vali tarafından ilgili kuruma süre verilerek hizmet ve yatırımın gerçekleştirilmesi istenebilmektedir. Süresi içinde çözülemeyen bu tür problemler karşısında vali tarafından ildeki diğer kamu kurumları veya başkanlık tarafından yatırım veya hizmet yerine getirilebilir. Bu durumda harcamalar ilgili kurumun pay ve ödeneklerinden tahsil edilir.

6360 sayılı kanun ile getirilen değişikliklerin son safhasını yeni yönetim modeline paralel olarak yerel yönetimlerin gelir yapısı ile ilgili kapsamlı düzenlemeler oluşturmaktadır. 6360 sayılı kanun öncesinde yerel yönetimlere genel bütçe vergi gelirlerinden % 6,5 pay veriliyordu. Bu payın % 2,85'i büyükşehir dışındaki belediyelere, % 2,5'u büyükşehir ilçe belediyelerine ve % 1,15'i il özel idarelerine dağıtılırdı. 6360 sayılı kanun ile % 6,5'luk pay korundu. Ancak, dağılımında farklılık getirildi. Yeni düzenlemede % 6,5'luk yerel yönetimler payının % 1,5'i büyükşehir dışındaki belediyelere, % 4,5'i büyükşehir ilçe belediyelerine ve kalan %0,5'i de il özel idarelerine ayrıldı.

Büyükşehir ilçe belediyelerine ayrılan % 4,5'lik payın % 70'i büyükşehir ilçe belediyelerine ve % 30'u büyükşehir belediyelerine verilmektedir. Büyükşehir ilçe belediyeleri payının % 90'ı nüfusa göre, kalan % 10'u da ilçelerin yüzölçümüne göre dağıtılmaktadır. % 30'luk büyükşehir belediyesi payı ise nüfus esasına göre dağıtılmaktadır.

Büyükşehir belediyelerinin sınırları içinden tahsil edilen genel bütçe vergi gelirleri toplamından büyükşehir belediyelerine ayrılan % 5'lik pay % 6'ya yükseltildi. Bu artışa rağmen yeni düzenlemede genel bütçe vergileri tahsilatı ifadesi daraltılarak 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu'nda belirtilen akaryakıtla ilgili vergiler istisna tutuldu. Tahsil edilen gelirlerin kapsamının daraltılması sonucu % 1'lik artış büyükşehir belediyelerine önemli bir gelir artışı olarak yansımada. Eski düzenlemede % 5'lik payın %70'i doğrudan ilgili büyükşehir belediyesi hesabına aktarılır, kalanı ise nüfus esasına göre pay edilirdi. Yeni düzenleme % 6'lık payın % 60'ı doğrudan büyükşehir belediyesi hesabına aktarılmaktadır. Kalan % 40'lık kısmın % 70'i nüfusa göre, % 30'u da yüzölçümü büyüklüğüne göre büyükşehir belediyeleri arasında dağıtılmaktadır. Yeni modelde büyükşehir belediyelerinin aldığı pay miktarında toplamda % 20 ve kişi başına ise %18'lik bir artış görülmektedir. İstanbul gelir artışından % 4 civarında yararlanırken Tekirdağ, Muğla, Erzurum, Van ve Balıkesir % 90'ın üzerinde artış elde etmiştir. Yıllık % 9'luk vergi artışı dikkate alındığında İstanbul'da bir azalma söz konusudur. İlçe belediyelerinin gelir dağılımındaki payında ise düşme olmuştur (Arıkboğa, 2015: 16, 26).

Nüfusu 10.000'e kadar olan belediyeler için kullanılmak üzere Maliye Bakanlığı bütçesine konulan denkleştirme ödeneğinin dağıtımını da değiştirildi. Eski düzenlemede ödeneğin % 60'ı nüfusu 5.000'e kadar olan

belediyelere, % 40'ı ise nüfusu 5.001–9.999 arasında olan belediyelere eşit şekilde dağıtılırdı. Yeni düzenlemede nüfus gruplaması kaldırıldı. Ödeneğin % 65'i eşit şekilde, % 35'i ise nüfus esasına göre dağıtılmaktadır.

2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nun 86. maddesindeki değişiklik ile Yol Harcamalarına Katılma Payı alma zorunluluğu kaldırılarak belediyelerin isteğine bırakıldı. İlçe belediyelerinin imar mevzuatı gereği tahsil ettiği otopark gelirlerinin büyükşehir belediyelerine aktarılması düzenlendi. Büyükşehir belediyeleri bu geliri kanundaki düzenlemeye göre sadece, tasdikli plan ve beş yıllık imar programına göre hazırlanan kamulaştırma projesi karşılığında otopark arsası alımı ve otopark inşasında kullanabilmektedir.

Mahalleye dönüşen köylerde emlak vergisi ile Belediye Gelirleri Kanunu uyarınca alınması gereken vergi, harç ve katılım paylarının beş yıl süreyle alınmaması konusunda düzenleme yapıldı. Bu mahallelerde içme ve kullanma suları için alınacak ücretin de beş yıl süreyle en düşük tarifinin % 25'ini geçmeyecek şekilde tespiti şartı getirildi. Ayrıca, İstanbul ve Kocaeli dışındaki büyükşehir, büyükşehir ilçe belediyeleri ve bağlı idarelerin yatırım bütçelerinin en az % 10'unu on yıl süre ile büyükşehirlerde belediye sınırlarına dahil olan yerleşim yerlerinin altyapı hizmetleri için ayırması zorunlu tutuldu.

III. Büyükşehir Belediye Reformunu Anlama ve Anlamlandırma

2012 tarihli büyükşehir belediye reformunun analizi çerçevesinde yukarıdaki tasvir ve açıklama safhasından sonraki aşamayı reformu anlamak ve anlamlandırmak oluşturmaktadır. Bu safhada, farklı faktörleri bir arada değerlendirerek reformun derinlemesine bir analizi çabası yer almaktadır. Reformda yer alan düzenlemeler ile bunların geri planındaki hazırlayıcı nedenler birlikte ele alınmaktadır.

6360 sayılı kanun ile getirilen yeni yönetim modelini anlamının ilk adımı, reformu hazırlayan nedenleri tespit etmek olabilir. Kuşkusuz, geniş kapsamlı model değişiklikleri içeren reform paketini hazırlayan nedenler tek bir konu ile sınırlı değildir. Ekonomik, siyasal, kentsel ve idari pek çok unsuru analize katmak gerekmektedir. Reformu hazırlayan konuların başta gelenleri şu şekilde sayılabilir; Türkiye'deki büyükşehir belediye modelinin geliştirilme ihtiyacı, küçük ölçekli belediyelerin kapasite yetersizliklerinden kaynaklanan problemler, il özel idarelerinin

önemli iyileştirmelere rağmen il ölçeğinde etkin bir yerel yönetim birimi olamaması, illerde bulunan dört ayrı yerel yönetim yapısı arasındaki koordinasyon ve işbirliği yetersizlikleri, illerin bir bütün olarak kalkınması noktasında kalkınma ajansı ve il özel idarelerinin etkin rol üstlenememesi, belediye birliği yönteminin ortak hizmet üretme konusundaki kapasitelerinin sınırlı düzeyde kalması, Türkiye'de hükümetin hızlı bir kalkınma anlayışına sahip olması, büyükşehir belediyesi yönteminin kavram ve uygulama olarak halk nezdindeki itibar düzeyinin yüksekliği, yeni kamu yönetimi ve yeni bölgecilik olarak adlandırılan yaklaşımların Türkiye'deki kamu yönetimi reformlarında nispeten kabul görmesi. Reformu hazırlayan nedenler ile reformun niteliğinin birlikte analiz edilmesi çerçevesinde temel başlıkları; reformun büyükşehir ya da il yerel yönetim organizasyonu ekseninde nerede ve ne ölçüde konumlandığı, reformun merkezileşme ve yerelleşme bakımından analizi, küçük ölçekli belediyeler problemi bağlamında getirdiği yaklaşım ve yerel demokrasi bağlamında değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

A. İl Yerel Yönetim Organizasyonu Bağlamında Yeni Büyükşehir Belediye Modeli

Reformu hazırlayan nedenler ile reformun niteliğinin birlikte analiz edilmesi çerçevesinde ilk soru 6360 sayılı kanun ile getirilen düzenlemelerin ana ekseninin nasıl tanımlanacağıdır. Bir "büyükşehir belediye" reformu mu? Yoksa "il yerel yönetim organizasyonu" reformu mu? Bu iki soruya verilecek cevaplar reformun anlaşılması, getirdiği modelin gerçekçi değerlendirilmesi ve reformun gelecek dönemdeki gelişiminin anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Türkiye'deki sistemde il ölçeğindeki yerel hizmetler belediyeler, köyler ve il özel idaresi tarafından üstlenilmiş durumdadır. "il yerel yönetim organizasyonu" kavramı ile yeni bir yönetim birimi tanımlaması değil, il ölçeğindeki yerel hizmetleri yürüten yerel yönetim birimlerinin tümü kastedilmektedir. Burada sorgulanan temel noktalardan birisini, 6360 sayılı kanunun öngördüğü değişikliklerin il yerel yönetim organizasyonu kavramı içinde yer alan yerel yönetim birimlerini ne derece ana eksen olarak aldığıdır. Reformun içeriği genel olarak incelendiğinde büyükşehir belediye modeli içine inşa edilen "il yerel yönetim reformu" tanımlamasının daha ağır bastığı görülmektedir. 6360 sayılı kanun ile getirilen yeni düzenlemeler, belli nüfusun üstündeki illerde büyükşehir modelini temel alarak il yerel

yönetim organizasyonunun yeniden yapılandırılması ana amacına sahip bir reform paketi olarak değerlendirilebilir.

2005'deki önemli reform adımları sayesinde ilk yıllarda gelişme gösteren, sonraki yıllarda gelişmesi ve hizmetlerdeki etkinliği sınırlı düzeyde kalan il özel idareleri ile ilgili problemler, il bütünündeki yerel yönetimler arasında yaşanan koordinasyonsuzluk ve işbirliği problemleri, ilçe düzeyinde yerel hizmetlerde oluşan açıklar, bölgesel kalkınma yaklaşımlarının güç kazandığı süreçte il bütününde kalkınmanın organizasyonu ve koordinasyonu alanında yaşanan yetersizlikler reformun çözüm için odaklandığı temel noktaları oluşturmaktadır. Aşağıda söz konusu problem alanları analiz edilmektedir.

Kökeni Osmanlı Devleti dönemine dayanan il özel idareleri, cumhuriyet döneminde merkezi yönetimin taşradaki yayılma olgusu karşısında hareket alanı daralan ve kurumsal kapasitesi zayıflayan bir yerel yönetim birimi idi. Osmanlı döneminden itibaren bir problem alanı olarak varlığını devam ettiren, merkezi yönetime eklenmiş konum, Cumhuriyet Dönemi'nde de sürdü (Oktay, 2010: 179). 1980'li yılların ortalarında il özel idaresinin geliştirilmesi daha güçlü biçimde gündeme geldi. Bu dönemde temel görüş, kurumun merkezi yönetime eklenmiş konumundan il ölçeğindeki yerel hizmetlerden sorumlu, daha özerk, görevleri ile orantılı mali kaynağa ve etkin hizmet kapasitesine sahip bir yerel yönetim birimi durumuna gelmesidir. Ancak, merkezi yönetimin taşrada yayılma olgusu bu dönemde de hâkim olduğundan, 1987'deki sınırlı kanun değişikliği ile yukarıda belirtilen özellikler yönünde bir gelişme sağlanamadı (Oktay, 2010: 72-76).

2000'li yılların ilk döneminde başlayan reform sürecinde temel yaklaşımlardan biri, merkezi yönetimin taşra teşkilatı ve bölge örgütleri eliyle yürütülen hizmetlerin azaltılarak il özel idarelerine devredilmesiydi. Bu yaklaşımın bir yansıması olarak 2005'de çıkarılan 5302 sayılı kanun ile il özel idarelerinin görev ve yetkileri, organları, örgüt yapısı, insan kaynakları, mali düzeni ve diğer kurumlarla ilişkileri yeniden düzenlendi. Merkezi yönetime ait il düzeyindeki bazı hizmetler il özel idarelerine devredildi. Koşullu transferlere dayalı biçimde merkezi yönetimin taşradaki birçok yatırımını il özel idaresi üzerinden yürütülmeye başladı (Oktay, 2010: 77-90). Bu süreçte il özel idareleri, kurumsal yapı ve hizmet kapasitesi bakımından gelişti. İl genel meclisi yerel düzeyde, belediye

meclisinden sonra daha düşük düzeyde de olsa ikinci bir siyaset odağı haline geldi.

Reform sonrasında il özel idarelerinde gelişme olmakla birlikte bazı problem alanları varlığını korudu. Merkezi yönetimin taşradaki temel temsilcisi vali, reform sonrasında bazı yetkilerini kaybetmesine rağmen, meclis kararları ve uygulama üstündeki başat rolünü devam ettirdi. Her ay toplanmaya başlayan il genel meclisinde siyasi parti grup başkan vekilleri vali yanında yeni etkili aktör haline geldi (Oktay, 2010: 151-152; Ömürgönülşen ve Sadioğlu: 11; Bayraktar ve Kurt, 2010: 42-44). Diğer taraftan iktidar partisinin il başkanlarının merkezi yönetimi de kullanarak atanmış bir kişi olan valiyi etkilemeleri söz konusu oldu. Bir yandan valinin il özel idareleri üzerindeki etkisi tartışılırken diğer yandan atanmış valinin yerel ve ulusal düzeydeki siyasal ilişkiler ağında gücünün azlığı ve bunun il özel idaresi üzerindeki olumsuz etkileri tartışmaya açıldı. Bu durum, il özel idarelerinin merkezi yönetimin bir hizmet uzantısı görünümünden çıkarak yerel yönetim birimine doğru dönüşmesini de engelleyen başlıca husus oldu.

İl özel idarelerinin gelir yapısında bir iyileşme sağlanamadı. Düşük gelir düzeyi, ağırlıklı olarak merkezi yönetimin koşullu transferleri ile hizmet üreten tablonun devam etmesi ile sonuçlandı. Koşullu transferler il özel idarelerinin mali özerkliğini de sınırladı. Kısıtlı bütçesinin önemli bir kısmı, yerel hizmet niteliğinde olmakla birlikte merkezi yönetim tarafından koşullu transferlerle yönlendirilen projelere destek için ayrıldı.

İl özel idarelerinin personel yapısı ve kurum kültürü merkezi yönetimin taşra teşkilatı ekseninde gelişme gösterdi. Belediyeler gibi esnek ve hızlı hareket edebilen bir yönetim yapısına geçilemedi. Merkezi bürokrasi eksenindeki kurum kültürü, merkeze mali bağımlılık ve valinin egemen konumu il özel idareleri üzerindeki yüksek idari vesayetini sürmesini sağladı. İl özel idaresinin geliştirilmesi konusundaki önerilerin karşısındaki en önemli karşı tez, kurum kültürü ve idari vesayetinin güçlülüğü oldu. Temel iyileştirme noktası olarak sunulan gelir yapısının iyileştirilmesine rağmen bu iki etken nedeniyle önemli bir gelişme sağlanamayacağı değerlendirildi, il yerel yönetim organizasyonu reformunun büyükşehir belediyesi modeline dayalı biçimde yapılmasında önemli etkiye sahiptir.

İl özel idareleri il genelindeki ekonomik, sosyal ve kültürel potansiyelin harekete geçirilmesinde belediyeler kadar iyi iletişim içine giremediler. Gönüllü organizasyonlar, üniversiteler, özel sektör, sanayici vb. kesimlerle ilişkileri sınırlı kaldı. Bu durum il düzeyinde işbirliğine dayalı bir sinerji oluşturulması ve bir bütün olarak kalkınmanın sağlanmasında zaaf oluşturdu.

1970'lerden itibaren tartışılan, 2005'de İl Özel İdaresi Kanunu ile imkân tanınan ilçe düzeyinde özel idare teşkilatı kurulması etkin biçimde uygulamaya geçemedi. İlçelerdeki yerel hizmet açıkları buradaki nüfusu daha büyük yerleşimlere doğru iten nedenlerden biri oldu. 2005 sonrasında il özel idarelerindeki gelişmenin yeterli düzeyde olmaması vatandaşlar nezdinde il özel idarelerinin, belediye gibi tanınması ve bir yerel yönetim olarak algılanmasını da olumsuz etkiledi. Diğer taraftan İstanbul ve Kocaeli'de büyükşehir belediyelerinin il özel idarelerinin fonksiyonlarının önemli bir kısmını üstlenmesi, il özel idarelerinin varlığını tartışmaya açtı.

İl ölçeğindeki temel problem alanlarından diğerini ildeki yerel yönetimler arasında dikey ya da yatay düzlemdeki koordinasyon eksiklikleri oluşturmaktadır. Türkiye'deki il yapılanmasında temel olarak il belediyesi, ilçe belediyesi, il özel idaresi ve köyden oluşan 4 ayrı yerel yönetim bulunmaktadır. Bu kademelere yerel yönetim birlikleri de eklenebilir. Farklı tüzel kişiliğe sahip yerel yönetimler arasında dikey ya da yatay düzlemde düzenli ve tümünü kapsayacak koordinasyon mekanizması da geliştirilmemiştir. Her bir yerel yönetim kendi yetki alanı içinde farklı tercihlere dayalı biçimde planlama ve uygulama yapabilmektedir. Büyükşehir belediyesi bulunan illerde koordinasyon ve işbirliği nispeten daha iyi olmakla birlikte benzer problemler de görülmektedir. Büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyesi arasında dikey koordinasyon meclisler üzerinden sağlanmaktadır. Fakat, ildeki diğer ilçe belediyeleri, il özel idaresi ve köyler arasında koordinasyon problemi bulunmaktadır. İl düzeyindeki idareler arasındaki koordinasyon problemlerinin planlama ile ilgili boyutuna Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda da değinilmektedir. Bu kapsamda yerel düzeyde mekansal ve diğer planlama sürecindeki yetki uyumsuzluklarının giderilmesi ve plan kademeleri arasında bağlantı kurulmasının önemi belirtilmektedir (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2006: 46).

Yerel yönetimler arasındaki işbirliği ve koordinasyonu sağlamak konusundaki temel araç birlikler olarak düzenlenmiştir. Farklı türlerdeki yerel yönetim birliği biçiminde yatay ya da dikey işbirliği imkanı mevcut ise de daha çok yatay düzlemde, yani belediyeler arası ya da köyler arasında görülmektedir. Birlik yapılanmalarında ildeki yerel yönetimlerin çoğunu koordine eden ölçekler mevcut değildir. 2005 yılında çıkarılan 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu Türkiye'deki birlikler için önemli yenilikler ve kurumsal kapasitelerini arttırmaya yönelik düzenlemeler getirmiştir. Büyükşehir belediye reformunun kabul edildiği 2012 yılında yerel yönetim birliği sayısı 1.411'e ulaşmıştı. Bunların % 64'ü mülki amirlerin başkanlığını yürüttüğü köylere hizmet götürme, % 12,5'i içme suyu, % 9,6'sı çevre altyapısı, % 5'i turizm ve % 4,8'i belediye hizmet birliğidir. Özel idare-belediye birliği oranı % 1'dir (İçişleri Bakanlığı, 2013: 13).

Yerel yönetim birlikleri mevzuat altyapısının geliştirilmesi ve sayılarının artmasına rağmen etkili bir işbirliği yöntemi olmadı. İl özel idaresi ve köylerin içinde olduğu birliklerde görüldüğü gibi mülki amirin başkanlığı yürütmesi (Palabıyık ve Kara, 2007: 40-45), personel niteliği ve hizmet binası yetersizlikleri, birlik başkanı değişince personel ve birlik merkezinin değişmesinin kurumsallaşmayı olumsuz etkilemesi, gelirlerin azlığı, üyeler arasındaki ilişki düzeyinin düşüklüğü, işbirliğinin sınırlı hizmet alanlarını kapsaması ve genel olarak belediyeler arası ama özellikle farklı siyasal partiye mensup olanlarda işbirliği kültürünün gelişmemiş olması birliklerin etkinliğini sınırlayan başlıca hususlar oldu. Ayrıca, birlik yapılanmaları il bütünündeki tüm yerel yönetimler arasında bir koordinasyon sağlama işlevinden de uzak kaldı.

Yerel yönetimler arasındaki koordinasyon ve işbirliği eksikliklerinin olumsuz etkileri, özellikle il nüfusu 750 binin üzerinde olan illerde çok yönlü ve yoğun hizmet talebi nedeniyle daha fazla risk oluşturuyordu. İl ölçeğinde planlamada ve yerel hizmetlerde bütünlüğün sağlanamaması, kurumsal kapasitesi zayıf yönetim alanlarındaki gelişmelerin denetimsiz kalabilmesi, ildeki yerleşimlerin nüfus, ekonomi ve kalkınma bakımından homojen biçimde gelişmemesi, yönetimler arası işbirliğinin olumsuz etkilenmesi, ildeki yeraltı ve yer üstü ekonomik potansiyelin bir bütün olarak değerlendirilememesi ve büyük ölçekli yatırımlarda kamu adına

muhataplık sorunu yaşanması yerel yönetimler arası koordinasyon eksikliğinin etkilediği başlıca problem alanları olarak belirtilebilir.

Yerel yönetimler arasındaki işbirliği ve koordinasyon yetersizliklerinin olumsuz etkilediği alanların başında yerel kalkınma gelmektedir. Türkiye’de 2008 yılında kamu yönetimi reformlarını etkileyen Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımı, Yönetişim ve Yeni Bölgecilik Yaklaşımı’nın etkisi ve Avrupa Birliği sürecinde fonlardan yararlanmak amacıyla yerel kalkınmanın bir aracı olarak kalkınma ajansları faaliyete geçti. Türkiye’de, üye olmuş veya halen adaylık sürecinde olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin çoğu gibi yerel düzeyde ekonomik kalkınmayı sağlayacak kurumların Kalkınma Ajansları olmasına karar verildi (Kayasü ve Yaşar, 2006: 210).

Kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, yerel potansiyeli harekete geçirmek, bölgesel gelişmeyi sürdürülebilir biçimde sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak kalkınma ajanslarının temel kuruluş amacı olarak belirlendi (5449 Sayılı kanun, 2006, Md. 1; Yılmaz, 2010: 192; Dura, 2007: 154). Kalkınma ajansları esnek yapıya sahip ve uzmanlaşmış yapılar olarak tasarlandı. Bölgesel kalkınmayı yerel dinamikler üzerine kurmak yanında bu süreci bürokratik işlemlerin hantallığından kurtarmak amacını taşıyorlardı (Eryılmaz ve Tuncer, 2013: 179).

Kalkınma ajansları gelişme sürecinde merkezi yönetime bağımlılık oranının yüksekliği, siyasi etkilere açık oluşu, nitelikli personel eksikliği, meşruiyet ve yetki problemleri, mali kaynak yetersizlikleri gibi problemlerle karşı karşıya kaldı (Taş, 2007: 139-152). Kalkınma ajanslarının güçlü biçimde fonksiyonlarını yürütmeleri yapısal ve işlevsel problemlerini aşmaları yanında, paydaşların başında gelen yerel yönetimler arasındaki koordinasyon ve işbirliği ortamına da bağlıdır. Bölgesel kalkınma konusundaki temel nokta il ve bölgenin kalkınma konusunda bir bütün olarak demokratik süreçlere ve kamu yararına dayalı biçimde organize olmasıdır. Yeni büyükşehir modelinde il ölçeğindeki kalkınmanın baş aktörü büyükşehir belediyesi olarak kurgulanmıştır. Esnek, kurumsal kapasitesi yüksek, hızlı hareket edebilen büyükşehir belediyeleri, kalkınma ajansları bakımından da uygulama için temel paydaş durumundadır. Bu ortamın bulunmadığı bölgelerde kalkınma ajansları kurumsal problemleri aşmış olsa da, analiz raporları yayımlayan ve küçük ölçekli bazı projeleri destekleyen bir kurum olmanın ötesine de geçememektedir.

Büyükşehir belediyelerinin bütüncül model çerçevesinde il ölçeğinde kalkınmanın odağında yer alması Kalkınma Bakanlığı tarafından ilan edilen Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2023) belgesinde yer alan bölgesel gelişme vizyonu ve stratejilerine de uygun düşmektedir. Bu belgede sosyal ve ekonomik olarak bütünleşmiş, rekabet gücü yüksek bölgeler vasıtası ile daha dengeli bir kalkınma vizyonu belirlenmiş durumdadır. Belgedeki temel amaçlar; metropoliten bölgelerin geliştirilmesi, ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi, bölgelerin iç potansiyellerinin harekete geçirilmesi, kentsel ve kırsal alanlarda yaşam kalitesinin artırılması, kırsal alanların kalkınmasının hızlandırılması ve bölgesel yönetişimin geliştirilmesi olarak belirtilebilir (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 11-159). Bu amaçların uygulamaya geçmesinde anahtar rol yeni il yönetimi modelinde büyükşehir belediyelerine verilmiş durumdadır.

Aralarında koordinasyonun zayıf olduğu 4 ayrı yerel yönetim birimi ve birliklerden oluşan modelden dikey koordinasyona dayalı 2 yönetim biriminden oluşan büyükşehir modeline geçilmesi yine il düzeyinde yerel yönetimi geliştirmeye dönük bir adımdır. Bu çerçevede, 6360 sayılı kanun ile gerçekleştirilen reformun ana eksenini “il yerel yönetim organizasyonu reformu” olarak tespit etmek daha doğru bir tanımlama olur.

6360 sayılı kanun hakkındaki eleştiri ve itirazların temel noktasını il özel idarelerinin kaldırılarak büyükşehir belediyesinin il bütününde yetkili hale getirilmesi oluşturmaktadır. Bu çerçevede; il özel idareleri ve köylerin kaldırılmasının anayasaya aykırılığı, yeni modelin bölge yönetimi getirdiği ve federalizme yol açacağı, büyükşehir belediyesinin kırsal alanları da içinde barındıran geniş ölçekte hizmet yürütemeyeceği bu eleştirilerdeki temel noktalardır (Gül ve Batman, 2013: 35-36; Hasan Celal Güzel’in ..., 2012: 12-15; Gözler, 2013: 37-42; Güler, 2012: 52-72). 6360 sayılı kanun ile getirilen değişiklikler aleyhine ana muhalefet partisi milletvekilleri tarafından Anayasa Mahkemesi’ne iptal başvurusu da yapıldı. Belediye sınırlarının il sınırına genişletilmesi, il özel idaresinin kaldırılması, küçük ölçekli yerel yönetimlerin kaldırılması ve hizmetlerde yaşanacak problemleri temel alan başvuru, Anayasa Mahkemesi’nin iptaline gerek olmadığı yönündeki kararı ile sonuçsuz kaldı (Anayasa Mahkemesi Kararı, E. 2013/19, K. 2013/100).

6360 sayılı kanun ile büyükşehirlerin tümünde belediyelerin şehir yönetiminden alan yönetimine geçtiği ve bu alanların il statüsünde olmakla

birlikte genişlikleri bakımından adeta birer bölge niteliği gösterdiği söylenebilir. Bölge kavramını ve bölümlenmesini kullanmadan bölge tarzı bir yönetimin avantajlarından büyükşehir belediye modeli üzerinden yararlanılmaktadır. Bununla birlikte, büyükşehir belediyelerinin siyasi özerkliklerinin düşük oluşu, idari ve mali alandaki özerkliklerinin de önemli noktalarda merkezi yönetim tarafından sınırlandırılmış olması yeni modelin bölge esaslı bir federalizm olarak tanımlanmasını önlemektedir. Yerel yönetimlerin bir bütün olarak özerkliklerinin geliştirilmesi, bölge yönetimlerine geçilmesi ve sonrasında bölgeciliğin gelişmesi, ardından federal yapılara geçilmesi dünyada örnekleri görülen bir süreç olmakla birlikte, sosyal ve siyasal birçok parametrenin birlikte işlemesi gereklidir. Mevcut modeldeki idari vesayet düzeyi ve yerel özerkliğin sınırlandırılmış durumu, federalizme geçiş bakımından bir engel oluşturmaktadır.

Şehir alanlarında yerel hizmetleri yürütmek üzere tasarlanmış belediyelerin il bütünündeki hizmetleri yürütebilmesi, il ölçeğindeki yapılanmanın sorgulanan temel noktalarından biridir. 6360 sayılı kanun ile düzenlenen modelin en güçlü yanı, yerel düzeydeki hizmet etkinliğini ve organizasyonunu geliştirmesidir. İl bütünündeki hizmetleri üstlenmiş durumdaki il özel idarelerinin yukarıda ele alınan nedenler sonucu etkin bir örgütlenme ve hizmet düzeyi sunmadığı bir gerçek durumundadır. Ayrıca, il ve ilçe merkezlerinde yoğunlaşmış bir nüfus söz konusudur. Kırsal alandaki nüfus ve ihtiyaçları çok yüksek düzeyde değildir. Daha gelişmiş kurumsal kapasite ve mali kaynağa sahip, diğer taraftan siyasal taleplere duyarlı büyükşehir belediyelerinin il özel idaresinden doğan açığı özellikle özel sektörün de kapasitesinden yararlanarak daha hızlı ve etkin biçimde kapatması beklenebilir. Bu noktada, hizmet açıklarının doğması muhtemel alanlar, sabit tesis veya yatırım gerektiren ya da günlük rutin işleyişe sahip hizmetlerden daha çok, acil müdahale gerektiren hizmetler noktasında ortaya çıkabilmektedir. Belediyelerin organizasyon ve hizmet becerisi, modelin niteliği kadar etkili olmaktadır.

B. Metropolitan Kent Bağlamında Yeni Büyükşehir Belediye Modeli

2012 tarihli reform çabalarının ana eksenini konusundaki tartışmaların ikinci ayağını “büyükşehir reformu” tanımlaması oluşturmaktadır. 6360 sayılı kanunun ismi, oluşturduğu algı ve getirdiği ana modelin büyükşehir

belediyesi olması nedeniyle gerek kamuoyunda ve gerekse akademik ortamlarda ağırlıklı olarak büyükşehir kavramı üzerinden reformun tartışılmasını sağlamıştır. Reformun ne derece büyükşehir reformu olup olmadığı değerlendirilmesinde yeni büyükşehir yapılan illerin metropol niteliği ve yeni düzenlemelerin büyükşehir belediye modelinde meydana getirdiği değişikliğin boyutlarının analizi önem taşımaktadır.

6360 sayılı kanunun büyükşehir kavramı bakımından analizindeki ilk adım büyükşehir olan illerin metropol niteliklerinin ne düzeyde olduğunu analizidir. Türkiye’de kırsal alandan kentlere ve kentlerden daha büyük kentlere doğru göç devam etmektedir. Bu süreç sonucunda özellikle ülkenin batı, güney ve güney doğusundaki il merkezleri ve bazı ilçelerin nüfusları önemli ölçüde artmıştır. Aynı il içinde kırsal alandan ya da küçük ölçekli ilçe merkezlerinden il merkezine veya gelişme potansiyeli bulunan ilçelere doğru da bir nüfus hareketi söz konusudur. Genel olarak nüfus küçük ölçekli yerleşimlerden büyük yerleşimlere doğru kaymaktadır.

Tablo 3. Büyükşehir Belediyelerinin Reform Öncesinde Kentsel ve Kırsal Nüfus Durumu (2012)

Eski Büyükşehir Bel.	İl Toplam Nüfus (A)	İl ve İlçe (Kent Nüfusu) (B)	Belde Köy (Kır Nüfusu)	B/A (%)	Yeni Büyükşehir Bel.	İl Toplam Nüfus (A)	İl ve İlçe (Kent Nüfusu) (B)	Belde Köy (Kır Nüfusu)	B/A (%)
Adana	2.108.805	1.864.591	244.214	88,4	Aydın	999.163	599.973	399.190	60,0
Ankara	4.890.893	4.762.116	128.777	97,4	Balıkesir	1.154.314	701.213	453.101	60,7
Antalya	2.043.482	1.450.209	593.273	71,0	Denizli	942.278	655.322	286.956	69,5
Bursa	2.652.126	2.359.804	292.322	89,0	Hatay	1.474.223	732.802	741.421	49,7
Diyarbakır	1.570.943	1.132.351	438.592	72,1	Malatya	757.930	498.588	259.342	65,8
Erzurum	780.847	505.254	275.593	64,7	Manisa	1.340.074	891.084	448.990	66,5
Eskişehir	781.247	700.355	80.892	89,6	K.maraş	1.054.210	656.783	397.427	62,3
Gaziantep	1.753.596	1.556.149	197.447	88,7	Mardin	764.033	446.226	317.807	58,4
İstanbul	13.624.240	13.483.052	141.188	99,0	Muğla	838.324	362.513	475.811	43,2
İzmir	3.965.232	3.623.540	341.692	91,4	Tekirdağ	829.873	572.359	257.514	69,0
Kayseri	1.255.349	1.090.530	164.819	86,9	Trabzon	757.353	421.504	335.849	55,7
Kocaeli	1.601.720	1.499.958	101.762	93,6	Şanlıurfa	1.716.254	951.925	764.329	55,5
Konya	2.038.555	1.527.937	510.618	75,0	Van	1.022.532	526.725	495.807	51,5
Mersin	1.667.939	1.303.018	364.921	78,1	Ordu	741.371	423.295	318.076	57,1
Sakarya	888.556	664.813	223.743	74,8					
Samsun	1.251.729	827.796	423.933	66,1					

Kaynak: TÜİK ADNKS veri tabanından yararlanılarak hazırlanmıştır.

6360 sayılı kanun öncesinde 2012 yılı verilerine göre mevcut 16 büyükşehir belediyesi il nüfusları Erzurum, Eskişehir ve Sakarya dışında 1 milyon sınırının üstünde bulunmaktaydı. Yeni büyükşehir olacaklar arasında 1 milyon sınırını geçen il sayısı 6'dır. Fakat bu illerde kentsel nüfus oranı daha düşüktür. Eski büyükşehirlerin kentsel nüfus oranı ortalaması % 83 düzeyinde iken yeni büyükşehirlerin ortalaması %59'da kalmaktadır. Bu düzey aynı yıl Türkiye ortalaması olan % 77'nin de altında bir düzeyi ifade etmektedir. Kentli nüfus oranı en yüksek iller % 69 ile Denizli ve Tekirdağ'dır. Yeni büyükşehirlerin bulunduğu illerde ortalama % 41 düzeyindeki kırsal nüfusun varlığı bu illerin kentleşme düzeylerinin bir metropol niteliği gösterecek düzeyde olmadığını ya da ilk evrelerinde olduğunun ipuçlarını vermektedir.

Tablo 4. Yeni Büyükşehir Olan İllerin reform öncesinde Merkez Kentsel Nüfus Durumu (2012)

İl	İl Merkezi Kentsel Nüfusu (A)	İl Toplam Nüfusu (B)	A/B (%)
Malatya	419.959	757.930	55,4
Denizli	511.751	942.278	54,3
Kahramanmaraş	428.724	1.054.210	40,7
Van	353.419	1.022.532	34,6
Trabzon	239.704	757.353	31,7
Şanlıurfa	515.199	1.716.254	30,0
Balıkesir	263.000	1.154.314	22,8
Manisa	301.218	1.340.074	22,5
Ordu	147.913	741.371	19,9
Aydın	191.037	999.163	19,1
Tekirdağ	147.490	829.873	17,8
Hatay	213.296	1.474.223	14,5
Mardin	88.054	764.033	11,5
Muğla	62.635	838.324	7,5

Kaynak: TÜİK ADNKS veri tabanından yararlanılarak hazırlanmıştır.

2012'de Denizli, Kahramanmaraş, Malatya ve Şanlıurfa'nın il merkezi kent nüfusunun 400 bin düzeylerini geçtiği görülmektedir. Bu kentlerde merkez ve özellikle kentsel alanın sınırlarında, saçaklanma bölgelerindeki hızlı gelişme dikkat çekmektedir. Diğer taraftan il merkez nüfusunda önemli artış olmayan ya da artış görülmele birlikte ildeki diğer yerleşimlerin nüfusunun çok daha fazla arttığı iller söz konusudur. Örneğin Aydın,

Muğla, Mardin, Hatay, Tekirdağ, Manisa, Balıkesir, Şanlıurfa, Trabzon ve Van'da il merkezi kent nüfusunun il toplam nüfusuna oranı % 7,5 ile % 34 arasında değişmektedir. Yeni büyükşehirlerin il merkezi kentsel nüfus oranı ortalaması % 27'dir. Yeni büyükşehirlerin 8'i il merkezi kent nüfusu il toplam nüfusunun % 23'ünü aşamamış durumdadır. İl merkez nüfusu il toplam nüfusunun yarısını geçebilen sadece Malatya ve Denizli olmuştur.

Yukarıda kentsel-kırsal nüfus karşılaştırmasında ilk işaretlerini veren yeni büyükşehirlerin aslında bir metropol niteliğine sahip olmadığı ya da ilk evresinde bulunduğu tespiti il merkezi nüfusunun analizi ile daha net olarak ortaya çıkmaktadır. Metropol niteliği düşük olan yeni büyükşehirlerdeki nüfus özelliği farklı bir durumu ortaya çıkarmaktadır. 6 ilde 1 milyon üstü ve kalan 8 tanesinde 750 bin üstü nüfus düzeyi metropol niteliğe sahip olmamakla birlikte bir bütün olarak bu illerde önemli bir nüfus yığılması olduğunu göstermektedir. Bu yığılmanın ortaya çıkardığı yerel hizmet ihtiyacı daha etkin yerel yönetim organizasyonu ihtiyacını da beraberinde getirmektedir.

Tablo 5. Yeni Büyükşehir Kapsamındaki İl ve İlçelerde Reform Öncesi Kentsel Nüfus Oranı (2012)

İl	İl Merkezi Kentsel Nüfus Oranı (%)	İlçeler Kentsel Nüfus Oranı (%)
Aydın	74,8	55,0
Balıkesir	79,3	53,3
Denizli	94,6	35,8
Hatay	45,9	51,5
Malatya	86,0	29,2
Manisa	86,3	59,5
Kahramanmaraş	78,6	44,8
Mardin	63,4	57,3
Muğla	64,4	40,5
Tekirdağ	85,2	64,7
Trabzon	78,5	40,2
Şanlıurfa	67,5	45,8
Van	79,3	30,1
Ordu	79,5	49,6

Kaynak: TÜİK ADNKS veri tabanından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Yeni büyükşehir yapılan illerde kentsel-kırsal nüfus durumu yukarıda incelenirken ortalama % 40 düzeyinde bir kırsal nüfusun yeni büyükşehirlerde yer aldığı görülmüştü. Kentsel-kırsal nüfus analizi il merkezi ve ilçeler kriter alınarak genişletildiğinde yeni büyükşehirlerdeki kırsal nüfus durumu daha net olarak ortaya çıkmaktadır. Kentsel nüfus ortalaması il merkezlerinde %76 ve ilçelerde % 47 düzeyindedir. Denizli il merkezindeki % 95'lik oran dikkat çekmektedir.

6360 sayılı kanununun ne derece bir büyükşehir belediye reformu olduğu yönündeki analizin ilk kısmını oluşturan büyükşehir belediyesi yapılan il merkezlerinin metropol niteliklerinin sorgulanması sonucunda farklı bir tablo ortaya çıkmıştır. Malatya, Kahramanmaraş ve özellikle Denizli, il merkezi kent nüfusunun 400 bini geçmesi ve kent-kır oranları bakımından büyükşehir olarak sayılabilmesi mümkün gözükmemektedir. Ancak, geriye kalan 11 il merkezinin nüfus özellikleri bakımından büyükşehir niteliğine sahip olduğu söylenemez. Diğer taraftan kanunda 750 bin nüfus şartı dışında büyükşehir niteliği ile ilgili bir kriter de getirilmemiştir. 6360 sayılı kanunun ana ekseninin il yerel yönetim organizasyonu reformu olduğu tespitimizi daha da güçlendiren bu tablo, büyükşehir niteliği taşımayan ama il toplam nüfusu yüksek olan ve yerel hizmet açıkları oluşan bu illerde büyükşehir modeli ile problemleri aşarak bu illeri geliştirme amacını açık olarak ortaya koymaktadır.

6360 sayılı kanununun büyükşehir belediye reformu niteliğinin sorgulanması konusundaki ikinci kısmı, yeni getirilen düzenlemelerin büyükşehir belediye sisteminde ortaya çıkardığı değişikliklerin boyutu oluşturmaktadır. Reform kapsamında büyükşehir belediyesi olma kriterinde değişiklik yapılması, bazı illere büyükşehir statüsü verilmesi, yeni ilçeler kurulması, büyükşehir belediyesi sınırlarının il sınırına genişletilmesi gibi temel düzenlemeler, mevcut büyükşehir modelinin işleyişinde değişiklikler getirmeyen, daha çok yeni büyükşehir belediyesi kurulması ve coğrafi yetki alanının genişletilmesine yöneliktir. 6360 sayılı kanun yetki alanı genişlemesi dışında büyükşehir belediye modelinde önemli bir değişiklik içermediği söylenebilir.

Büyükşehir belediye reformu niteliğinin sorgulanmasının üçüncü yönünü belediye uygulamalarında görülen bazı aksamaları gidermek için yapılan değişiklikler oluşturmaktadır. 2004 tarihli Büyükşehir Belediye Kanunu'nda 2012'ye gelindiğinde 17 ayrı değişiklik, fıkra

ilavesi ve mülga işlemi gerçekleştirilmişti. Kanununun 14, 18 ve 24 üncü maddelerinde Anayasa Mahkemesi tarafından iptal kararları verilmişti. 6360 sayılı kanun ile uygulamada bazı problemlere yol açan noktalardan kanun koyucu tarafından gerekli görülenler de yeniden düzenlendi. Ayrıntılarına yukarıda değinilen bu konulardan bazıları şunlardır; Büyükşehir belediyelerinin vakıf, dernek ve spor kulüpleri gibi kuruluşlarla ilişkileri, yurt dışı ilişkileri, UKOME ve AYKOME'nin üye yapısının daha katılımcı hale getirilmesi, ilçe belediyelerinin tahsil ettiği otopark gelirlerinin büyükşehir belediyelerine şartlı biçimde aktarılması, ilk kademe kavramının kanundan çıkarılması, mabetlere yardım imkanı tanınması, koruma evi açma zorunluluğunun 50 bine nüfus düzeyine düşürülmesi.

Literatürde 6360 sayılı kanunun getirdiği model hakkında yaygın olarak "Bütünşehir" kavramı da kullanılmaktadır. Bu tanımlamanın kökeni Denizli Belediye başkanı Ali Aygören'in 2001'deki söylemine dayanmaktadır. Büyükşehir olamayan Denizli'nin çevresindeki belde belediyelerinin katılımı ile "bütünşehir" olması çabası 2003 de sonuçsuz kaldı (Özgür, 2014, 32). 6360 sayılı kanun ile gündeme gelen "bütünşehir" kavramı, yeni dönemde büyükşehir belediye modelinin değerlendirilmesinde ironi ve eleştiri amacıyla kullanılmaktadır. Ağırlıklı olarak kentsel alanda örgütlenmiş belediyelerin kırsal alanlarda hizmet veremeyeceği ve köylerin mahalle yapılarak kentin bir parçası haline gelemeyeceği eleştirisine dayanmaktadır. Bütünşehir kavramı, eleştiri işlevi dışında Türkiye'deki büyükşehir belediye modelini açıklayıcı bir niteliğe sahip değildir.

C. Küçük Ölçekli Belediyeler Problemi Bağlamında Yeni Büyükşehir Belediye Modeli

6360 sayılı kanunun getirdiği modelin ana eksenini, il yerel yönetim organizasyonunu büyükşehir belediye modeli üzerinden geliştirmekti. Kanunun önemli değişiklikler içeren ikinci boyutunu küçük ölçekli belediyeler ile ilgili hükümleri oluşturmaktadır. Türkiye'deki küçük ölçekli belediyeler problem alanının iki yönü vardı. Birincisi, büyükşehir belediyelerinin sınırları yakınındaki veya içindeki küçük belediyelerin mali kaynak, imar denetimi, ruhsatlandırma gibi kurumsal kapasite eksikliklerinin hizmetler üzerinde yol açtığı problemlerdi. İkincisi ise

büyükşehir niteliğindeki illerin dışında kalan ve nüfusu 2000'in altında olan belediyelerin zayıf mali durumu ve kurumsal kapasite yetersizlikleri sonucunda yerel hizmetlerde ortaya çıkan problemlerdi.

Türkiye'de 1980'den itibaren büyükşehirlerin yönetimi alanında atılan adımlarda, büyük şehirlerin içindeki ve çevresindeki küçük ölçekli belediyelerle ilgili çözüm çabalarını görmek mümkündür. 1981'de nüfusu 300.000 bini geçen il belediyelerinin etrafındaki belediye ve köylerin il belediyesine katılması ile ilgili 2561 sayılı kanuni düzenleme 1984'de 3030 sayılı kanun ile büyükşehir modeline geçiş, 2004'de 5216 sayılı kanun ile İstanbul ve Kocaeli'de büyükşehir belediyesi sınırlarının il sınırına genişletilmesi, diğer büyükşehirlerde 20 km, 30 km ve 50 km'lik yarıçap uygulaması, 2005 yılında 5390 sayılı kanun ile yarıçap uygulamasının iyileştirilmesi, 2008'de 5747 sayılı kanun ile ilk kademe belediyelerinin kaldırılması bu alandaki temel adımlar oldu.

Küçük belediyeler probleminin ikinci yönünü nüfusu 2000'in altındaki belediyeler oluşturmaktadır. Türkiye'deki küçük belediyelerin problemlerine yer veren araştırmalarda veya önemli belgelerde bu konuda önemli tespitler bulmak mümkündür. Türkiye'nin 7 coğrafi bölgesinden rastlantısal yöntemle seçilmiş nüfusu 10 binin altında 200 belediye üzerine yapılan 2000 tarihli bir araştırmada belediyelerin %53'ünde gelirlerin %70'inin cari harcamalara ayrıldığı, yine %51'inde gelirlerin %50'den fazlasının personel maaş ödemeleri için kullanıldığı belirtilmektedir (Polatoğlu, 2000: 8). 2006 yılında Ankara'da yapılan bir araştırma sonuçları özellikle ilk kademe belediyelerinin imar ve planlama alanındaki personel yetersizliğini ortaya koymaktadır (Tekel, 2009: 204). Bu konuda Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001-2005), kaynak israfına yol açarak verimliliği olumsuz etkileyen küçük ölçekli ve çok sayıda birimden oluşan mahalli idare sisteminin ıslah edilmesi, amaçlardan birisi olarak yer almaktadır (Sekizinci Kalkınma Planı, 2000: 198).

Dokuzuncu Kalkınma Planı Yerleşme ve Şehirleşme Özel ihtisas Komisyonu Raporu'nda küçük ölçekli belediyelerin kapasitesinin gelişemediği, bu kurumların gelirlerinin önemli bir kısmını cari harcamalara ayırmak zorunda kaldığı, hizmetlerin gerektirdiği yatırımlara yeterince kaynak ayıramadığı, nitelikli personel istihdamında ciddi sıkıntılar yaşadığı tespiti yapılmaktadır (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2006: 16). 2012'de Zonguldak üzerine bir araştırmada küçük ölçekli

belediyelerinin kapasitesinin yetersiz olduğu belirtilmekte, gelirlerin önemli bir kısmının cari giderlere ayrıldığı yatırımlara küçük bir pay ayrılabilirdi ifade edilmektedir. Cari giderler içinde personel harcamaları payının da yüksek oranlara ulaştığı tespit edilmiştir (Üzmez, 2012: 149).

Bu örneklerde cari giderlerin oransal yüksekliğinin temel sebebi küçük ölçekli belediyelerin toplam gelirlerinin düşüklüğüdür. Diğer taraftan küçük ölçekli belediyeler gelir yapısı bakımından merkezi yönetime, diğer belediyelere göre, çok daha fazla bağımlıdır. 2010 yılına ait veriye göre Türkiye'de nüfusu 10.000'in altındaki belediyelerin mali kaynaklarının % 89'u merkezi bütçeden alınan pay, % 6'sı denkleştirme ödeneği ve sadece % 5'i öz gelirlerden oluşmaktadır. Nüfusu 2000'in altındaki belediyelerde öz gelirlerin payı daha da düşerek %1'de kalmaktadır (Güngör, 2012: 22, 25). Aynı yıl genel duruma bakıldığında öz gelir oranı büyükşehir belediyelerinde % 34 iken diğer belediyelerde % 58'e kadar çıkmaktadır (İçişleri Bakanlığı, 2011: 99).

6360 sayılı kanunun çıkarıldığı yıl olan 2012 verilerine göre nüfusu 2000'in altındaki belediyeler Türkiye'deki belediyelerin yaklaşık % 34'ünü oluşturuyordu. Bu oran 1976'da % 8, 1990'da % 6,8, 1999'da % 12,3 ve 2004'de % 10,6 idi (Gündüzöz, 2011: 99). 2004 ile 2014 yılları arasında nüfusu 2000'in altındaki belediye sayısındaki 3 kat artışın temel nedeni önceki dönemlerden farklı olarak yeni belediyelerin kurulması değil, 2000-5000 nüfus diliminde yer alan belediyelerin nüfus kaybına uğramasıydı. Küçük yerleşim yerlerinden daha büyük şehirlere yönelen göç küçük ölçekli belediyelerin nüfusunun azalmasına neden oldu. Bu tablo üzerinde büyük şehirlerin çekici nedenleri kadar küçük yerleşimlerdeki itici nedenler de önemli role sahipti.

2012'de toplam 2.950 belediyeden nüfusu 2000'in altında olanların sayısı 1.009 idi. Bu sayının %94'ü belde belediyesidir. Nüfusu 2000 ile 4.999 arasındaki 1.041 belediyenin de % 81'i belde belediyesinden oluşuyordu (İçişleri Bakanlığı, 2013: 12). Küçük ölçekli belediyeler gelir düzeyi, merkezi yönetime mali bağımlılık, teknik personel istihdamı, hizmet kapasitesi, borç düzeyi, cari harcama düzeyi, yerel halkın katılımı ve ölçek ekonomilerinden yararlanma konularında ciddi problemlerle karşı karşıya kalmıştı (Canpolat, 2016: 94). 2005'de 5393 sayılı Belediye Kanunu ile belediye kurulması için 2000 nüfus şartının 5000'e

yükseltilmesi küçük belediyelerin sayısının artmasını engelledi. Ancak, mevcutların azaltılması konusunda bir çözüm getirmedi.

2007’de merkezi yönetim, nüfusu 10.000’in altındaki belediyelerin içme suyu ve yol altyapısının geliştirilmesi konusunda “Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (BELDES)” adıyla bir destek projesi başlattı. Benzer şekilde köyler için de 2005 yılında “KÖYDES” projesi uygulamaya konuldu. BELDES projesinin kapsamı 2008 yılında genişletilerek içme suyu arıtma, kanalizasyon, atık su arıtma, katı atık bertarafı ve geri kazanımı da proje kapsamına alındı (İçişleri Bakanlığı, 2009: 113). Merkezi yönetim, bir taraftan 2004 ve 2005’deki yerel yönetim reformu ile il özel idareleri ve belediyeleri geliştirirken, diğer taraftan merkezi bir anlayışla küçük ölçekli ve kapasitesi düşük yerel yönetimlere yönelik destek projeleri devreye sokarak bu birimlerdeki yerel hizmet problemlerini azaltmaya çalışıyordu. Küçük ölçekli belediyelerin problemi ile ilgili büyükşehir belediye reformu öncesindeki son önemli girişim 2008’de 2000’in altında nüfusa sahip belediyelerin kaldırılması yönünde hükümler içeren 5747 sayılı kanun oldu. Ancak, ayrıntıları yukarıda ele alınan Anayasa Mahkemesi kararı sonrasında bu hükmün uygulama imkânı bulamaması küçük belediyeler sorununun sürmesine yol açtı.

6360 sayılı kanun ile 1980’li yıllardan itibaren süregelen, 2000’li yıllarda hızlanan büyükşehir belediye sınırları içinde veya çevresindeki belediyelerin büyükşehir belediye sınırları içine alınması ve küçük belediyelerin daha büyük yapılara dönüştürülmesi adımlarının yeni halkasını oluşturmaktadır. Kanun ile il bütünü büyükşehir belediyesinin yetki alanı içine girdiğinden, belde belediyeleri 2008 yılındaki 5747 sayılı kanunun yaklaşımı paralelinde kaldırılarak daha büyük ölçekli birimler içine alındı. Bu adım büyükşehir alanındaki parçalı yönetim yapısını oldukça azaltan bir tercih oldu.

6360 sayılı kanunun küçük ölçekli belediyeler ile ilgili ikinci boyutunu 2008 yılında 5747 sayılı kanun ile denenen ancak, yargı süreçleri dolayısı ile 2009 yılında uygulanma şansı bulamayan Türkiye genelindeki 2000 nüfusun altındaki belediyelerin tüzel kişiliğinin kaldırılmasıdır. Kanun ile bir taraftan il yerel yönetim organizasyonu büyükşehir belediye modeli ile yeniden düzenlenirken, diğer taraftan önemli bir problem alanı olarak varlığını sürdüren küçük belediyeler konusunda önemli bir değişikliğe

gidildi. Böylece, Türkiye’de gerek büyükşehir olan ve gerekse diğer illerde daha büyük ölçekli belediye yapısını temel alan bir sisteme geçilmiş oldu. Türkiye’deki yerel yönetimlerin küçük ölçekli olmasından kaynaklı problemleri, birliklerin teşviki, mali desteklerin arttırılması, kurumsal kapasite arttırıcı çözümler gibi daha önce kısmen denenen ve etkili sonuç vermeyen yöntemlerin geliştirilmesi yaklaşımı ile azaltmak yerine, büyük ölçekli modele geçiş yapılarak daha hızlı bir çözüm arayışı tercih edildi.

Optimal yerel yönetim büyüklüğü arayışında büyük ölçekli belediyelere dayalı çözüm, Türkiye’deki kamu yönetiminin yüksek olmayan kurumsal kapasitesi ve yönetim kültürü değerlendirildiğinde, daha uygulanabilir ve sonuç alınabilir bir seçenek olarak değerlendirilebilir. Büyük ölçekli belediyelere geçiş sonucunda küçük belediyeler problemi ile ilgili tartışma gündemlerinin, hizmet etkinliği ve kurumsal kapasite noktasından güçlü yerel yönetim yapılarından kaynaklanan, yerel demokrasi ve güçlü bürokrasi eksenli problemlere doğru değişeceği öngörülebilir.

Türkiye’deki küçük ölçekli yerel yönetimlerle ilgili 6360 sayılı kanunun getirdiği düzenlemelerin diğer tartışmalı noktasını köy tüzel kişiliğinin bir ayırım yapılmadan tümüyle kaldırılarak mahalleye dönüştürülmesi oluşturmaktadır. İl özel idaresi ve belediyelerden farklı olarak köy tüzel kişilikleri, büyükşehir belediyesi ile koordinasyon ve hizmet sunma konusunda en az çatışma yaşayacak birimlerdir. Köy yönetimleri sahip olduğu sınırlı fonksiyonları ve kurumsal kapasitelerinden daha çok sosyal ve kültürel yönü daha önde olan yerleşim yerleridir. Diğer taraftan sayıca fazla olmalarına karşın küçük ölçekli yerel hizmet ihtiyacına sahip köylerde yerel bir teşkilatın varlığı, ilçe belediyesi ya da büyükşehir belediyesinin hizmetin ölçeği gereği maliyet ve organizasyon noktasında sıkıntı yaşayabileceği yangın söndürme, temizlik, mezarlık yönetimi, mera yönetimi vb. hizmetler bakımından yerelde bir kısmı gönüllülüğe dayanan kapasite de oluşturmaktadır. Köy ölçeğindeki temiz su ve atık su tesisleri, yol yapım ve bakımı, dere ıslahı vb. önemli hizmetlerin üst yerel yönetimler tarafından sunulduğu Türkiye’deki sistemde küçük ölçekli belediyelerin yukarıda ele alınan problemleri köyler için geçerli olmamaktadır. Köyler üst yerel yönetimler için önemli bir paydaş ve işbirliği imkânı oluşturmaktadır.

Yönetim avantajları ve sosyal yönüne rağmen köy idarelerinin kaldırılmasını, kanunun il bütünündeki yerel yönetimleri sadece

büyükşehir belediyesi ve ilçe belediyesinden oluşan bir yapıya indirgeme yaklaşımında aramak gerekmektedir. Özellikle şehir alanlarına yakın köyler başta olmak üzere köy tüzel kişiliği tarafından yönetilen alanlar muhtemel yerleşim, turizm, sanayi ya da diğer ekonomik yatırımların kurulma yerleri durumundadır. Büyükşehir belediyesinin yerel hizmetler yanında yerel kalkınmada başat rolü üstlendiği yeni modelde, il coğrafi alanının kesinti ve engel olmadan bir bütün olarak büyükşehir belediyesi tarafından planlanabilmesi, özel sektörün de içinde olduğu yatırımların ve kalkınma adımlarının kolaylıkla hayata geçirilmesi ve hizmet organizasyonu yapılabilmesi bakımından köy tüzel kişiliğinin kaldırılması tercih edilmiştir. Yeni dönemde köyden dönüşen mahallelerdeki alanların kamu yararı çerçevesinde korunması ve kullanıma açılması reform sonrası gelişmelerin temel risk alanlarından birisini oluşturmaktadır.

6360 sayılı kanun ile kaldırılan belde belediyelerinden farklı olarak mahalleye dönüştürülen köyler için geçiş süreci ve özel statüler oluşturuldu. Bu adımlar temel olarak köylerin sahip olduğu bazı hakların mahalleye dönüştükten sonra korunması ile belediye statüsünün yüklediği başta mali ve imar alanındaki sorumlulukların azaltılması veya ertelenmesi niteliğine sahiptir. Ayrıntıları yukarıda ele alınan orman köylüsünün hakları, mera, yaylak ve kışlaklara dair haklar, köy koruculuğu, bina tip projelerinin sunulması, emlak vergisi ve diğer belediye gelirlerinin tahsilinin 5 yıl süre ile ertelenmesi, içme suyu fiyatında indirim yapılması bu çerçevedeki düzenlemelerdir. Diğer taraftan ülkenin bazı bölgelerinde kırsal alanlardaki yerleşimlerden su ücreti veya yerel vergilerin tahsili uygulamaları gelişmiş değildir. Belediye olmanın yüklediği sorumlulukların ertelenmesi yeni modele geçiş sürecinde ortaya çıkabilecek tepkileri de azaltıcı bir rol oynamaktadır.

D. Merkezileşme ve Yerelleşme Bağlamında Yeni Büyükşehir Belediye Modeli

Yerel yönetim alanında önemli model değişikliği içeren 6360 sayılı kanunun getirdiği yeni düzenin, Türkiye'deki kamu sisteminde merkezileşmeyi mi yoksa yerelleşmeyi mi ifade ettiği tartışmalı bir konudur. Kanunun ağırlıklı yerel yönetimlerin kendi içinde bir değişime yol açması bu tartışmayı daha da karmaşık yapmaktadır. Burada cevabı aranacak temel soru: 6360 sayılı kanun ile siyasi, idari ve mali alanda bir

merkezileşme ya da yerelleşme söz konusu mudur? Bu bağlamdaki bir analizin iki yönü bulunmaktadır. Birincisi, yerel yönetimler ile merkezi yönetim arasındaki yetki, görev ve kaynak bölüşümündeki değişikliklerin niteliğidir. İkincisi ise yerel yönetimlerden vatandaşa kadar uzanan siyasi ve yönetsel alanda getirilen değişikliklerin yerelleşme ve hizmette yerellik ilkesi bakımından değerlendirilmesidir.

6360 sayılı kanun, yerel yönetimler ile merkezi yönetim arasındaki ilişki düzeninde önemli düzeyde bir değişiklik getirmemiştir. Merkezi yönetimin merkez ya da taşra teşkilatından yerel yönetimlere siyasi, idari ve mali bakımdan yerelleşmeyi arttıracak önemli bir yetki aktarımı yapılmadı. Benzer şekilde yerel yönetimlerden merkezi yönetime, merkezileşmeyi önemli düzeyde arttıracak nitelikte bir aktarma da olmadı. Bu durumun iki istisnasını belediyelerin vakıf, dernek ve meslek kuruluşları ile yapacakları ortak hizmet projeleri için mülki idare amirinin iznini alma şartı getirilmesi ile il özel idarelerinde bütçenin kesinleşmemesi üzerine İçişleri Bakanlığı'na son karar mercii olarak yetki verilmesi oluşturmaktadır.

Merkezi yönetimle yerel yönetimler arasındaki ilişkide kritik nokta, il özel idarelerinin durumudur. İl özel idareleri anayasal çerçevede bir yerel yönetim birimidir. Bununla birlikte, gerek valinin konumunda olduğu gibi yapısal olarak ve merkezi yönetimin etkisi sonucu fiili olarak, merkezi yönetimin taşradaki hizmet uzantısı benzeri niteliğe sahip olması, yerel yönetim niteliğini zayıflatan bir durumdu. Bu nedenle il özel idareleri ile ilgili değişiklikleri sadece yerel yönetimlerle ilgili değerlendirmek yanıltıcı olur. İl özel idarelerinin büyükşehir statüsündeki illerde kaldırılması merkezi yönetimin taşradaki nüfuzu ve faaliyetlerini de etkilemiştir. Merkezi yönetimin taşradaki etkisi eski sisteme göre azalmıştır. Merkezi yönetimin il özel idareleri üzerinden vali eliyle ve koşullu transferlerle yönlendirdiği ve yararlandığı yerel alandan bir çekilme söz konudur.

İl özel idaresinin yetki ve görevlerinin tümüyle büyükşehir belediyesine devredilmeyerek bir kısmının merkezi yönetime devredilmesi ilk bakışta merkezileşme adımı olarak değerlendirilebilir. Ancak, il özel idaresinde valinin yürütme organı konumu ve kurum içindeki nüfuzunun yüksekliği göz önüne alındığında, zaten merkezi yönetimin müdahale alanında bulunan yetkilerden bazılarının yeni modelde büyükşehir belediyesine devredilmeyerek merkezi yönetimin tasarruf alanında bırakılmasının

tercih edildiği, bunun da merkezileşmeyi arttırdığı değerlendirilmesi daha yerinde olur.

Yeni büyükşehir belediye modeli yerleşme ve yerel yönetimlerin etkinliğinin artırılması bakımından önemli bir gelişmedir (Eryılmaz, 2015: 205). Merkez ile yerel arasında konumlanmış il özel idarelerinin kaldırılarak yerel yönetim niteliği çok daha yüksek olan belediyelere yetki, görev ve mali kaynağın aktarılması siyasi, idari ve mali anlamda bir yerleşmedir. Büyükşehir statüsüne sahip illerde yerel aktör, karar organı yanında yürütme organı da demokratik bir süreçle göreve gelen ve halka daha yakın konumdaki belediyeler haline geldi. Böylece il özel idaresi bünyesinde vali tarafından kullanılan alanın sorumluluğu büyükşehir belediyelerine geçti. Ayrıca il özel idareleri ile ilgili reformlara rağmen yeterli gelişme sağlanamayan köy ve belediyelerin su, kanalizasyon, katı atık bertarafı gibi ihtiyaçlarının merkezi yönetim tarafından karşılanması anlamına gelen KÖYDES ve BELDES gibi merkezi yönetime ait projelerin işlevlerini büyükşehir statüsündeki illerde belediyelerin üstlenmesi de yerleşmenin diğer adımı olarak belirtilebilir.

6360 sayılı kanun ile büyükşehir statüsü kazanan illerde temel yerel yönetim faaliyeti büyükşehir belediyelerine aktarılırken, daha önce il özel idareleri tarafından üstlenilen merkezi yatırımlardan bazılarının yürütülmesi fonksiyonu aktarılmadı. Bu düzenleme il özel idarelerinin aslında merkezi yönetime ne derece eklemlendiğini de göstermektedir. Valinin yürütme organı olduğu il özel idaresinde merkezi müdahale söz konusu iken belediyeler de bu müdahale daha sınırlıdır. Ancak, hükümet ile aynı siyasal partiye mensup belediyelerde merkezden siyasi müdahalelerin netice vermesi daha olasıdır. Diğer taraftan bir yerel yönetim birimi olmasına rağmen merkezi yönetimle eklemlenmiş konumu nedeniyle ili ilgilendiren merkeze ait birçok karar uygulanma aşamasında katkısı bakımından il genel meclisinde denetlenebiliyordu. Bu açıdan il özel idarelerinin kaldırılması merkezileşmeyi arttırmıştır. Merkezi yönetim il özel idareleri üzerinden yürüttüğü faaliyetleri yeni dönemde kendi taşra teşkilatı eliyle hiyerarşik düzende yürütmeye çalışmaktadır.

Koşullu transferlerle merkezi yönetimin taşradaki yatırımlarını hayata geçiren ve valiliğe kendi teşkilatı gibi mali ya da idari imkanlar sunan ve esneklik sağlayan il özel idarelerinin kaldırılması bir boşluk ortaya çıkardı. İl özel idaresinin kaldırıldığı bir sistemde merkezi yönetim önünde dört

tercih vardı. Birincisi, il özel idareleri üzerinden yürütülen yatırımların valilik bünyesinde oluşturulan yatırım izleme ve koordinasyon başkanlıkları tarafından yürütülmesi. İkincisi, bu fonksiyonların büyükşehir belediyeleri üzerinden yürütülmesi, Üçüncüsü, il müdürlüklerinin geliştirilerek bu hizmetleri üstlenmesi. Son seçenek ise daha esnek biçimde ilk üç seçeneğin karma biçimde kullanılmasıdır.

1 Eylül 2016 tarihli 674 sayılı kanun hükmünde kararname ile yatırım izleme ve koordinasyon başkanlıklarına tüzel kişilik kazandırılması ilk seçeneğin uygulamaya geçtiğini göstermektedir. Başkanlığın yeni yapısı taşra yönetiminde önemli bir değişikliği ifade etmektedir. Valilik bünyesinde siyasal temsil ve yerel özerkliğe sahip olmayan adeta yeni bir “özel idare” yapısı kurulmuştur. İl özel idaresinin kaldırılması valiyi zayıflatan bir etki yaptığı gibi aynı ölçüde olmasa da “Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı” valiyi dolayısı ile taşra yönetimini güçlendiren bir yapıdır. Tartışmaların odağındaki bu güçlendirici adımı, merkezi yönetimin mevcut düzende sahip olduğu taşra fonksiyonlarını ve yetkilerini geliştirmek yanında bunları daha etkin ve verimli kullanmaya yönelik bir düzenleme olarak da değerlendirilebilir.

Gelecek dönemde yeni mevzuat düzenlemeleri ile başkanlığın yetki, görev, personel ve mali kaynak yapısının adım adım genişlemesi de muhtemeldir. Merkezi yönetimin taşraya yönelik teknik kapasite gerektiren faaliyetlerinde başkanlık temel birim haline gelecektir. Başkanlığın yukarıda belirtilen yetki ve görevleri incelendiğinde yerel yönetimler bakımından valiliğin idari vesayet yetkisinin genişlediği ve daha fazla takdire bağlı hale geldiği söylenebilir. Diğer taraftan merkezi yönetim ve siyasal iktidar il ölçeğinde yeni bir yatırım ve hizmet aracına da sahip olmuştur. İl özel idarelerinin merkezi yönetimin taşradaki yatırım ve hizmetleri konusunda koşullu transferlere dayalı biçimde yürüttüğü rol başkanlıklara devredilmiş durumdadır. Ancak, eski sistemde valinin yatırımlar ve bazı harcamalarla ilgili kararları il özel idaresi üzerinden yapıldığından il genel meclisi denetimine tabi idi. Yeni modelde başkanlıklar için böyle bir denetim söz konusu değildir. Yeni model merkezi yönetimin hiyerarşik yapısı içinde konumlandırıldığından, il özel idaresinden farklı olarak faaliyetler büyük ölçüde yerel siyasetin denetimi dışındadır.

Valilik bünyesinde etkin işleyen birimlerin kurulması yetki genişliği çerçevesinde merkezi yönetimden taşraya aktarılan yetki, görev ve

kaynakları da arttırabilir. Başkanlığın ve taşra yönetiminin yeniden tasarlanması, merkezi yönetimden yerel yönetimlere yetki, kaynak ve görev aktarımı ile ilgili desantralizasyon adımlarını engelleyici, geciktirici ve daraltıcı olmamalıdır. Bunun tersi durumda başkanlık, merkezi yönetimin taşradaki alanını daha da genişleterek yerel yönetimlerin alanını daraltıcı bir rol üstlenebilir. Ayrıca, taşra yönetimi de kendi içinde desantralizasyona tabi tutulmalıdır. Bu çerçevede valiliğe ait bazı yetki, görev ve mali kaynaklar kaymakamlıklara aktarılabilir.

6360 sayılı kanun ile gerçekleştirilen reform ile illerde büyükşehir belediyeleri adıyla güçlü kurumsal kapasiteler oluşturulmuştur. Merkezi yönetimin taşradaki hizmetleri konusunda bu güçlü yapılardan daha fazla yararlanması gerekmektedir. Bu çerçevede merkezi yönetimin taşradaki yatırım ve hizmetleri konusunda büyükşehir belediyeleri ile işbirliği yapılması, büyükşehir belediyesi eliyle yaptırılabilmesi ya da bazı hizmetlerin devredilebilmesine imkân tanıyan esnek düzenlemelerin yapılması bu konudaki adımlar olarak tasarlanabilir. Büyükşehir belediyelerinin yeni sistemde artacak kurumsal kapasiteleri bu aktarmaya her zamankinden daha fazla imkân tanımaktadır.

6360 sayılı kanunun merkezileşme-yerelleşme bakımından değerlendirilmesinin ikinci boyutunu düzenlemelerin ildeki yerel yönetim organizasyonu bakımından analizi oluşturmaktadır. İkinci boyutun analizini zorlaştıran temel nokta yerelleşmenin en alt kademe bakımından bir mutlaklık içermemesi, hizmette yerellik ilkesinin yerel düzeydeki siyasal ve yönetsel alanın yerel yönetimlerin farklı kademeleri arasında paylaşılmasına imkân tanımasıdır. Yetki, görev ve kaynaklar hizmette yerellik ilkesi çerçevesinde mümkün olduğunca halka yakın idarelere devredilir. Sorumlulukların kapsamı ve niteliği ile ekonomik gerekler, paylaşımında temel kriter durumundadır. Burada kastedilen kamu hizmetlerinin en alt birimlere verilmesi değil, vatandaşın özgürlük alanını ve kamu yararını zedelemeyecek biçimde hizmeti en etkin ve etkili biçimde yürütebilen halka en yakın kademede idareye bırakılmasıdır. Hizmette yerellik ilkesinde kademeler arası paylaşımında öne çıkan ekonomik gerekler, etkili ve etkin hizmet sunumu ülkelerin gelişmişlik durumlarına göre farklı yorumlanabilecek niteliklere sahiptir. Gelişmiş bir ülkede kurumsal ve teknik kapasitesi yüksek, mali imkânları yeterli bir yerel yönetim kademesi diğer bir ülkede tam tersi biçimde kapasite

ve gelir yetersizlikleri nedeniyle verimsiz ve etkin olmayan bir kademe olabilmektedir.

6360 sayılı kanun ile ildeki küçük ölçekli parçalı yapıyı azaltmak ve büyük ölçekli güçlü yönetim yapısı kurma ana amacına sahip değişiklikler sonucu ildeki belediyelerin ölçekleri tümüyle değişti. Tüzel kişiliği kaldırılan yönetimlere ait yetki, görev ve mali kaynaklar ilçe ve büyükşehir belediyesine aktarılırken, tüzel kişiliği kaldırılmayan ilçe belediyelerinden de benzer şekilde büyükşehir belediyesine birçok konuda görev, yetki ve mali kaynak aktarıldı. Yerel alanının siyasi, idari ve mali bakımdan daralması söz konusudur. Bu daralma yerele ait olanın merkezi yönetime aktarılması biçiminde değil alt kademede yerel yönetimden üst kademeye aktarılması biçiminde gerçekleşti. Sonuç olarak parçalı yapıdan il ölçeğinde daha merkezi bir belediye organizasyonuna geçilmiş oldu.

Diğer taraftan il özel idarelerinin görev ve yetkilerinin büyükşehir modeline aktarılması, il ölçeğindeki tek yapıdan ilçe belediyesi ve büyükşehir belediyesi kademesinden oluşan daha parçalı bir yapıya geçişi ifade etmektedir. Küçük ölçekli yerel yönetimlerin kaldırılmasının yukarı doğru bir yetki ve görev toplanması oluşturmasının aksine, il özel idarelerinin kaldırılması, ilçe belediyelerine verilen yetki ve görevler bakımından aşağıya doğru bir aktarmadır. Bu durum il ölçeğinde büyükşehir belediyesinin merkezi konumunu dengeleyen bir etki yapmaktadır. Ana hatları ile büyükşehir belediyesine büyük ölçekli, faydası il ölçeğine yayılan hizmetlerin, ilçe belediyesine mahalle ve ilçe ölçeğindeki hizmetlerin bırakıldığı bir modelde, büyükşehir belediyesinin küçük ölçekli yerel yönetimlerden aktarılan yetki ve görev ile güçlü bir merkez oluşturduğunu söylemek yanıltıcı olabilir. Söz konusu yetkiler ağırlıklı ilçe belediyelerine aktarılmıştır. Büyükşehir belediyesinin il ölçeğindeki merkezi konumunu güçlendiren ilçe belediyelerinden ve il özel idarelerinden aktarılanlardan daha çok büyükşehir belediye modelinin sağladığı yetki ve görevlerdir.

Hizmette yerellik kavramındaki hizmeti üstlenecek kademenin belirlenmesinde kullanılan ekonomik gerekler, hizmetin etkili ve etkin sunumu kriterlerini, reformu hazırlayanların Türkiye'deki yerel yönetim yapısını göz önüne alarak büyük ölçekli yapılar yönünde değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Özellikle yukarıda ele alınan küçük ölçekli belediyelerle ilgili problem alanları ve yeni yerel yönetim türü oluşturmanın güçlüğü

karşısında, daha kolay bir tercih olarak büyükşehir belediye modelinin il özel idaresini de ikame edecek biçimde genişletilerek çözüm üretildiği söylenebilir.

Yeni modelde büyükşehir belediyelerinde önemli düzeyde güç toplanmakla birlikte ilçe belediyelerinin varlığı daha dengeli bir güç dağılımını sağlamaktadır. Böylece tüm yetki büyükşehir belediyesinde toplanmamaktadır. İlçe belediyeleri ile büyükşehir belediyesi arasında meclis üzerinden sağlanan dikey koordinasyon, ilçe belediyelerinin büyükşehir belediyesini dengeleyebilmesine de imkan tanımaktadır. Diğer taraftan büyükşehir belediyesi ölçek büyüklüğü, kurumsal kapasitesi ve mali imkanları bakımından ildeki temel güç merkezi haline gelmiş durumdadır. Güçlü yerel yönetim yapıları merkezi yönetime karşı yerelde güç odağı olarak denge kurabilme gücüne sahiptir. Siyasal iktidarın büyükşehirleri etkileme gücüne sahip olduğu, örneğin aynı partiye mensup olmak gibi, durumlarda dengeleyici rol yine çalışabilmekle birlikte, yerelin aleyhine bir takım kararların merkezi müdahaleler neticesinde alınması ve uygulanması da görülebilmektedir.

İldeki büyük ölçekli büyükşehir belediye yapısının en olumlu yansıtacağı hizmet alanı planlama ve kalkınmadır. İlin bir bütün olarak kalkınması bakımından büyükşehir belediye modeli esneklik, hızlı hareket etme, tüm kaynakları koordine etme gibi önemli fırsatlar sunmaktadır. Küresel ekonomik rekabette artık ulusal düzeyden daha alt kademeye doğru bir kayma görülmektedir. Bölge ölçeğindeki yapılar yerel kalkınma ve küresel rekabet ortamında temel unsur durumuna gelmektedir. Büyükşehir belediyelerinin küresel ekonomik aktörlerle temasta bulunma, yatırımları kendi iline yönlendirme ve bu konuda önemli teşvik fırsatları üretme potansiyelleri daha yüksektir. Diğer taraftan küresel yatırımların çekilmesi ve yerel kalkınmanın geliştirilmesi ile kamu yararı dengesinin birlikte yürütülmesi gerekmektedir. Aksi durumda büyükşehir belediyeleri, küresel ya da ulusal ekonomik aktörlerin kamu yararına aykırı yönleri de olabilen yatırımlarını kolaylaştırıcı ve taşıyıcı işlev üstlenmiş olur.

E. Yerel Siyaset ve Demokrasi Bağlamında Yeni Büyükşehir Belediye Modeli

Yerel yönetimlerin ekonomik ve yerel hizmet boyutu yanında siyasi yönleri ve demokratik nitelikleri de önem taşımaktadır. Yerel yönetimler

demokratik kurumların önde gelenlerinden biri olarak vatandaşlara yerel düzeyde siyasal alanı daha aktif ve etkileşimli kullanmaları için fırsat sunarlar. Demokratik biçimde tasarlanmış yerel yönetimler vatandaşların eşit ve adil biçimde temsil edildiği, siyasal katılımın daha erişilebilir olduğu, vatandaşların talep ve önerilerini sisteme daha kolay iletebildiği, yüz yüze ilişkilere imkan veren ve yönetim açısından yerel düzeydeki ihtiyaçları yerinde ve daha sağlıklı tespit etmeye elverişli bir kademedir (Oktay, 2013: 31-44). Yerel yönetimlerin ölçeği büyüdükçe vatandaşların siyasal katılımı ve demokratik süreçlere erişimi zorlaşmaktadır. Ölçek büyüklüğünün siyasal alandaki olumsuz etkilerini azaltmak için yerel yönetimin ölçeğine göre uygulanacak siyasal mekanizmalar da farklılaşmakta ve çeşitlenmektedir. Dünyadaki kentli nüfusun gittikçe metropol kentlerde yığılması günümüzde olduğu gibi gelecek dönemde de artan biçimde büyük ölçeklerdeki siyasal katılım problemini ve çözüm yollarını gündemde tutmaya devam edecektir.

6360 sayılı kanunun getirdiği yeni model siyasal katılım ve demokratik nitelikler bakımından birçok farklı unsuru bir arada barındırmaktadır. Demokratik temelli eleştirilerin başında, Avrupa Yerel Özerklik Şartı'ndaki yerel yönetimlerin sınırlarında yapılacak değişikliklerin yerel halka sorulması konusundaki ilkeye aykırı biçimde merkezi yönetimin çok sayıda tüzel kişiliği kaldırması gelmektedir (Gül ve Batman, 2013: 39; Genç, 2014: 9). Reformun hizmet etkinliği odaklı bir yaklaşıma sahip olması ve reformun uygulamaya hızlı bir şekilde yansıtılması iradesi, daha tekçi bir modelin esas alınmasına yol açmıştır. Yeni büyükşehir belediye modelinin ana eksenlerinden birinin küçük ölçekli yerel yönetimlerin azaltılması üzerine kurulduğundan reformun uygulama sürecinde referandum benzeri bir yönetime başvurulmamıştır.

Tüzel kişiliği kaldırılan belde belediyeleri ve köylerin yerel demokrasi ve siyasal katılım bakımından daha büyük ölçeklere göre daha elverişli ortam sunduğu açıktır. Yüz yüze ilişkilere dayalı siyasal ilişkilerin geçerli olduğu ölçeklerde vatandaş tercihlerinin hizmetlere yansması daha kolaydır. Belde belediyeleri ve köylerde seçilen temsilciler ve adaylık yarışına giren vatandaşlardan oluşan önemli bir kitle yerel siyasetin parçası durumundadır. Bu anlamda küçük ölçekli yapıların kaldırılması yerel siyasetin alt katmanındaki alanı da daralmıştır. Bu daralmanın sayısal görünümüne bakıldığında belediye başkanlarının 2.950'den

1.397'e, belediye meclis üyelerinin 31.790'dan 20.498'e ve il genel meclisi üyelerinin 3.269'dan 1.251'e gerilediği görülmektedir (İçişleri Bakanlığı 2015: 14).

Diğer taraftan, kurumsal kapasitesi düşük, mali problemleri bulunan, hizmet sıkıntıları yaşayan ve nüfusu azalan küçük yönetim birimlerinde, elverişli olmalarına rağmen siyasal katılımın çok da sonuç üretememesi ve yereldeki problemlerin varlığını sürdürmesi konunun farklı bir boyutunu oluşturmaktadır. Nitekim il özel idareleri dönemine göre yeni büyükşehir modeline geçilmesinden sonra gerek ilçe belediyelerine ve gerek büyükşehir belediyelerine yönelen yerel hizmetler konusundaki yüksek talep, siyasal katılım ölçeği ve mekanizmaları kadar sistemin cevap üretebilme yeteneğinin de önemli olduğunu göstermektedir. Yerel hizmet bakımından kabul edilebilir seviyelere ulaşan yerleşimlerde su, yol, kanalizasyon, kaldırım vs. birincil hizmet temelli siyasal talepler azalırken ikincil seviyeyi oluşturan kültür, sosyal, eğitim, sanat vb. hizmetlere dayalı girdiler artmaktadır. Birincil hizmetler konusunda sıkıntı yaşayan yerleşmelerdeki vatandaşlar problemi çözen idarenin ölçeğinden daha çok çözüme odaklanırken (Bulut, 2000: 39), ikinci düzeydeki hizmet alanlarında daha yüz yüze ilişkilere dayalı, yönetişime daha elverişli küçük ölçekli temas edilebilir yönetim tercihleri artmaktadır.

Yeni modelde ilk basamak siyasal katılımın sağlandığı yerel yönetim birimi ilçe belediyesi, ikinci basamak ise büyükşehir belediyesi durumundadır. İlçe belediyelerinin varlığı, küçük yönetimlerin kaldırılmasının yerel siyaset üzerindeki olumsuz etkisini azaltıcı bir etki yapmaktadır. İlçe belediyelerinin olmadığı bir modelde tek başına büyükşehir belediyesi siyasal katılım ve demokratik mekanizmalar bakımından daha az elverişli bir ortam sunmaktadır. Büyük ölçekli yapılarda vatandaşların talepleri güçlü bürokratik yapılar tarafından daha fazla filtre edilmektedir.

Büyük ölçekli belediye yapısı demokratik katılım bakımından belirtilen dezavantajları içinde barındırmakla birlikte, bazı avantajlara da sahiptir. Küçük bir belde belediyesinde ya da köyde yaşayan vatandaşların siyasal etki alanları da küçük ölçeklidir. Yeni modelde vatandaşlar büyükşehir belediye başkanı, ilçe belediye başkanı ile meclis üyeleri ve dolaylı olarak büyükşehir belediye meclisi üyelerini de seçmektedir. Diğer taraftan ilçe belediyesi yanında büyükşehir belediyesinden de hizmet almaktadırlar. Vatandaşların siyasal etki alanı genişlemiştir.

Eski modelde il genel meclisi üyeleri seçimle gelmekle birlikte, il özel idaresi belediyeler kadar demokratik taleplere duyarlı bir yönetim olmadığından il bütününde vatandaşların ilgileri ve siyasal katılımları yetersiz kalıyordu. Küçük ölçekli yerleşimlerdeki vatandaşlar, yaşadığı ölçek yanında, ilin ya da ilçenin bir parçası olarak bütünü ilgilendiren, dolayısı ile kendini de ilgilendiren konularda bireysel ya da toplu biçimde yerel siyasal sisteme girdi sağlama imkânına da sahip hale geldi. Vatandaşların il bütünü hakkında söz sahibi olması imkânının etkin kullanılmasında büyük ölçeklerin dezavantajlarını azaltacak erişilebilir girdi-çıkıtı ilişkisi niteliğine sahip katılım mekanizmalarının kurulması önem taşımaktadır. Aksi durumda vatandaşlar kendi yerleşmelerini ilgilendirmeyen ilin bütünü ya da başka bir yerleşimi ilgilendiren konulara karşı ilgisiz kalmakta ya da pasif bir siyasal tavır geliştirmektedir.

Büyükşehir belediye modelinde siyasal katılım ve demokratik mekanizmaların işletilmesi konusunda temel rol ilçe belediyelerine düşmektedir. Belde ve köylerin kaldırılmasının daralttığı siyasal alanı genişletecek çözümler üretecek düzey halka yakınlığı dolayısıyla ilçe belediyesidir. Ayrıca, tüzel kişiliği kaldırılan yerlerin mahalle statüsü ile kimliğini koruması, buralarda oluşacak siyasal taleplerin özellikle muhtarlıklar üzerinden takibi bakımından önem taşımaktadır. Nitekim uygulamada muhtarlıklarla ilgili olarak ilçe ve büyükşehir belediyesi düzeyinde "muhtarlık işleri müdürlüğü/daire başkanlığı" adıyla birimler oluşturularak mahallelerden gelecek talep, beklenti ve öneriler yönetilmeye çalışılmaktadır. Tüzel kişiliği kaldırılan ve mahalleye dönüşen köy ve belde belediyeleri için gelecek dönemde siyasal katılım ve demokratik süreçler bakımından temsil adaleti, yerel hizmet talep ve tercihleri ile küçük ölçekli yatırımlar gibi yerel halkın etkide bulunabileceği konulardan daha ziyade büyükşehir belediyelerinin yönlendireceği bu yerleşimleri ilgilendiren kamu ya da özel sektöre ait büyük ölçekli yatırım kararlarının temel problem alanını oluşturması beklenmelidir.

6360 sayılı kanunla ilgili değerlendirmelerde büyükşehir belediyelerinde yetki ve güç temerküzü olduğu ve demokratik olarak ölçek büyüklüğünün neden olduğu sakıncalar gündeme gelirken siyasal temsil adaletsizliği oluşturan farklı bir problem de ortaya çıkmıştır. Örneğin 10 bin nüfuslu bir ilçe belediyesi büyükşehir meclisinde iki üye ile temsil edilir iken, 50 katı büyüklükte olan 500 bin nüfuslu ilçe sekiz üye ile temsil edilmektedir.

10 bin nüfuslu beş ilçe 500 bin nüfuslu bir ilçeden daha fazla temsilci elde etmektedir. Bu konudaki bir araştırmada örnek olarak verilen Bursa il merkezindeki üç ilçenin nüfusu toplam il nüfusunun %65'ini oluştururken büyükşehir belediye meclisindeki üye oranı %28'dir. Büyükşehir il merkezini oluşturan ilçe belediyelerinin nüfusunun diğer ilçelerden fazla olduğu yerlerde bu temsil adaletsizliği daha belirgin hale gelmektedir. İl merkezi dışındaki ilçe nüfusları toplamının il merkezindeki ilçelerden fazla olduğu büyükşehirlerde, temsil adaletsizliği üye başına nispeten düşmekle birlikte devam etmektedir (Arıkboğa, 2014: 45). Bu çerçevede nüfus ve üye sayısını düzenleyen kriterlerin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Büyükşehir belediyesinin yetki ve kapasitesi ile çok güçlü olduğu bir modelde, karar organı olan meclisin üye yapısında il merkezi dışındaki ilçe belediyelerinin egemenliği söz konusudur. Bu durum siyasal temsille ilgili adaletsizlik problemi olarak çözülmeyi beklemekle birlikte, diğer taraftan büyükşehir belediyesinin çevreye nüfuzuna karşı bir set işlevi de görmektedir. Büyükşehir belediyesinin il merkezi dışındaki ilçe belediyelerinin taleplerine daha fazla duyarlı olması, kaynak aktarması ve hizmet sunması konusunda zorlayıcı bir ortam da oluşturabilmektedir. Benzer şekilde büyükşehir belediyesi üzerinden ilçelerde yapılabilecek kamu yararına ve yerel taleplere aykırı uygulamalar bakımından da önleyici bir işleve sahiptir. Diğer taraftan ilçe belediyelerinde yerel etkilerin yoğunluğu nedeniyle kamu yararı yerine kişisel yarara dönük özellikle imar alanındaki düzenlemelerin azalması veya büyükşehir belediye kademesi tarafından denetlenmesi de söz konusudur.

Az nüfuslu ilçe belediyelerinin büyükşehir belediye meclisinde çoğunluğa sahip olmaları yerel siyaset bakımından yukarıda belirtilenler yanında yeni dengelere de yol açabilmektedir. Meclisteki üye çoğunluğundan yararlanmak isteyen büyükşehir belediye başkanları, yerel hizmet talepleri büyükşehir belediyesinin kapasitesi karşısında düşük düzeyde kalan bu ilçe belediyelerinin taleplerini hızlı ve yoğun bir şekilde karşılayarak çoğunluğu oluşturan üyelerin desteğini sağlama çabasına girebilmektedir. Bu mekanizma belediye başkanı ile aynı siyasal partiden olanlar yanında muhalefette bulunanlar bakımından da işleyebilmektedir. Yeni sistemde oldukça güçlü konuma gelen belediye başkanları bu yöntem ile güçlerini daha da arttırmaları olasıdır.

Türkiye'deki yerel siyaset niteliği dikkate alındığında, büyükşehir statüsündeki illerde yerel siyaset alanının daha parçalı bir yapıya dönüştüğü söylenebilir. Özellikle yeni büyükşehir olan illerde bu daha belirgindir. İlçe ölçeğinde daha büyük aktörlerin devreye girmesi ya da il ölçeğinde merkezdeki dar ekonomik ve siyasal seçkinler yanında çevre ilçelerin de etkin hale gelmesi yerel siyasette yaşanan rekabetin aktörlerini arttırmıştır. Büyükşehir belediyesi güçlü rolü ile rekabetteki etkinliğini arttırırken, rekabet ortamını olumsuz etkileyebilecek bir risk oluşturmaktadır. Bu rekabet ortamında yerel üstü siyaset alanını oluşturan ulusal ve uluslararası aktörlerin yerel alanda ana aktörlerle kamu yararının aleyhine işbirliğine gitmeleri, il ölçeğindeki rekabet dengesini bozabilecek temel unsurların diğeridir.

6360 sayılı kanunun küçük ölçekli yerel yönetimleri ortadan kaldırmasının yerel siyaset ve demokratik süreçlere etkisi konusunda yukarıda belirtilenler yanında, Türkiye'de genel olarak bu alandaki problemleri de göz önünde tutmak gerekmektedir. Yerel siyasetin demokratik niteliği üzerinde etkide bulunan seçim sistemi, adayların belirlenme süreçleri, yerel siyasetteki oligarşik gruplar, katı siyasal parti mevzuatı, demokratik ve çoğulcu kültürün yetersiz düzeyi gibi Türkiye'de birçok problemi içinde barındıran unsurlar, sistemin genel olarak işleyişi üzerinde de doğrudan etkili olmaktadır. 2004 ve 2005 yıllarında çıkarılan belediye kanunları ile kent konseyi, meclis komisyonlarına katılım, meclisin her ay toplanması gibi yerel siyaset alanını güçlendirecek adımlardan zorunlu olmayanların uygulamada yeterli gelişme ve işlevselliği sağlayamadığı gözlemlenmektedir. Bu alanlardaki iyileşme mevcut büyükşehir modelinin niteliklerinden bağımsız olarak demokratik ortamın gelişmesini de sağlayacaktır. 6360 sayılı kanun ile demokratik mekanizmalara, UKOME toplantılarına meslek örgütünden üye katılımı istisnası dışında bir ilave getirilmemiştir. Büyükşehir belediyesi olan illerde hizmet etkinliğinin artırılması ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesi kadar, kanunlarda var olanların ve diğer demokratik katılım mekanizmalarının da geliştirilmesi önem taşımaktadır.

Sonuç

Dünyada küresel ve yerel düzlemde iç içe geçmiş ekonomik, siyasal, sosyal ve teknolojik gelişmeler, kamu yönetimlerinin kendi iç yapısı

yanında toplumla olan ilişkileri üzerinde de değiştirici ve dönüştürücü bir etki yapmaktadır. Küresel entegrasyon düzeyi yükselen ülke ve toplumlar bu süreçten daha çok etkilenmekte ve diğer taraftan bu sürece katkı da sunabilmektedir. Türkiye'nin 1980 sonrası ve özellikle 2000'li yıllarda küresel sistemle entegrasyon düzeyinin artmasının da etkisiyle ülkede birçok alanda yaşanan değişimler, kamu yönetimi alanındaki reform çabalarına ivme kazandırdığı gibi niteliği üzerinde de etkide bulunmuştur. 2003 sonrasında kamu yönetimi alanındaki reform çabalarının geniş kapsamlı ve uygulanma düzeyinin yüksek olduğu alanlardan birisi yerel yönetimlerdir. Yerel yönetim sistemini genel olarak iyileştirmeyi ve geliştirmeyi amaçlayan 2004 ve 2005'deki reform adımları, 2008 yılından itibaren büyükşehir belediyesi ve küçük ölçekli belediyeler alanında yoğunlaşarak devam etmiştir. Dünyada şehirler arasındaki rekabet ortamında, büyükşehir belediye yönetimi modelleri, şehirlerin içinde bulunduğu büyük ölçekli problemlerin aşılması yanında, rekabet avantajı sağlayacak önemli bir kalkınma enstrümanı olarak da görülmektedir.

Türkiye'deki büyük ölçekli şehirlerin yönetimi konusundaki reform çabalarının ana eksenlerini; iki kademeli büyükşehir belediye yapısının temel model olarak kabul edilmesi, büyükşehir belediye sınırlarının aşama aşama il sınırlarına genişlemesi ve büyükşehir alanındaki yerel yönetim kademe ve sayısının azaltılması oluşturmaktadır. Burada dikkat çeken nokta, eski bölgecilik yaklaşımı ve ilgili uygulamalarda olduğu gibi güçlü ve merkezi bir belediye yapısı oluşturulurken büyükşehirlerdeki belediyelerin bütünleştirilerek tek bir belediye oluşturma yoluna gidilmemesidir. Bütünleştirme yerine parçalı yapının azaltılması ve ilçe statüsü ile sınırlı kalması tercih edilmiştir. New York'da olduğu gibi güçsüz veya Londra'da olduğu gibi güçlü alt kademeler yerine, güçlü büyükşehir belediyesi altında daha dengeli bir güce sahip ilçe belediyelerinin varlığı korunmuştur. Türkiye'deki model büyük ölçekli belediye yapısı ile parçalı belediye modelinin avantajlarını birlikte kullanan bir özelliğe sahiptir. Bu niteliği ile eski bölgecilik yaklaşımı ile yeni bölgecilik yaklaşımının bazı savlarını bir arada barındırmaktadır.

6360 sayılı kanun ile Türkiye'deki yönetim sisteminde yapılan reform, il ölçeğinde yerel yönetimler alanında yaşanan ve her alanda etkisi hissedilen problemleri büyükşehir belediye modeli üzerinden aşmaya çalışan bir çabadır. Büyükşehir belediyesi olan illerde il özel idarelerinin

kaldırılarak görevlerinin belediyelere devri, 1864'den itibaren il sisteminde önceleri meclis yapısı sonra tüzel kişiliğe sahip olarak var olan yapının kaldırılması anlamını taşımaktadır. Reformu hazırlayanlar, il özel idaresinin geliştirilmesi, ildeki yerel yönetimler arasındaki koordinasyonun iyileştirilmesi ve yerel yönetim birliklerinin teşvik edilmesi vb. konularda mevcut yapı üzerinden çözüm aramak yerine, belli büyüklüğe erişen illerde büyükşehir belediye modelini yöntem olarak tercih etmişlerdir. Bu tercihte büyükşehir belediye modelinin; esnekliği, hızlı karar alma ve uygulamaya imkan veren özellikleri, koordinasyon düzeyinin yüksekliği, toplum tarafından olumlu bir algı ile tanınan ve meşruiyeti yüksek uzun süredir uygulanan, bilgi ve tecrübe birikimi gelişmiş bir model olması, güçlü kurumsal kapasite oluşturabilmesi, merkezi yönetimin müdahalelerinden il özel idarelerine göre daha az etkilenmesi, İstanbul ve Kocaeli'ndeki olumlu sonuçlar, özel sektör ve gönüllü kuruluşlar ile iletişime daha elverişli olması gibi özellikleri önemli rol oynamıştır.

6360 sayılı kanunu, yeni büyükşehir yapılan il merkezi kentlerin büyüklüğü bakımından değil, il yerel yönetim reformu ana eksenine sahip olmakla birlikte, bunu büyükşehir belediye sistemi üzerinden gerçekleştirdiği için büyükşehir reformu olarak tanımlamak yerinde olur. Nitekim, getirilen düzenlemeleri çoğu, büyükşehir belediye modelinin aynı zamanda il yerel yönetim organizasyonu olarak konumlanmasına dönük hükümlerdir. Reformun ana eksenini il yerel yönetim sistemini temel alırken, ikinci eksenin büyükşehir belediye modelini geliştirmek olarak kurulduğu görülmektedir. İl özel idarelerinin kaldırılması ile ilde yetkili ana yerel yönetim haline gelmesi ve ülke nüfusunun %73'ünü kapsamaması büyükşehir belediye modelini geliştirici, yaygınlaştırıcı ve güçlendirici bir etki yapmıştır. Büyükşehir belediye modeli Türkiye'nin ana yerel yönetim birimi haline gelmiştir. Her ne kadar büyükşehir olmayan illerdeki yerel yönetimler varlığını sürdürmekle birlikte, kapsadıkları nüfus büyüklüğü, kurumsal kapasiteleri ve mali güçleri bakımından oldukça geride kalmaktadırlar.

6360 sayılı kanunun yeni büyükşehir modelinden sonra getirdiği ikinci radikal değişikliği küçük ölçekli belediyelerin tüzel kişiliklerine son verilmesi oluşturmaktadır. Büyükşehir alanını ilgilendiren reform paketi, içindeki düzenlemelerden farklı olarak tüm Türkiye'deki belediyeleri de kapsamaktadır. Küçük belediyelerin kurumsal kapasite ve mali kaynak

alanında yaşadığı problemlerin yerel hizmetler üzerindeki olumsuz etkisini, onları kaldırarak büyükşehir alanlarında ilçe belediyesi içinde ve diğer illerde köy statüsü ile il özel idaresi hizmet alanı içinde eriten bir model ile aşmayı hedeflemektedir. Yeni model, daha önce büyükşehir alanlarında uygulanan yaklaşımın ve ülke ölçeğinde 2008'de kesintiye uğrayan girişimin son halkasını oluşturmaktadır.

Türkiye'deki yerel yönetimlerin mali kaynak, kurumsal kapasite, yerel özerklik, yerel demokrasi, personel sistemi, imar planlaması ve denetimi, zabıta ve ruhsat denetimi, merkezi yönetimle yerel yönetimler arası koordinasyon vb. konularda yaşadığı problemler yeni büyükşehir belediye modelini de olumsuz etkilemektedir. Reform çabalarının sadece büyükşehir belediye modeli üzerine yoğunlaştırılması kadar, diğer alanlardaki reform ihtiyacının da karşılanarak iyileştirmelere gidilmesi, bir bütün olarak yerel yönetimleri geliştirecek stratejik bir unsur durumundadır.

Diğer taraftan, büyükşehir modelinin uygulamaya geçmesi sürecinde belediyelerin yeni yapıya uygun olarak örgütlenmesi ve hizmetlerin yeniden organizasyonu, illerin kendine özgü nitelikleri ve yönetim başarısı ile paralel bir gelişme göstermektedir. Genel olarak reform öncesinde büyükşehir statüsüne sahip illerde kurumsal kapasite, bilgi birikimi ve tecrübenin getirdiği avantajlarla daha olumlu bir gelişme gözlemlenmektedir. Buna karşın yeni büyükşehir statüsü kazanan iller, geçiş süreci ve yeniden organizasyon için zamana ihtiyaç duymaktadır. Eski modelde il bütününe göre küçük ölçekte olan, ancak il nüfusu 750 bini geçtiği için büyükşehir statüsü kazanan illerde kurumsal kapasite ve hizmet organizasyonunun daha zorlu geliştiği söylenebilir. Bu genel değerlendirmenin istisnalarını eski büyükşehir olmakla birlikte geçiş sürecini ve yeni modeli iyi yönetemeyen veya yeni büyükşehir olmakla birlikte bu süreçleri iyi yöneterek başarıları ile öne çıkan iller oluşturmaktadır.

2000'li yıllardan itibaren yerel yönetimlerle ilgili reform niteliğindeki önemli düzenlemelere rağmen mali alanda kapsamlı bir değişiklik yapılmadı. Mali kaynakların yetersizliği yerel yönetim reformu kapsamındaki değişikliklerin uygulama sonuçları üzerinde olumsuz etkide bulunan temel nedenlerden birisidir. Yeni Büyükşehir belediye modelinin il ölçeğinde yerel kalkınma gibi ana amaçlarla kurgulanmış olmasına rağmen mali alanda paralel bir iyileştirmenin reformu tamamlayıcı bir adım olarak düzenlenmemesi, yeni modelin zayıf noktalarından birisini

oluşturmaktadır. Diğer taraftan yılların biriktirdiği yerel hizmet ihtiyacı ile karşılaşan özellikle yeni büyükşehir ve ilçe belediyeleri, bu ilk dönemde ilave gelir kaynağına ihtiyaç duymaktadır. Bu çerçevede merkezi bütçeden aktarılan paylarda genel artışlar sağlanması yanında ilk 5 yıllık döneme özel ilave artışlar da yapılmalıdır. Belediyelerin yerel düzeydeki kalkınma konusundaki etkinliği, merkezi yönetimin bu alandaki çabalarına göre genel olarak daha yüksektir. Büyükşehir belediye modeline aktarılabilecek mali kaynağın yerel düzeydeki ekonomik gelişmelere olumlu etkisinin, bu kaynağın merkezi yönetim tarafından kullanılmasına göre daha fazla olması beklenebilir. Bu çerçevede ilave olarak, merkezi yönetim tarafından tasarlanan ve uygulanan teşvik sistemlerinde büyükşehir belediyeleri önemli bir paydaş olarak yer almalıdır.

İl ve ilçe düzeyinde hizmet maliyetlerinin artması, genel bütçe vergi gelirleri paylarının yetersizliği, turizmin getirdiği nüfus ve hizmet alanı genişliği gibi hizmet talebinde önemli değişimler oluşturan kriterlerin yeterince dikkate alınmaması, kapatılan il özel idaresi ve diğer belediyelerden devredilen borçların yüksek yükü yeni modelin mali problem alanlarının başında gelmektedir. Mali reform konusundaki tasarımlarda ilçe belediyesinin eski büyükşehir sisteminden farklı olarak küçük ve birbirinden uzak birimleri de içeren daha geniş bir hizmet alanına sahip olduğu ve daha güçlü bir konumlandırmaya ihtiyaç duyduğu göz ardı edilmemelidir. Mali reform kapsamında; merkezi bütçeden aktarılan payların büyükşehir ve ilçe belediyesi için arttırılması, gelir paylaşım kriterlerinin geliştirilmesi, yerel niteliği bulunmakla birlikte merkezi yönetim tarafından tahsil edilen vergilerden belediyelere pay verilmesi veya tümüyle devredilmesi, yeni yerel vergilerin konulması ve belediye meclisinin tarife belirlemede daha çok yetkilendirilmesi sayılabilir.

İl özel idaresinin kaldırılması, merkezi yönetimin taşradaki bazı hizmet alanlarında vali üzerinden sağladığı koordinasyonu zayıflatıcı etkiye sahiptir. Diğer taraftan büyükşehir ve ilçe belediyelerinin kent yönetiminden alan yönetimine geçmeleri, merkezi yönetimin taşrada yürüttüğü hizmetlerle belediyeler arasındaki çakışma noktalarını arttırmıştır. Mevcut yapıda UKOME ve AYKOME yapısı ile iki hizmet alanında koordinasyon sağlanmaya çalışılmaktadır. Gelecek dönemde bu iki yapının geliştirilmesi yanında yeni koordinasyon yapılarına da ihtiyaç bulunmaktadır. Merkezi yönetimin hizmet organizasyonu bulunan ve

belediyelerin de görev alanına giren tarım ve hayvancılık, kentsel denetim ve sosyal hizmetler konularında, ilgili aktörleri UKOME veya AYKOME benzeri bir araya getirerek koordinasyon sağlamaya yönelik yapıların kurulması ihtiyacı bulunmaktadır. Bu noktada daha sağlıklı çözüm, merkezi yönetimin yerel nitelikteki uygun fonksiyonlarını aşama aşama büyükşehir belediyelerine devretmesidir.

Yol yapım ve bakımı, temiz su ve atık su yönetimi, itfaiye ve katı atık yönetimi yeni büyükşehir alanlarında nispeten daha olumlu gelişmelerin gözlemlendiği alanlardır. Bu alanlarda belediyelerin kendi kapasiteleri kadar, özel sektörün kapasitesinden de yararlanabilmeleri daha hızlı gelişmeyi desteklemektedir. Buna karşın imar planlaması ve denetimi ile zabıta ve ruhsat denetimi hizmetleri daha az başarı sağlanan iki alanı oluşturmaktadır. İmar planlaması konusunda ilçelerin teknik kapasite eksikliği, ilçe belediyelerinin 1/1.000'lik planları hazırlayamamış olması ve kentsel alana özgü imar standartlarının kırsal alan için de geçerli olmasının getirdiği karışıklıklar imar alanındaki başlıca problemlerdir.

Zabıta ve ruhsat denetimi alanında, mevzuat ve mesleğin geliştirilmesi ihtiyacı, kentsel ve kırsal alanlarda imarsız durumdaki binalarda faaliyet gösteren işletmelerin ruhsat denetimi bakımından oluşturduğu açık, ceza ve yaptırımların caydırıcı olmaması, büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyesi zabıta konusunda işbirliğinin zayıflığı, büyükşehir belediyesinin il merkezi dışındaki örgütlenmesinin yetersizliği, ilçelerdeki zabıta teşkilatının yetersizliği, zabıta personeli sayısının azlığı, ruhsat işlemlerinde vatandaşların il merkezine gelmek zorunda kalması ve trafik yönetimi konusundaki yetki eksiklikleri çözüm bekleyen başlıca konulardır.

Yeni büyükşehir belediye modelinde belediyeler, klasik hizmetlerini daha geniş bir alanda sunmakla yükümlü hale gelirken, daha önce bilgi ve tecrübelerinin olmadığı kırsal alanlara yönelik yeni görevlerle de tanıştı. 6360 ile belediyelerin tarım, gıda ve hayvancılıkla ilgili görev ve yetkilerinin genel olarak düzenlenmesi bir esneklik sağlamaktadır. Bununla birlikte, yönetim kültürünün etkisi ve merkezi yönetimin de bu alanda ana aktör olarak yer almasının oluşturduğu yetki ve görev çakışmaları çatı kanunlar yanında özellikle alt mevzuatın güncellenmesini gerektirmektedir. Özellikle kentsel ve kırsal alan ayırımı olmadan kentsel standartlara göre hazırlanmış mevzuat çerçevesinde uygulamanın şekillenmesi birçok probleme yol açmaktadır. Büyükşehir statüsündeki illerde kentsel ve kırsal

alan tanımlamalarının yeni modele uygun olarak tekrar düzenlenmesi gerekmektedir. Bu ise kırsal ve kentsel alanlar tanımlaması getirilmesi yanında kriterlerin zenginleştirilmesi ve yeni alt gruplar eklenmesi yoluyla da yapılabilir. Diğer taraftan tarım, gıda ve hayvancılık alanı belediyeler için yeni fırsatlar sunmaktadır. Bu alanın yerel kalkınmadaki rolü dikkate alındığında, belediyeler merkezi yönetimle aynı alanlarda faaliyet göstermek yerine, daha stratejik konulara destek veren, bu alanda kurulacak belediye şirketleri eliyle piyasayı ve teşvikleri yönlendiren, kooperatif ve birlikleri destekleyen, daha modern bir tarım ve hayvancılık düzeyine katkı yapan bir rol üstlenebilirler.

Büyükşehir statüsündeki illerde küçük ölçekli belediyeler ile birlikte köylerin de mahalleye dönüştürülmesi ilçe belediyelerine katı atık yönetimi, imar planlaması ve denetimi, zabıta hizmetleri, çevre ve temizlik, ruhsat alanları başta olmak üzere daha geniş bir coğrafyada ilave yükler getirmiştir. 2014 öncesindeki büyükşehir belediye modelinden farklı olarak güçlü büyükşehir belediyesi yanında eskisine göre daha güçlü olması gereken bir ilçe belediye kademesi söz konusudur. Ancak, mevcut uygulamada kurumsal kapasite bakımından güçlü olmayan ilçe belediyeleri, mali kaynakla da desteklenmediğinden buldukları kademenin gerektirdiği yeni rolü yeterince üstlenememektedir. Büyükşehir belediye modelinin uygulanması ve gelişmesi konusunda ilçe belediyelerinin çoğu zayıf halka durumundadır. Yetersiz kapasiteleri nedeni ile birçok ilçe belediyesi kendi görevi olan bazı hizmetleri büyükşehir belediyesinden talep etmektedir. İlçe belediyelerinin yetersiz kaldığı noktalarda çeşitli nedenler ile büyükşehir belediyesinin devreye girmesi ildeki rolünü arttırmakta, ilçe belediyelerini zayıflatarak varlıklarını tartışmaya açmaktadır. Bu sürecin devam etmesi gelecek yıllarda büyükşehir belediyelerinin üst kademe konumundan tüm yerel hizmetleri üstlenen konuma doğru dönüşüm geçirmesi gibi bir sonuç doğurarak tüm modelin işleyişini olumsuz etkileyebilir. Bu durumun önüne geçilmesi için güçlü büyükşehir belediyesi yanında güçlü bir ilçe belediye kademesini destekleyici başta mali kaynak olmak üzere çok yönlü adımların atılması gerekmektedir. Diğer taraftan, mevcut yapıda büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyesi arasında bazı görevlerin paylaşılabilmesi ile ilgili hükümlerin genişletilmesi farklı özelliklere sahip iller için daha esnek bir yapı oluşturarak hizmet organizasyonunun daha etkin kurulmasına imkan sağlayabilir.

Türkiye’de kamu yönetimi reformu sürekli tartışılan konuların başında gelmektedir. Dış çevrede meydana gelen hızlı değişimler karşısında kamunun hizmet sunduğu alanlarda oluşan açıkları kapatma noktasındaki talep ve istek, farklı yoğunluklarda reformu gündemde tutmaktadır. Bürokrasinin reform kavramı içinde daha çok günlük problemlere odaklanması, önemli değişiklik getiren reformları tasarlamaktan kaçınması, problem ve yeniliklere bütüncül bakış açısının eksikliği, reform konusunda bilgi ve tecrübe birikimi oluşturamaması, üniversitelerin birikiminin uygulama süreçlerine ve bunun bir sonucu olarak reform tasarlama süreçlerine yeterince katılmaması başlıca problemler olarak belirtilebilir.

Kamu yönetimi alanındaki reformların kendisinden beklenen amaçlara ulaşabilmesinin temel şartlarından birisi iyi tasarlanması kadar uygulamanın da aynı paralelde başarılı olmasına bağlıdır. Bu noktada bütüncül bir reform stratejisi anahtar role sahiptir. Reformun içinde hayat bulduğu yerel yönetim sisteminin her unsurunun ayrı ayrı ele alınarak geliştirilmesi, çatı kanunlardaki değişiklikler yanında daha alt mevzuatın da taranarak reform anlayışı ve modeli ile uyumlaştırılması, reformun izlenmesi ve değerlendirilmesi sonucunda iyileştirmelerin yapılması, uygulamacıların bir araya getirilerek bilgi, tecrübe ve iyi uygulamaların paylaşıldığı ortamların oluşturulması, siyasal katılım mekanizmalarının işletilmesi ve hizmet kalitesinin geliştirilmesine yönelik teşvik ve farkındalık oluşturucu faaliyetlerin organizasyonu bütüncül reform stratejisinin önemli bazı başlıkları olarak belirtilebilir. Bu noktada Türkiye’de kamu yönetimi reformlarının tasarlanması sürecini yönetecek ayrı bir kuruma da ihtiyaç ortaya çıkmaktadır. Kamu yönetimi reformlarının tasarlanması sürecinde tüm tarafları bir araya getiren, reformların izlenmesi ve değerlendirmesini gerçekleştiren ve sonuçları ilgililerle paylaşan, zihniyet dönüşümü noktasında farkındalık oluşturucu faaliyetleri organize eden, karşılaştırmalı araştırmaları destekleyen bürokratik zihniyetin dışında konumlandırılmış esnek ve dinamik bir kurum, reformların başarısı ve sürekliliği bakımından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- 2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu, *Resmi Gazete*, 17354, 29/05/1981.
- 2561 sayılı Büyük Şehirlerin Yakın Çevresindeki Yerleşim Yerlerinin Anabelediyelere Bağlanmaları Hakkında Kanun. *Resmi Gazete*, 17538, 08/12/1981.
- 2972 Sayılı Mahalli İdareler İle Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun. *Resmi Gazete*, 22068, 01/10/1994.
- 4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu. *Resmi Gazete*, 24783, 12/06/2002.
- 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu. *Resmi Gazete*, 25531, 23/07/2004.
- 5393 Sayılı Belediye Kanunu. *Resmi Gazete*, 25874, 13/07/2005.
- 5449 Sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun. *Resmi Gazete*, 26074, 8/2/2006.
- 5747 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. *Resmi Gazete*, 26824, 22/03/2008.
- 6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. *Resmi Gazete*, 28489, 12/11/2012.
- 6447 Sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, *Resmi Gazete*, 28595, 22/03/2013.
- 6552 Sayılı İş Kanunu İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması İle Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun. *Resmi Gazete*, 28595, 10/09/2014.
- Anayasa Mahkemesi, E. 2008/34, K. 2008/153 Sayılı Kararı, *Resmi Gazete*, 27076, 06/12/2008.
- Anayasa Mahkemesi, E. 2013/19, K. 2013/100 Sayılı Kararı, *Resmi Gazete*, 29123, 18/09/2014.
- Arıkboğa, E. (2007). Büyükşehirlerde Kararları Kim Alıyor? Büyükşehir Belediye Meclislerinde Temsil Sorunu ve Çözüm Önerileri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Yıl 16, Sayı 1, 31-54.

- Arıkboğa, E. (2014). Büyükşehir Belediye Meclislerindeki Temsil Adaletsizliğinin Coğrafi ve Siyasi Görünümleri. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Eylül, 35-61.
- Arıkboğa, E., Oktay, T. ve Yılmaz, N. (2007). *Yeniden Yapılanma Sonrasında Belediye Meclisleri: İstanbul Örneği*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Arıkboğa, Ü. (2015), Türkiye’de Büyükşehir Belediyesi Transfer Sistemi ve 6360 Sayılı Kanunun Etkileri. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, Cilt XXXVII, Sayı II, 1-30.
- Bayraktar, U., Kurt, H. (2010). Reform Sonrası Bir İl Genel Meclisi: Arzuhalci İle Noter Arası Siyasal Bir Organın Doğuşu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65-1, 38-46.
- Bilal, E., Tuncer, A. (2013). Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Bölgesel Kalkınma Politikaları: Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye Uygulaması. *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 165-189.
- Bingöl, Y., Yazıcı, E. ve Büyükakın, T. (2013). *İl Sınırında Büyükşehir Belediye Modeli: Kocaeli Deneyimi*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- Bulut, Y. (2000). Gaziantep’te Büyük Şehir Yönetimine Kentsel Alt Örgütlenmelerin katılımına İlişkin bir Analiz. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 9, Sayı 2, Nisan, 30-61.
- TBMM, *Büyükşehir Belediyeleri Kanunu Tasarısı ile İçişleri, Avrupa Birliği Uyum ve Plan ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/768)*. 03/03/2004, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss619m.htm> adresinden edinilmiştir.
- TBMM, *Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı ve İçişleri Komisyonu Raporu (1/529)*. 2012. <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss117.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Canpolat, H. (2016). Türk Yerel Yönetim Sisteminde Ölçek Reformları ve 5747 Sayılı Kanunla ilgili Yargı Kararlarının Değerlendirilmesi. *Türk İdare Dergisi*, Sayı 467, Mayıs, 93-95.
- Dinçer, Ö., Yılmaz, C. (2003). *Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim, Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma: 1*. Ankara.
- Dura, Y. C. (2007). Dünya Uygulamaları Bağlamında Kalkınma Ajanslarının Yapısal Analizi. *Türk İdare Dergisi*, Sayı 455, Haziran, 141-171.
- Eryılmaz, B. (2015). *Kamu Yönetimi*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Genç, F. N. (2014). 6360 Sayılı Kanun ve Aydın’a Etkileri. *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Özel Sayı, 1-29.
- Gözler K. (2013), 6360 Sayılı Kanun Hakkında Eleştiriler: Yirmi Dokuz İlde İl Özel İdareleri ve Köylerin Kaldırılması ve İlçe Belediyelerinin Büyükşehir İlçe Belediyesi Hâline Dönüştürülmesi Anayasamıza Uygun mudur?. *Legal Hukuk Dergisi*, Cilt 11, Sayı 122, , 37-82.
- Gül H., Batman, S. (2013). Dünya ve Türkiye Örneklerinde Metropolitan Alan Yönetim Modelleri ve 6360 Sayılı Yasa. *Yerel Politikalar Dergisi*, Ocak-Haziran, 7-47.
- Güler, B., A. (2012). Bütünşehir Belediyesi, TBMM Komisyon Konuşmaları. Ankara, <http://www.birgulamanguler.net/files/BUTUNSEHIR.pdf> adresinden edinilmiştir, 52-72.
- Gündüzöz, İ. (2011). *Küçük Belediyeler Sorunu*. Ankara: Türkiye Belediyeler Birliği Yayını.
- Güngör, H. (2012). Yeni Büyükşehir Yönetimi ve Geçiş Nedenleri. *İller ve Belediyeler Dergisi*, Ekim-Kasım 2012, Sayı 774-775, 19-31.
- Hasan Celal Güzel’in Yeni Büyükşehir Belediye Yapılanmasının İl özel İdareleri ve İl İdare Sistemine Etkisi” Panelinde Yapmış Olduğu Konuşma. (2012). *İdarecinin Sesi Dergisi*, Sayı 151, Mayıs- Haziran, 12-15.
- İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü. (2009). *2008 Yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu*. <http://www.migm.gov.tr/yayinlar>, adresinden edinilmiştir.
- İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü. (2011). *2010 yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu*. <http://www.migm.gov.tr/yayinlar>, adresinden edinilmiştir.
- İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü. (2013). *2012 yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu*. <http://www.migm.gov.tr/yayinlar>, adresinden edinilmiştir.

- İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü. (2015). *2014 yılı Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu*. <http://www.migm.gov.tr/yayinlar>, adresinden edinilmiştir.
- Kalkınma Bakanlığı. (2014). *Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2023)*. [http://www.bgus.gov.tr/dokuman/BolgeselGelismeUlusalStratejisi\(2014-2023\).pdf](http://www.bgus.gov.tr/dokuman/BolgeselGelismeUlusalStratejisi(2014-2023).pdf) adresinden edinilmiştir.
- Kalkınma Bakanlığı. *Dokuzuncu Kalkınma Planı Yerelleşme ve Şehirleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/zet%20ihtisas%20Komisyonu%20Raporlar/Attachments/52/oik661.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Dokuzuncu Kalkınma Planı*. (2006). Kalkınma Bakanlığı. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/1/plan9.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. (2000). Kalkınma Bakanlığı. Ankara: <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma/Planlar/Attachments/2/plan8.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı, Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma: 2*. (2002). Ankara.
- Kayasü, S., Yaşar, S. S. (2006). Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Kalkınma Politikaları: Yasal ve Kurumsal Dönüşümler. *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, (7-8 Eylül 2006), Ankara, 199-213.
- Oktay, T. (2010). *Yerel Yönetim Reformu Sonrasında İl Özel İdareleri*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Oktay, T. (2010). Yerel Yönetim Reformu'nun İl Özel İdarelerine Etkileri: Kocaeli Örneği. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 19, Sayı 3, 75-100.
- Oktay, T. (2013). *Yerel Siyaset Bağlamında Belediye Meclis Komisyonları: Marmara Bölgesi Örneği*. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Yayını.
- Ömürgönülşen, U., Sadioğlu, U. (2009). Türkiye'de Yakın Dönemde Yapılan Yerel Yönetim Reform Çalışmalarının İl Özel İdarelerine Yansımaları. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 18/1, 1-22.
- Özdemir, S., ve Meşhur, M. Ç. (2011). 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Yasası'nın Belde Belediyelerinin Planlama Süreçleri Üzerinde Yarattığı Etkiler. *Megaron Dergisi*. Cilt 6, Sayı 3, 171-183.
- Özgür, H. (2010). Metropolitan Alanların Yönetimi Deneyimi: Büyükşehir Belediyesi Modelinin Uygunluğu. Bekir Parlak, (Ed.) *Yerel Yönetimler Yerel Siyaset ve Kentsel Politikalar, IV. Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Bursa: Dora Yayıncılık, 333-358.
- Özgür, H. (2014). Denizli Kenti ve İlinde Yönetimsel Ölçek Arayışları (1976-2014): Dört Bütünşehir Belediyesi) Söylemi/Tasavvuru (2001-2014) ve Büyükşehir Belediyesi Statüsü (2012-2014). *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Özel Sayı, 30-53.
- Palabıyık, H., Kara, M. (2007). 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu ve Köy Birlikleri-Toplum Kalkınması İlişkisi. H. Özgür & M. Kösecik (Ed.), *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-2: Uygulama*, 25-47, Ankara: Nobel Yayınları, s. 40-45.
- Polatoğlu, A. (2000). "Yerel Yönetim Reformu Üzerine Düşünceler", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı: 1, 3-24.
- Taş, H. C. (2007). Bölgesel Kalkınma Ajanslarına Yönelik Eleştiriler ve Son Gelişmeler, *Türk İdare Dergisi*, Sayı 456, 137-163.
- Tekel, A. (2009). Türkiye'de Metropolitan Alanın Yönetiminden Metropolitan Yönetişime Geçiş: Ankara Örneğinde Bir Değerlendirme, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2009, Sayı 18, 191-2.
- Üzmez, U. (2012). Türkiye'de Orta Ölçekli Kentsel Alanlar Sorununa Çözüm Arayışları: Zonguldak Örneği, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/2, 127-158.
- Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı Görev, Yetki ve Sorumlulukları İle Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik. *Resmi Gazete*, 28962, 04/04/2014.
- Yılmaz, A. (2010). Kalkınma Ajansları ve Yerel Yönetişim, *Türk İdare Dergisi*, Sayı 466, 175-195.
- Yüksek Seçim Kurulu Kararı. K. 153, 12/02/2009 <http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/Kararlar/2009Pdf/2009-153.pdf> adresinden temin edilmiştir.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), I/1 (2016), s. 133-151

FORECASTING THE PRICE OF CRUDE OIL WITH MULTIPLE PREDICTORS

Hüseyin KAYA*

Abstract

For the price of crude oil, this paper aims to investigate the predictive content of a variety of variables including oil futures prices, exchange rates of particular countries and stock-market indexes. Out-of-sample forecasting results suggest that oil futures prices have marginal predictive power for the price of oil at a 1-month forecast horizon. However, they generally lose their forecasting power at higher forecast horizons. The results also suggest that exchange rates help predicting oil prices at higher forecast horizons. The paper also considers forecast averaging and variable selection methods, and finds that forecast averaging significantly improves the forecasting performances.

Keywords: Forecast, oil price, exchange rate, stock-market index, forecast averaging

JEL Codes: C53, Q40, C11

---

* Assoc. Prof., Istanbul Medeniyet University, Department of Economics,
huseyin.kaya@medeniyet.edu.tr

HAM PETROL FİYATININ ÇOK TAHMİNCİ İLE TAHMİNİ

Özet

Bu makale petrol futures fiyatları, belirli ülkelerin döviz kurları ve borsa endeksleri gibi birçok değişkenin ham petrol fiyatlarını tahmin etme yeteneğini araştırmayı amaçlamaktadır. Elde edilen örneklem-dışı tahmin sonuçları petrol futures fiyatlarının bir aylık dönemde marjinal bir tahmin gücü olduğunu ancak daha uzun dönemlerde tahmin gücünün kaybolduğunu göstermektedir. Diğer yandan, döviz kurlarının tahmin gücünün daha uzun dönemli olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu makalede tahmin ortalamaları ve değişken seçimi yöntemleri de kullanılmış ve tahmin ortalama yöntemlerinin tahmin performansını artırdığı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tahmin, petrol fiyatı, döviz kuru, borsa endeksi, tahmin ortalaması

Introduction

During the last decade the price of oil and its fluctuations have reached record highs. In 2002, the West Texas Intermediate (WTI), one of the most important benchmarks for crude oil prices, averaged around 26 \$/b, while in 2013 the WTI price was around 98 \$/b. For this period the variation in the WTI price was around 40% of the average.

These rises and fluctuations in the price of oil have renewed interest in producing reliable forecasts of oil price because the future price of oil is one of the key variables for economic agents in making business decisions, generating projections, and assessing the macroeconomic risk. While many institutions, including the European Central Bank and the International Monetary Fund, rely on oil futures prices as the predictor of future spot prices, recently Alquist et al. (2013), using a variety of methods based on oil futures prices, find that there is no evidence of significant forecast accuracy gains at shorter horizons and that oil futures prices are clearly inferior to the no-change forecast at long forecast horizons. They also show that the forecasting models based on the Hotelling Model (1931), which claims that the future oil price should be the current spot price adjusted for the interest rate, and a variety of simple time series regression models do not provide significantly better forecasts than the no-change model. In addition, expert survey forecasts of the nominal price of oil are found to be no more accurate than those of the no-change model in general. Similarly, Chinn and Coibion (2014) consider a number of commodity futures' predictive content using a futures-spot spread model which uses the spread between the current futures prices and the spot prices to predict movements in the price of oil. They find that forecasts based on oil futures prices are not better than a random walk. They also show that oil futures fare worse in predicting subsequent price changes than other commodities. Consequently, Reitz et al. (2009) argue that as a consequence of difficulties in foreseeing oil prices many research institutes do not forecast oil price in their macroeconomic models anymore and instead they assume that the price of oil follows a random walk.

Chen et al (2010) argue that exchange rate is fundamentally a forward-looking variable that likely embodies information about future commodity price movements. They show that exchange rates of a number of commodity exporters have predictive power over global commodity

prices. Alquist et al. (2013) consider forecasting power of exchange rates of Canada, Australia, South Africa and New Zealand and show that the Australian exchange rate has significant predictive power for sign of the change in the nominal price of oil, but not at all horizons. However, they use forecasting models that are too restrictive and examine whether the no-change forecasts are improved upon by extrapolating today's oil price at the most recent growth rate of exchange rate.

On the other hand, Lee et al. (2012) show that stock price changes in Germany, the UK and the US lead to oil price changes, but oil price shocks do not significantly impact stock prices in the G7 countries. Hence, the presence of causality running from stock prices to oil price may indicate that stock prices have predictive power for oil prices. While many studies have focused on the effect of oil price shocks to economies (Kling 1985, Jones and Kaul 1996, Hamilton, 1996, 2011; Barsky vd., 2004, Kilian, 2008a, 2008b, Lippi and Nobili, 2012), the studies that consider the link from stock prices to oil prices are rather few (Lee et al. 2012). As discussed in Kilian and Park (2009), while existing works on the link between oil prices and stock prices usually regard oil price as exogenous, it has become widely accepted in recent years that the price of oil has responded to some of the same factors that drive stock prices. Considering this evidence and the fact that stock market indexes are forward-looking variables that likely embody information about the future state of economies, one can argue that stock prices may be useful in predicting future oil prices.

In this study I examine the predictive content of oil futures prices, exchange rates and stock-market indexes for oil prices. I first test the existence of a predictive relationship between these variables and oil prices using the Granger causality test. To examine the forecasting ability of futures prices, exchange rates and stock-market indexes I use a range of out-of-sample forecasting statistics and investigate a variety of forecast averaging and variable selection methods.

The rest of the paper is organized as follows. Section 2 describes the forecasting models and data. Section 3 provides Granger non-causality test results. Section 4 provides forecast evaluation methods and Section 5 documents the forecasting results when a single predictor is used. Section 6 describes forecast averaging methods and forecasting results. Section

7 provides variable selection methods and forecasting results. Section 8 concludes.

1. Forecasting Model and Data

I consider the following dynamic regression of the form¹

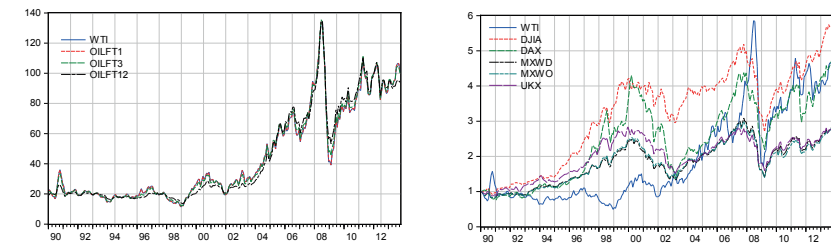
$$\Delta y_{t+h} = \alpha + \sum_{i=1}^p \varphi \Delta y_{t-(i-1)} + \Delta x_t \beta + \varepsilon_{t+h} \quad (1)$$

where y_{t+h} is the price of oil, $y_{t-(i-1)}$ are the p own lags of the oil price, x_t is a vector of predictors, and ε_{t+h} is a Gaussian forecast error with zero mean and variance σ^2 . All the variables are transformed to logarithms. Δ denotes the first-difference.

To forecast the price of oil I use three groups of variables; 1- Oil Futures Prices, 2-Bilateral dollar exchange rates, and 3-Stock-market indexes. I use the crude oil price of WTI Cushing, Oklahoma and collect it from Federal Reserve Economic Data (FRED). All data used are monthly and observed for the period 1990M1-2013m10.

For the oil futures prices, I use the price of the NYMEX light sweet crude contracts. These contracts are the most liquid and the largest volume market for crude oil trading. I use end-of-month values for oil futures and consider 12 futures which are available at 1 to 12-month horizons. The prices of NYMEX oil futures are collected from Bloomberg (the ticker is CL). Figure 1 shows the WTI prices and three futures prices. The current nominal price of the futures contract that matures in h periods is denoted by *oilfh*.

Figure 1: WTI and Selected Oil Futures Prices Figure 2: WTI and Selected Exchange Rates

¹ Since Alquist et. al (2013) and Chinn and Coibion (2014) have recently considered several forecast models based on oil futures prices and document the results, in this paper I use a general model for all predictors including oil futures prices.

Note: In Figure 2 series are divided by their first observation for graphical purposes.

The forecasting ability of the nominal dollar exchange rates of Australia, New Zealand, Chile, Canada, Germany, UK and Japan are examined. The first four currencies are selected by following Chen et al. (2010). Considering their shares in total world trade and production, I also take into account Germany, UK and Japan. The exchange rate data are obtained from the FRED. Figure 2 shows the WTI prices and exchange rates of the first four countries.

The stock-market indexes I use are the most observed and traded indexes in the world. Table 1 provides the stock-market indexes and their descriptions. Index data and descriptions are collected from Bloomberg.

Table 1: Stock-Market Indexes

Index Ticker	Description	Country
DJIA	The Dow Jones Industrial Average is a price-weighted average of 30 blue-chip stocks that are generally the leaders in their industry.	United States
SPX	Standard and Poor's 500 Index is a capitalization-weighted index of 500 stocks.	United States
DAX	The German Stock Index is a total return index of 30 selected German blue-chip stocks traded on the Frankfurt Stock Exchange.	Germany
CAC 40	The CAC 40, the most widely-used indicator of the Paris market, reflects the performance of the 40 largest equities listed in France.	France
AS30	The Australian All Ordinaries Index is a capitalization weighted index. The index is made up of the largest 500 companies as measured by market cap that are listed on the ASX.	Australia
FTSE100	The FTSE 100 Index is a capitalization-weighted index of the 100 most highly capitalized companies traded on the London Stock Exchange.	United Kingdom
NIKKEI	The Nikkei-225 Stock Average is a price-weighted average of 225 top-rated Japanese companies listed in the First Section of the Tokyo Stock Exchange.	Japan

MXWD	MXWD is the MSCI ACWI Index that captures large, mid, small and micro cap size segments for 23 Developed and 21 Developing markets countries. MXWD represents the performance of stocks in the world.	23 Developed and 21 Developing Countries
MXWO	MXWO is the MSCI World Index that captures large and mid cap representation across 23 developed world markets. MXWO represents the performance of stocks in developed market countries	23 Developed Countries

Figure 3: WTI and Selected Stock-Market Indexes

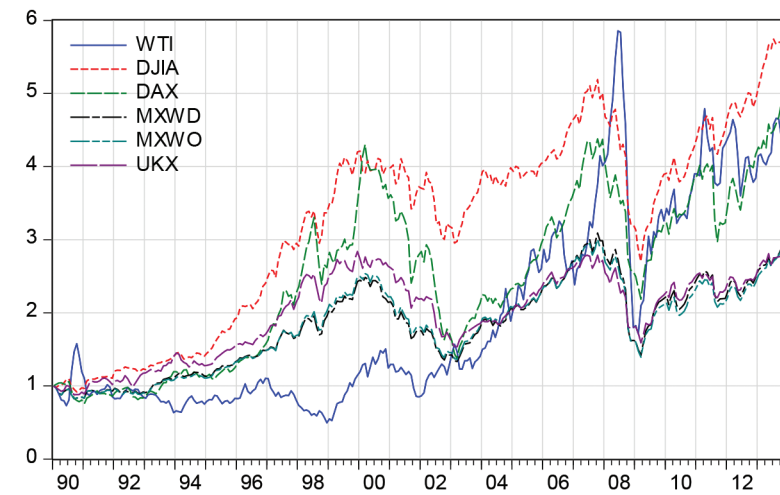

Figure 3 shows the WTI and five stock-market indexes. Market indexes seem to have a similar pattern over time and usually they move together. Especially after 2002, stock prices indices and WTI move in the same direction.

2. In-Sample Granger Causality

For the existence of a predictive relationship between the future prices, stock-market indexes, exchange rates and the WTI price, I use the Granger causality test. As discussed in the literature, the existence of predictability in a population is a necessary precondition for out-of-sample forecastability. I test the absence of Granger causality between percent change in the WTI

price and percent change in the aforementioned variables using bivariate VAR(3) and VAR(6) models.

Table 2 reports the p-values of the Wald test statistics. All the estimations are heteroscedasticity and autocorrelation consistent. The results suggest that almost all of the considered variables, except

$\Delta CAC40$ and exchange rate of Japan, e^{JP} , are Granger causing the oil price changes.

Table 2: Granger Causality Test

Variable	<i>p-value</i> (3 lag)	<i>p-value</i> (6 lag)	Variable	<i>p-value</i> (3 lag)	<i>p-value</i> (6 lag)
$\Delta oilft1$	0.003	0.158	$\Delta AS30$	0.146	0.021
$\Delta oilft2$	0.061	0.424	$\Delta CAC40$	0.227	0.210
$\Delta oilft3$	0.005	0.101	ΔDAX	0.099	0.053
$\Delta oilft4$	0.000	0.001	$\Delta FTSE$	0.064	0.028
$\Delta oilft5$	0.000	0.000	$\Delta DJIA$	0.001	0.001
$\Delta oilft6$	0.000	0.008	$\Delta NIKKEI$	0.095	0.117
$\Delta oilft7$	0.002	0.027	ΔSPX	0.006	0.004
$\Delta oilft8$	0.000	0.001	Δe^{AUS}	0.002	0.001
$\Delta oilft9$	0.001	0.002	Δe^{CAN}	0.002	0.121
$\Delta oilft10$	0.004	0.030	Δe^{GER}	0.053	0.012
$\Delta oilft11$	0.000	0.000	Δe^{JP}	0.654	0.423
$\Delta oilft12$	0.001	0.021	Δe^{UK}	0.181	0.074
$\Delta MXWD$	0.013	0.009	Δe^{NZ}	0.026	0.031
$\Delta MXWO$	0.015	0.012	Δe^{CHL}	0.000	0.003

-All the p-values less than 10% are emboldened

3. Out-of-Sample Forecasts

For out-of-sample forecasts, I adopt a rolling forecast scheme. As discussed in Chen et al. (2010), rolling forecasts are robust to the presence of time-varying parameters and have the advantage of not making any assumption as to the nature of the time variation in the data. I use a rolling window with size equal to half of total sample size. Specifically, the first window for the estimation is 1990:02-2001:12 with size 143. Hence, the out-of-sample forecasting exercise begins with 2002:01. I repeat the process recursively, moving the estimation window one month at a time, until I obtain the last forecast for 2013:10. I consider short-term forecasts where $h = 1,3,6,9,12$.

I use a set of alternative measures of out-of-sample predictive ability and an AR(p) model as a benchmark forecasting model. Denote the forecast error of the $AR(p)$ model M_0 as ϵ_i^0 , and of the model M_j as ϵ_i^j for $i = 1, \dots, N$ and $j = 1, \dots, G$. Define $MSE^j = N^{-1} \sum_{i=1}^N (\epsilon_i^j)^2$ and similarly for MSE^0 . The out-of-sample statistics for model M_j are as follows;

$$R^2 = 1 - \frac{MSE^j}{MSE^0}$$

$$\Delta MAE = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (|\epsilon_i^0| - |\epsilon_i^j|)$$

$$\Delta RMSE = \sqrt{MSE^0} - \sqrt{MSE^j}$$

$$MSE - F = N \left(\frac{MSE^0 - MSE^j}{MSE^j} \right)$$

Higher values of all of the statistics indicate better performance of model M_j relative to the benchmark $AR(p)$ model.

4. Forecasting Results when a Single Predictor is Used

Table 3a and 3b document the out-of-sample forecasts statistics of each variable for h=1,3,6 and 12. I use $AR(3)$ as a benchmark model². Most of the oil futures prices have out-of-sample forecasting power for the oil prices at a 1-month forecast horizon. However, they lose their forecasting power when higher forecast horizons are investigated. None of the stock-market indexes, except the Nikkei, has forecasting power. On the other hand, the exchange rates of Germany and Chile have forecasting power at 1 and 3 month forecast horizons. The exchange rate of Japan produces better a forecast than $AR(3)$ only at a 6-month forecast horizon.

Table 3a: Forecasting Results when a Single Predictor is Used

	h=1				h=3				
	R^2	ΔMAE	$\Delta RMSE$	MSE	R^2	ΔMAE	$\Delta RMSE$	MSE	
$\Delta oilft1$	-	0.000	0.000	-1.21	$\Delta oilft1$	0.018	0.001	0.000	2.59*
$\Delta oilft2$	-	0.000	0.000	-0.10	$\Delta oilft2$	-	0.000	0.000	-1.26
$\Delta oilft3$	0.021	0.000	0.000	2.98*	$\Delta oilft3$	-	0.000	0.000	-1.55
$\Delta oilft4$	0.082	0.002	0.001	12.72**	$\Delta oilft4$	-	0.000	0.000	-1.97
$\Delta oilft5$	0.135	0.004	0.001	22.20**	$\Delta oilft5$	-	0.000	0.000	-1.96
$\Delta oilft6$	0.058	0.001	0.000	8.69**	$\Delta oilft6$	-	-0.001	0.000	-3.03
$\Delta oilft7$	0.044	0.001	0.000	6.53**	$\Delta oilft7$	-	-0.001	0.000	-2.88
$\Delta oilft8$	0.090	0.002	0.001	14.02**	$\Delta oilft8$	-	-0.001	0.000	-2.78
$\Delta oilft9$	0.085	0.002	0.001	13.25**	$\Delta oilft9$	-	-0.001	0.000	-3.37
$\Delta oilft10$	0.032	0.000	0.000	4.69**	$\Delta oilft10$	-	-0.001	0.000	-3.68
$\Delta oilft11$	0.172	0.005	0.001	29.56**	$\Delta oilft11$	-	-0.001	0.000	-3.91
$\Delta oilft12$	-	0.000	0.000	-0.16	$\Delta oilft12$	-	-0.001	0.000	-3.99
$\Delta MXWD$	0.013	-0.001	0.000	1.84	$\Delta MXWD$	-	-0.002	0.000	-5.09
$\Delta MXWO$	0.010	-0.001	0.000	1.39	$\Delta MXWO$	-	-0.002	0.000	-5.36
$\Delta AS30$	-	-0.002	0.000	-1.43	$\Delta AS30$	-	-0.001	0.000	-4.76
$\Delta CAC40$	0.010	-0.001	0.000	1.41	$\Delta CAC40$	-	-0.002	0.000	-5.08
ΔDAX	0.001	-0.001	0.000	0.10	ΔDAX	-	-0.002	0.000	-5.38
$\Delta FTSE$	-	-0.001	0.000	-3.49	$\Delta FTSE$	-	-0.002	0.000	-4.64

² The use of information criteria for lag selection does not improve the forecast results.

$\Delta DJIA$	0.000	-0.001	0.000	0.04	$\Delta DJIA$	-	-0.001	0.000	-3.37
$\Delta NIKKEI$	0.024	-0.001	0.000	3.57*	$\Delta NIKKEI$	-	-0.001	0.000	-2.51
ΔSPX	0.000	-0.001	0.000	0.00	ΔSPX	-	-0.002	0.000	-4.89
Δe^{AUS}	0.011	0.000	0.000	1.62	Δe^{AUS}	0.029	0.000	0.000	4.19**
Δe^{CAN}	0.004	0.000	0.000	0.54	Δe^{CAN}	-	0.000	0.000	-0.15
Δe^{GER}	0.021	0.000	0.000	3.12*	Δe^{GER}	0.035	-0.001	0.000	5.04**
Δe^{JP}	-	-0.001	0.000	-0.93	Δe^{JP}	-	0.000	0.000	-0.39
Δe^{UK}	0.006	-0.001	0.000	0.83	Δe^{UK}	-	-0.001	0.000	-2.55
Δe^{NZ}	-	0.000	0.000	-1.97	Δe^{NZ}	-	-0.001	0.000	-0.62
Δe^{CHL}	0.024	0.000	0.000	3.55*	Δe^{CHL}	0.037	0.000	0.000	5.41**

-** and * indicate better forecasts relative to the $AR(3)$ model at 1% and 5% respectively.

Table 3b: Forecasting Results when a Single Predictor is Used

	h=6				h=12				
	R^2	ΔMAE	$\Delta RMSE$	MSE	R^2	ΔMAE	$\Delta RMSE$	MSE	
$\Delta oilft1$	-	0.000	0.000	-0.32	$\Delta oilft1$	-	0.000	0.000	-0.78
$\Delta oilft2$	-	0.000	0.000	-0.45	$\Delta oilft2$	-	-0.001	0.000	-1.91
$\Delta oilft3$	-	0.000	0.000	-0.44	$\Delta oilft3$	-	-0.001	0.000	-2.74
$\Delta oilft4$	-	-0.001	0.000	-1.62	$\Delta oilft4$	-	-0.001	0.000	-2.19
$\Delta oilft5$	-	-0.002	0.000	-2.95	$\Delta oilft5$	-	0.000	0.000	-1.49
$\Delta oilft6$	0.002	-0.001	0.000	0.25	$\Delta oilft6$	-	0.000	0.000	-1.03
$\Delta oilft7$	0.010	-0.001	0.000	1.39	$\Delta oilft7$	-	0.000	0.000	-0.28
$\Delta oilft8$	-	-0.002	0.000	-0.20	$\Delta oilft8$	0.001	0.000	0.000	0.11
$\Delta oilft9$	0.002	-0.002	0.000	0.30	$\Delta oilft9$	0.002	0.000	0.000	0.27
$\Delta oilft10$	0.020	-0.001	0.000	2.86*	$\Delta oilft10$	0.003	0.000	0.000	0.41
$\Delta oilft11$	-	-0.002	0.000	-2.34	$\Delta oilft11$	0.003	0.000	0.000	0.37
$\Delta oilft12$	0.037	-0.001	0.000	5.27**	$\Delta oilft12$	0.004	0.000	0.000	0.47
$\Delta MXWD$	-	0.000	0.000	-0.69	$\Delta MXWD$	-	-0.002	0.000	-4.02
$\Delta MXWO$	-	0.000	0.000	-0.66	$\Delta MXWO$	-	-0.002	0.000	-4.15
$\Delta AS30$	-	0.000	0.000	-0.79	$\Delta AS30$	-	-0.001	0.000	-2.73
$\Delta CAC40$	-	0.000	0.000	-1.98	$\Delta CAC40$	-	-0.001	0.000	-1.93
ΔDAX	-	0.000	0.000	-2.54	ΔDAX	-	-0.002	0.000	-4.05
$\Delta FTSE$	-	-0.001	0.000	-0.85	$\Delta FTSE$	-	-0.002	0.000	-3.55
$\Delta DJIA$	-	0.000	0.000	-0.50	$\Delta DJIA$	-	-0.001	0.000	-3.99

$\Delta NIKKEI$	-	-0.001	0.000	-1.42	$\Delta NIKKEI$	-	0.000	0.000	-0.76
ΔSPX	-	0.000	0.000	-0.17	ΔSPX	-	-0.002	0.000	-5.04
Δe^{AUS}	-	-0.001	0.000	-1.66	Δe^{AUS}	-	0.000	0.000	-0.97
Δe^{CAN}	-	0.000	0.000	-0.51	Δe^{CAN}	-	0.000	0.000	-2.78
Δe^{GER}	0.003	0.000	0.000	0.35	Δe^{GER}	0.005	-0.001	0.000	0.63
Δe^{JP}	0.026	0.000	0.000	3.59*	Δe^{JP}	0.002	0.000	0.000	0.30
Δe^{UK}	-	0.000	0.000	-1.35	Δe^{UK}	-	0.000	0.000	-0.63
Δe^{NZ}	0.009	0.000	0.000	1.29	Δe^{NZ}	-	0.000	0.000	-0.38
Δe^{CHL}	0.003	0.000	0.000	0.37	Δe^{CHL}	-	-0.002	0.000	-2.71

-** and * indicate better forecasts relative to the $AR(3)$ model at 1% and 5% respectively.

5. Forecast Averaging

A number of studies in the forecasting literature show that forecast averaging methods can improve forecast accuracy. Among many others, the following studies provide empirical evidence for this finding: Stock and Watson (2002), Kapetanios, Labhard, and Price (2008), Kascha and Ravazzolo (2010), Clark et al. (2010), and Banternghansa and McCracken (2011).

The first set of averaging methods that I consider is as follows: i) equally weighted average, ii) the median forecast and iii) the best top 10 percent. Smith and Wallis (2009), Clark et al. (2010) and Banternghansa and McCracken (2011), among others, show that these simple forms of averaging generally perform among the best methods. The equally weighted average is the simple arithmetic average of forecasts generated by 28 predictors. The median forecast is the median of 28 forecasts for each time, t . The best 10 percent forecast is the simple average of model forecasts in the top 10 percent of historical MSE accuracy. Thus, the average of the best three forecasts is used. I also follow Clark et al. (2010) and calculate MSE-weighted forecasts. To generate these forecasts at each forecast horizon the historical MSE of 30 forecasts are used and each forecast i is given a weight of $MSE_i^{-1} / \sum_i MSE_i^{-1}$.

Table 4: Forecasting Results when Forecast Averaging is Employed

	R^2	ΔMAE	$\Delta RMSE$	$MSE - F$
Equal Weight				
$h=1$	0.044	0.001	0.002	6.514**
$h=3$	-0.007	0.000	0.000	-0.924
$h=6$	0.006	0.000	0.000	0.887
$h=9$	0.003	0.000	0.000	0.459
$h=12$	-0.001	0.000	0.000	-0.104
Median				
$h=1$	0.022	0.000	0.001	3.196*
$h=3$	-0.004	0.000	0.000	-0.590
$h=6$	0.005	0.000	0.000	0.652
$h=9$	-0.007	0.000	0.000	-0.960
$h=12$	0.001	0.000	0.000	0.161
Best 10 percent				
$h=1$	0.139	0.004	0.006	22.917**
$h=3$	0.048	0.000	0.002	7.130**
$h=6$	0.042	0.000	0.002	6.003**
$h=9$	0.017	0.001	0.001	2.329*
$h=12$	0.009	0.000	0.001	1.194
Inverted MSE				
$h=1$	0.047	0.001	0.002	6.960**
$h=3$	-0.006	0.000	0.000	-0.842
$h=6$	0.007	0.000	0.000	0.933
$h=9$	0.004	0.000	0.000	0.551
$h=12$	-0.001	0.000	0.000	-0.096

-** and * indicate better forecasts relative to the $AR(3)$ model at 1% and 5% respectively.

The forecasting results, when forecast averaging is employed, are reported in Table 4. At the 1-month forecast horizon all the averaging methods produce better forecasts than the AR(3) model. The best performing averaging method is the best 10 percent method. While the other three averaging methods fail to beat AR forecasts at higher forecast horizons, the best 10 percent method produces significantly better forecasts than AR forecasts at 3, 6 and 9 month forecast horizons.

6. Variable Selection

Bayesian Variable Selection

As discussed in Korobilis (2013), when many variables are available but only a limited set is relevant for forecasting a Bayesian simulation algorithm can be used to select relevant predictors as well as model averaging based on evidence in the data. A growing number of studies confirm the usefulness of this approach including Fernandez, Ley and Steel (2001) and Korobilis (2013) for economic growth, Wright (2008) for exchange rates, Korobilis (2013) and Koop and Korobilis (2012) for inflation, and Cremers (2002) for stock returns.

For Bayesian variable selection, I use the method of Korobilis (2013)³. Considering the forecasting model, Eq. (1) assumes that intercept and coefficient of lags, $\theta=(\alpha, \varphi_1, \dots, \varphi_p)$, as well as the variance, σ^2 , admit noninformative priors of the form

$$\begin{aligned}\theta &\sim N(0_{(p+1)\times 1}, 100I_{p+1}) \\ \sigma^2 &\sim iGamma(0.01, 0.01)\end{aligned}$$

The semiparametric spike and slab prior for the coefficients β is of the form

$$\begin{aligned}\beta_j &\sim \pi\delta_0(\beta) + (1 - \pi)G \\ G &\sim DP(\lambda G_0) \\ G_0 &\sim N(0, \pi)\end{aligned}$$

where $\tau_a(v)$ is the Dirac delta function for random variable v which places all probability mass on the point a . G is a nonparametric density which follows a Dirichlet process with base measure G_0 and concentration parameter λ . Base measure is Gaussian with zero mean and variance τ^2 .

Thus, each coefficient β_j will either be restricted to 0 with probability π or with probability $(1 - \pi)$ and will come from a mixture of Gaussian densities.

The prior distributions of the hyperparameters λ, π, τ are as follows:

$$\begin{aligned}\tau^2 &\sim iGamma(0.01, 0.01) \\ \lambda &\sim Gamma(1, 2) \\ \pi &\sim Beta(1, 1)\end{aligned}$$

For the estimation, Markov Chain Monte Carlo methods are implemented. After monitoring for convergence, the Gibbs sampler is run for 50,000 iterations after an initial burn-in period of 20,000 iterations.

Principal Components

When the number of candidate predictor series is large, Stock and Watson (2002) suggest using a few principal components of these series. I follow Stock and Watson (2002) and use the first three principal components of 28 predictors. Using principal components as predictors, Eq. (1) is estimated and forecasts are generated.

³ Korobilis (2013) argues that his method, by acknowledging correlation structure in the predictors, outperforms the existing popular Bayesian variable selection algorithms.

Table 5: Forecasting Results when Variable Selection is Employed

	R^2	ΔMAE	$\Delta RMSE$	$MSE - F$
Bayesian Variable Selection				
$h=1$	0.063	0.002	0.003	9.45**
$h=3$	-0.00	-0.000	-0.000	-0.074
$h=6$	-0.001	-0.000	-0.000	-0.18
$h=9$	-0.010	-0.000	-0.000	-1.32
$h=12$	0.000	0.000	0.000	0.022
Principle Components				
$h=1$	0.061	0.001	0.000	9.27**
$h=3$	-0.027	-0.003	0.000	-3.69
$h=6$	0.014	-0.002	0.000	1.92
$h=9$	-0.033	-0.022	0.000	-4.29
$h=12$	-0.044	-0.002	0.000	-5.53

-** indicates better forecasts relative to the $AR(3)$ model at 1%.

Table 5 shows the forecasting results when variable selection is employed. At the 1-month forecast horizon both the Bayesian variable selection and principal components method perform better than the AR benchmark. However, at higher forecast horizons they are not significantly better than AR forecasts.

Conclusion

This paper aims to predict the price of crude oil using three groups of variables; i- oil futures prices, ii-bilateral dollar exchange rates of big exporters and major commodity exporters and iii- stock market indexes. In-sample Granger non-causality test statistics indicate that these variables have some predictive power over the price of crude oil. Using a general forecast model, employing rolling window estimation methodology and considering several out-of-sample forecast statistics, I find that oil futures prices have marginal predictive power at short forecast horizons. The

results also suggest that exchange rates can help predicting oil prices at higher forecast horizons. Additionally, among stock market indexes only the NIKKEI index has predictive power and only at a 1-month forecast horizon. I also consider several forecast averaging and variable selection methods. All the considered methods produce better forecasts than the benchmark AR forecasts at 1-month forecast horizons. However, they generally lose their forecasting power at higher forecast horizons. There is only one exception; the best 10 percent method, which is the average of the best 3 forecasts, produces significantly better forecasts than the AR model at higher forecast horizons.

REFERENCES

- Alquist, R., & Kilian, L. (2010). "What do we learn from the price of crude oil futures?", *Journal of Applied Econometrics*, 25(4), 539-573.
- Alquist, R., Kilian, L., & Vigfusson, R. J. (2013). "Forecasting the price of oil", *Handbook of Economic Forecasting*, 2, 427-507.
- Banternghansa, C., & McCracken, M. W. (2011). "Real-time forecast averaging with ALFRED", *FRB of St. Louis Review*, 93(1), 49-66.
- Barsky, R. B., & Kilian, L. (2004). "Oil and the macroeconomy since the 1970s", *The Journal of Economic Perspectives*, 18(4), 115-134.
- Chen, Y.C., Rogoff, K., & Rossi, B. (2010). "Can exchange rates forecast commodity prices?", *The Quarterly Journal of Economics*, 125(3), 1145-1194.
- Chinn, M. D., & Coibion, O. (2014). "The predictive content of commodity futures", *Journal of Futures Markets*, 34(7), 607-636.
- Clark, T. E., & McCracken, M. W. (2010). "Averaging forecasts from VARs with uncertain instabilities", *Journal of Applied Econometrics*, 25(1), 5-29.
- Cremers, K. M. (2002). "Stock return predictability: A Bayesian model selection perspective", *Review of Financial Studies*, 15(4), 1223-1249.
- Fernandez, C., Ley, E., & Steel, M. F. (2001). "Benchmark priors for Bayesian model averaging", *Journal of Econometrics*, 100(2), 381-427.
- Hamilton, J. D. (1996). This is what happened to the oil price-macroeconomy relationship. *Journal of Monetary Economics*, 38(2), 215-220.
- Hamilton, J. D. (2011). "Nonlinearities and the macroeconomic effects of oil prices", *Macroeconomic dynamics*, 15(S3), 364-378.
- Hotelling, H. (1931). "The economics of exhaustible resources", *The journal of political economy*, 137-175.
- Jones, C. M., & Kaul, G. (1996). "Oil and the stock markets", *The Journal of Finance*, 51(2), 463-491.
- Kapetanios, G., Labhard, V., & Price, S. (2008). "Forecasting using Bayesian and information-theoretic model averaging: an application to UK inflation", *Journal of Business & Economic Statistics*, 26(1), 33-41.
- Kascha, C., & Ravazzolo, F. (2010). "Combining inflation density forecasts", *Journal of forecasting*, 29(1-2), 231-250.
- Kilian, L. (2008a). "The economic effects of energy price shocks", *Journal of Economic Literature*. 46(4), 871-909.
- Kilian, L. (2008b). "Exogenous oil supply shocks: how big are they and how much do they matter for the U.S. economy?", *Review of Economics and Statistics*, 90, 216-240.
- Kilian, L., & Park, C. (2009). "The impact of oil price shocks on the US stock market", *International Economic Review*, 50(4), 1267-1287.
- Kling, J. L., & Bessler, D. A. (1985). "A comparison of multivariate forecasting procedures for economic time series", *International Journal of Forecasting*, 1(1), 5-24.
- Koop, G., & Korobilis, D. (2012). "Forecasting Inflation Using Dynamic Model Averaging", *International Economic Review*, 53(3), 867-886.
- Korobilis, D. (2013). "Bayesian forecasting with highly correlated predictors", *Economics Letters*, 118(1), 148-150.
- Lee, B. J., Yang, C. W., & Huang, B. N. (2012). "Oil price movements and stock markets revisited: A case of sector stock price indexes in the G-7 countries", *Energy Economics*, 34(5), 1284-1300.
- Lippi, F., & Nobili, A. (2012). "Oil and the macroeconomy: a quantitative structural analysis", *Journal of the European Economic Association*, 10(5), 1059-1083.
- Miller, J. I., & Ratti, R. A. (2009). "Crude oil and stock markets: stability, instability, and bubbles", *Energy Economics*, 31(4), 559-568.
- Reitz, S., Rülke, J. C., & Stadtmann, G. (2009). "Are oil price forecasters finally right? Regressive expectations toward more fundamental values of the oil price".
- Smith, J., & Wallis, K. F. (2009). "A simple explanation of the forecast combination puzzle", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 71(3), 331-355.
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (2002). "Forecasting using principal components from a large number of predictors", *Journal of the American statistical association*, 97(460), 1167-1179.
- Wright, J. H. (2008). "Bayesian model averaging and exchange rate forecasts", *Journal of Econometrics*, 146(2), 329-341.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), I/1 (2016), s. 153-168

ZEKİ VELİDÎ TOGAN'IN *HÂTİRALAR*'INDA HİNDİSTAN VE PAKİSTAN

Fatih BAYRAM*

Özet

Hâtıralar, özellikle de tarihin aktörleri olan kişiler tarafından yazılırsa, siyasi tarihin vazgeçilmez kaynakları arasında yer almaktadır. Ahmet Zeki Velidî Togan (1890-1970)'ın hatıraları, yirminci yüzyıl tarihinin aydınlatılmasına katkı yapabilecek niteliktedir. Togan'ın hatıralarının en ilginç bölümlerinden birisi de, onun Hindistan ve Pakistan ziyaretleriyle ilgilidir. Önemli bir Türk tarihçisi ve devlet adamı olan Zeki Velidi, bu ziyaretler esnasında Hindistan Başbakanı Jawaharlal Nehru (1889-1964) ve Pakistan Cumhurbaşkanı İskender Mirza (1899-1969) ile görüşme fırsatı da bulmuştu. Ancak, onu bu görüşmelerden çok, Muhammed İkbal'in Mevlânâ'nın Türkiye'si'ne karşı olan sevgisi ile Babürlü Pâdişâhı Evrengzib'in kızının şiirleri etkilemiş gibidir.

Anahtar kelimeler: Babürlüler, İskender, Mirza, Nehru, Zeki Velidi Togan, Zibünnisâ.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Anabilim Dalı, fatih.bayram@medeniyet.edu.tr

INDIA AND PAKISTAN IN THE MEMOIRS OF ZEKİ VELİDİ TOGAN

Abstract

The memoirs are indispensable sources for the study of political history especially if they are written by a person whose life is as energetic as his writings. Ahmet Zeki Velidî Togan (1890-1970)'s memoirs may shed light on the study of the twentieth century. One of the interesting parts of Togan's memoirs is related to his visits to India and Pakistan. As a highly esteemed Turkish historian and statesman, he got the chance of meeting The Indian Prime Minister Jawaharlal Nehru (1889-1964) and Iskandar Mirza (1899-1969), the President of Pakistan. In his memoirs he draws his reader's attention to Muhammad Iqbal's love of Rumi's Turkey and to the poems of a Zibunnisâ (1638-1702), daughter of the Mughal Pâdishâh Awrangzîb (1658-1707).

Keywords: Mughals, İskender Mirza, Nehru, Zeki Velidi Togan, Zibunnisâ.

Giriş

Hâtıralar, siyasi tarihin vaz geçilmez kaynakları arasında yer almaktadır. İçine duygular, hesaplaşmalar, mazeretler ve zaafkar karışmış olsa da, bir insanın hayatı tarihin genel akışı içinde yadsınamaz bir yere sahiptir. Hele hele söz konusu olan Ahmet Zeki Velidî Togan gibi Türkistan'ın hem özgürlük mücadelesinde liderlik yapmış ve hem de onun tarihini yazmış birisinin hayatı ise konu daha da ilginç bir hale gelmektedir.

Uluslararası ilişkilerin seyrini konu edinen siyasi tarih disiplininin önemi yadsınamaz olmakla birlikte, bu disiplin sosyal bilimlerin farklı alanlarıyla daha çok etkileşim içinde bulunmak durumundadır. Zeki Velidî Togan'ın hayat hikayesi, farklı coğrafyalarla, farklı ilim dallarıyla, farklı zamanlarla ve farklı insanlarla güçlü bir etkileşim ve terkinin mahsulüdür.

Hâtıralar'ın ilk paragrafı hayatın ilerleyen safhasında geriye doğru bakan bir adamın şaşkınlığına ya da hayretine ışık tutmaktadır:

Hayatımın başlangıcında, bu kitapta anlatacağım gibi, Uralların ve Orta Asya'nın son yüzyıl büyük siyasî hareketlerine, Türk milletinin çok geniş bir kitesinin kurtuluş mücadelesine rehberlik edeceğim, diğer taraftan milletlerarası şark tetkikatında söz sahibi bir şahsiyet olacağım kestirilemezdi. (Togan, 1969: 2).¹

Togan'ın da ifade ettiği gibi onun eseri Uralların ve Orta Asya'nın siyasî tarihine ışık tutacak mahiyettedir. O, Türk milletinin kurtuluş mücadelesinin sembol isimlerinden biriydi aynı zamanda. Togan'ın siyasî kimliği onun ilmi yönüne gölge düşürmemişti. Hayatını çok yönlü bir şekilde idame etme uğraşında olan birisinin hatıraları farklı disiplinlerden gelen insanlara da hitap edebilmektedir.

Ahmed Yesevî Hayranı Bir Anne ve Gazalî Okuyan Bir Baba

Zeki Velidî, tahsil hayatında anne ve babasına özel bir yer ayırmaktadır. Babasından Arapça, annesinden de Farsça öğrenmişti. Annesinin Farsça'da

¹ Togan'ın hayat hikâyesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncer Baykara, *Zeki Velidi Togan* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989). Ahmet Kanlıdere, Togan'ın *Hâtıralar*'ının önemini şu şekilde açıklamaktadır: “*Bugünkü Türkili* (Türkistan) (İstanbul, 1942) ve *Hâtıralar* (İstanbul, 1969) adlı eserleri dönemin genel havasını ve ilişkilerin mâhiyetini anlamak bakımından bir hazine niteliğinde olup dinî reformculuk, ceditçilik ve Türkistan'daki Basmacılık hareketi hakkında çok kıymetli bilgiler içermektedir” (Kanlıdere, 2004: 161).

bir dilden öte şeyler bulduğu inancındadır: “Annem Farsçayı yalnız dil olarak değil 13. Yüzyıl İran sufi şairi Attar ile 18. Yüzyıl Buhara’da Türkçe ile birlikte Farsça da yazan Sufi Allahyar’ın telkin ettikleri mistik fikirlerin dili olarak benimsemişti.” Zeki Velidî’nin babası da Tasavvuf düşüncesinden etkilenmişti. Ahmed Yesevî’nin şiirlerini ezbere bilen anne, çocuğuna da bunları ezberlettirme uğraşında iken; babanın “yegâne müşid”i ise Selçuklu âlimi olan Gazâlî (1111) idi (Togan, 1969: 13-19).² Yazar, bir yandan babasının ne denli dindar olduğunu anlatırken diğer yandan onun Bolşevik rejimden muzdarip olduğunu ifade etmektedir. Zeki Velidî’nin dayısı gibi babası da İsmail Gaspıralı (1851-1914)’nın çıkardığı Tercüman gazetesinin bir okuruydu: “Babam Gazâlî gibi yahut Peygamberimiz gibi altmış üç yaşında ölmek isterdi. Ama bu dileği yerine gelmedi. Bolşeviklerin elinde çok eziyetler çekip öldüğü vakit seksen yaşını geçmiş bulunuyordu. Babam da Kırım’lı muharrir Gasprinski’nin gazetesini muntazaman alırdı” (Togan, 1969: 20).

Altı yedi yaşlarında Arapça ve Farsça’nın yanı sıra Rusça öğrenmeye başlayan Zeki Velidî, bu dilleri erken öğrenmesinin ileride kendisine büyük kolaylıklar sağladığını düşünmektedir. Nitekim daha sonraki yaşlarda dil öğrenmeye ayıracağı vakitleri başka konulara ayırma imkanı bulmuştu (Togan, 1969: 18). Zeki Velidî, özellikle Farsça ve Türkçe konusunda annesine minnettardır ve hayatının zindan yıllarında annesinden öğrendiği şiirlerin hep yanında olduğunu ifade etmektedir:

1918’de Orenburg’da Sovyetler ve 1944’te Türkiye’de İsmet Paşa tarafından hapse atıldığım, okunacak her şeyden mahrum edildiğim vakit en çok annemden öğrenmiş olduğum şiirleri ve Yesevî’nin “Şeb-i Yeldâ” ünvanlı münacaatını okurken üzerimde annemin tesirinin ne kadar mühim olduğunu görmüştüm. 1944 hadiseleri zamanında babamın hatıraları çoktan unutulmuştu, fakat annemin hayali “hafaza ferişte”si denilen melek gibi yanımda bulunuyordu. Ben bazen, memlekette yaptığım gibi, kendimi annemi kokluyormuşum gibi

² Zeki Velidî, babasının vaazlarında genelde Gazâlî’nin *İhyâ*’sından faydalandığını belirtmektedir: “Babam vaazlarında Gazâlî’nin ‘İhyâ-ül-ulûm ad-din’ yani ‘Din İlimlerini Diriltme’ adlı eserinden heyecanla naklelerdi, fakat aynı eserin bazı yerlerini yatakta uyku getirmek için okurdu. Ben babama: ‘aynı eser nasıl hem heyecanı mucip olur, hem uyku getirir, diye sordum. O da bu eserde her iki işe yarayan yerler var oğlum derdi. Sonraları Fransız âlimi G. Bousquet’nin bu kitabı tahlil ederek yazdığı eserinde aynı sözleri okuyunca babamın haklı olduğunu anladım’ (Togan, 1969: 20).

hissederdim. Onun cazibesi, şiirlerle dolu olan ahlâk telkinlerinde idi. Ben annemin, hayatında hiçbir vakit en küçük bir günah işlemediği ve bana karşı sonsuz samimi olduğu kanaatındayım (Togan, 1969: 24).

Zeki Velidî’nin Farsça bilgisi, İran devlet başkanı Muhammed Rıza Şah’ı da etkilemişti. İran devlet başkanı ile görüşen Togan’a Rıza Şah, Farsça’yı nereden öğrendiğini sorar; “annemden” cevabını alan Şah, ona “yoksa anneniz İranlı mı idi?” diye sormaktan kendini alamaz (Togan, 1969: 25).

Togan, dayısı Habibneccar’dan da çok şey öğrenmişti. O zamanlar çocuğu olmayan dayı, yeğeniyle özel olarak ilgilenmişti. Üçyüzden fazla öğrencisi olan bir medreseye sahip olan Habibneccar, Ütek Medresesi’nde yeğenine Arap dili ve edebiyatı dersleri vermekteydi . (Togan, 1969: 27). Habibneccar, tarih ilmine meraklı birisi idi. İslam tarihçisi İbnü’l-Esîr (ö. 1233)’in eserini hatmetmekle kalmamış; bu eserin bazı kısımlarını Türkçe’ye çevirmişti. Dayı, yeğeninifadesiyle, “Cevdet Paşa tarihini hemen hemen ezberlemiş, tarih aşığı bir âlimdi” (Togan, 1969: 43).

Zeki Velidî’yi Okuyan Bir Başbakan: Jawaharlal Nehru (1889-1964)

Ahmet Zeki, 25 Eylül ile 1 Kasım 1923 tarihleri arasında Abdülkadir İnan ile birlikte beş hafta Hindistan’da kalmıştır. Bu, onun Hindistan’a ilk ziyaretiydi. *Hatıralar*’da anlatıldığına göre Togan, Hindistan ile Pakistan ayrıldıktan sonra Pakistan’a üç defa, Hindistan’a ise bir kez daha gitmiştir. 1964’te gerçekleşen Hindistan ziyaretinde, bizzat Başbakan Nehru’nun misafiri olarak bu ülkede kalmıştı. O, Hindistan ve Pakistan’a yaptığı ziyaretlerde her iki ülkenin devlet adamlarıyla “samimi sohbet”lerde bulunduğunu belirtmektedir. Ancak 1923’teki Hindistan farklıydı. Çünkü o yıllarda Hindistan, Büyük Britanya’nın sömürgesi idi. İngilizler, ona “çok sıkı şartlar altında seyahat” olanağı tanımışlardı. Tüm kısıtlamalara rağmen, onun ilk Hindistan ziyareti verimli geçmişti (Togan, 1969: 516, 527).

1964 yılı başlarında Delhi’de düzenlenen Müsteşrikler Kongresi’ne katılan Zeki Velidî burada Nehru ile görüşme fırsatı buldu. Nehru, onun Türkistan ve Hindistan ilişkileriyle ilgili çalışmalarından daha önce haberdardı ve bazı Türkçe yazılarını tercüme ettirip okumuştur (Togan,

1969, 527). Kongre'nin açılış konuşmasını Hindistan Başbakanı yapmış ve daha sonra ise cevabı bir konuşma yapmak üzere kürsüye Togan davet edilmişti. Konuşma bittikten sonra onu sahnede ayakta karşılayan Nehru ona şöyle demişti: “Sizi eserleriniz ve buradaki arkadaşlarınız vasıtasıyla çoktan tanıyorduk” (Togan, 1969: 527).³

Togan, Hindistan'ın “Asyalıların cömertliğini tebarüz ettirmek tahminler üstü masraflara” girdiğini belirtmekten Hindistan'ın bu denli önem verdiği kongreye Türkiye'den katılımın düşük olmasını eleştirmektedir (Togan, 1964, 89). Kongreye 1380 kişinin katıldığını belirten Togan, en fazla katılımın ise sırasıyla Sovyetler Birliği, Amerika, İngiltere ve Almanya'dan olduğunu ifade eder. Türkiye'den sadece dört kişinin bu kongreye geldiğini belirten Togan, Türkiye'nin Delhi Büyükelçisi ve onun eşi ile birlikte bu sayının altı kişiye ulaştığına işaret etmektedir. Kongreye Togan ile birlikte Türkiye'den Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Niyazi Ramazanoğlu ve Tahsin Yazıcı katılmıştı. Togan, Türk milletinin mukadderatı ile ilgili kongreleri takip etmekte gösterilecek kusuru tarihin affetmeyeceğini veciz bir şekilde ifade etmektedir: “Bu gibi, Türk milletini candan ilgilendiren kongreleri hiç olmazsa her seksiyonu takip edebilecek aynı zamanda seksiyonların dışındaki çalışmalar ve sohbetlere de iştirak edebilecek kadar adam göndermek zaruri ve elzemdir. Milletimizin mukadderatı ve kültürü ile ilgili kongreleri kifayetsiz takip edişimizi yahut ihmalimizi tarih affetmez. Meselâ Kafkasya, Hindoloji ve Uzakdoğu da bizi cidden ilgilendirmesi gereken mevzular müzakere edilmiştir, biz takip edemedik” (Togan, 1964: 92). Kongre ile ilgili *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*'nde yayımlanan yazısında, Togan takip edebildiği oturumlarla ilgili değerli bilgiler vermekte ve kongre esnasında yaşanan tartışmaları da okuyucusuna aktarmayı bir vazife telakki etmektedir.

³ Togan, Şarkiyatçılar Kongresi'nde Nehru'yu müteakiben konuşma yapmak üzere Türk delegesinden birisinin davet edilmesinin Hindistan hükümetinin bilinçli bir tercihi olduğunu daha sonradan öğrenmişti: “Kongre açılış gününde Nehru'yu dinlemek üzere Kongre ayrı bir içtima çağrıldı. Burada Nehru'ya cevap vermek için Türk delegesinden biri davet edilmişti. 28 Ocak'ta verilen Hint millî danışları festivalini müteakib gördüğüm Hindistan hükümet erkânından birisi açılış gününde minbere bir Türk mümessilinin davet edilmesinin şuurla yapılmış olduğunu, Asyalılardan kendi gayretleri sayesinde sivrilmiş şahsiyetleri, Türkiye'nin kendi mevcudiyetini ve kültürünü dünyanın en kaynak bir yerinde mertçe ve muvaffakiyetle savunmakta olmasını candan takdir etmekte olduklarını, bu hissin politika cilvelerinden asla müteessir olmadığını söyledi. Bu sözlerin samimiyetinde ise asla şüphe yoktu” (Togan, 1964: 101-102).

Kongreye Hindistan Cumhurbaşkanı Sarvepalli Radhakrishnan (1888-1975) da katılmış ve bir konuşma yapmıştı. Aynı zamanda felsefe profesörü olan Radhakrishnan, konuşmasında Reg Veda'dan şiirler okuyarak insanlık için dinin ve maneviyatın ne denli önemli olduğunu; ancak taassuptan kaçınılması gerektiğini ifade etmişti. Ancak, Başbakan Nehru'nun yaptığı konuşma Togan'ı daha çok etkilemiş gibidir.

Nehru, “binlerce dinleyici tarafından sık sık alkışlanan” uzunca bir konuşma yapmıştı. Hindistan Başbakanı'na göre, Batı'da ve Doğu'da şarkiyatçılık alanında verilen eserler derinlikten uzaktı. Modern hayatı, eskiyle alâkayı keserek düzenlemeye çalışanlar yanılığ içindeydiler. Nehru'ya göre iyi bir gelecek inşa edebilmek için geçmişini iyi bilmek gerekmektedir: “Maziyi öğrenmek, istikbale hazırlanmak, onun problemlerini kavrayabilmek için lazımdır” (Togan, 1964: 90). O, konuşmasında Hintliler'in “devamlı olarak istikrarla akan bir tarihe ve geleneklere mâlik nâdir kavimlerden” olduğunu belirtmişti (Togan, 1964: 90).⁴ Bundan dolayı, Doğu'yu anlamak konusunda Hindistan tecrübesi önemli bir yere sahipti. Nehru'ya göre, Batı, Doğu'yu “bir merak işi” olarak görmekten vazgeçip ona gerçekçi bir nazarla bakmak durumundadır: “Şarkı öğrenme mevzuunda onların [Hintliler'in] diyecekleri vardır. Batılı müsteşrikler Şark'ı bir merak işi (curiosity) olarak ele almışlardı, hâlâ da çokları bu yoldan ayrılmamışlardır, halbuki Şark bugünkü hayatımızın menfaatları bakımından realist olarak öğrenilmelidir” (Togan, 1964: 90).

Togan, kongre ile ondört sayfalık değerlendirme yazısının son satırlarında Nehru ile tanışmasından dolayı duyduğu memnuniyeti ifade etmektedir. “Hindistan'ı bağımsızlığa kavuşturan büyük bir sima olan Nehru'nun, onun 1929'da yazdığı Orta Asya - Hindistan ilişkilerine dair yazıyı okuması ve beğenmiş olması bir “mazhariyet”ti. İktidarın Nehru'ya “kibir ve gurur vermediğini” özellikle belirten Togan, Hindistan'dan memnun bir şekilde ayrılmıştı (Togan, 1964: 102).

⁴ Togan'ın anlattığına göre, Nehru bu şekilde bir konuşma yapsa da, konuşmayı dinleyen gençler birkaç yıl önce Çin işgalinin yaşanmış olmasının üzüntüsü içinde “barışçılık” ve “tarafsızlık” gibi idealleri sorgulamakta ve “Türk milletinin daima aktif ve cevval kalmasının hayranıyız” demektedirler. Togan, bu gibi sözleri Pakistan'da “her yerde işittik” demektedir (Togan, 1964: 102).

Togan'ın Lahor'da Muhammed İkbâl'i Ziyaret Etme Arzusu

1917 yılındaki Bolşevik İhtilali sonrasında kısa bir süreliğine de Başkurt Özerk Hükümeti'ne başkanlık eden Zeki Velidî, Rusya'daki iç savaş yıllarında da aktif olarak siyasetle ilgilenmişti. Türkiye dışındaki Türkler'in esaret altında yaşaması onu hüznölendirdiyordu. Benzer bir esâreti yaşayan Hint Müslümanları'nın sıkıntılarını dile getiren Muhammed İkbâl, Togan için saygın bir konuma sahipti.

Zeki Velidî'nin fikirlerinin Hindistan'da ve Pakistan'da yakından takip edilmesine zemin hazırlayan eser Olaf Caroe'nin *Soviet Empire: The Turks of Central Asia and Stalinism* adlı eseri idi. Caroe, bu eserini yazarken Velidî'nin düşüncelerinden çokça yararlanmıştı (Togan, 1969: 526-527). Caroe'nin kitabı sayesinde Hint dünyasında fikirlerine ilgi bulan Velidî, bu dünyanın ihmal edilmemesi gerektiği inancındadır. Ona göre, Hindistanlılar İslam dünyası ile İngilizce yayınları yakından takip etmekte idiler (Togan, 1969, 527). Togan, Türkistan-Hindistan ilişkilerine dair görüşlerinin Hindistan'dan çok Pakistan'da etkili olduğu düşüncesindedir. 1956 yılında Pakistan'ın Lahore Üniversitesi'nde diploma törenine katıldığında fikirlerinin Pakistan'da daha büyük kabul gördüğünü kendisine ifade eden Muhammed Şafi ile Pakistan Cumhurbaşkanı İskender Mirza olmuştu.⁵

Togan, Lahore'u Muhammed İkbâl (1877-1938) hayattayken de ziyaret etmişti. O zamanlar bu günkü Pakistan ve Hindistan toprakları İngiliz sömürgesi idi. Bombay'a giden trende yolculuk eden Zeki Velidi, Lahore'da trenin verdiği yarım günlük molayı İkbâl'i ziyaret ederek değerlendirmek istegindeydi. İkbâl'in adresini istasyondaki yetkililere göstererek görüşmek için izin istemiş; ama onun İkbâl'i ziyaretine izin verilmemişti.

Togan, İkbâl ile Türkistan'ın meseleleri üzerine konuşmak niyetindeydi. Görüşme gerçekleşseydi İkbâl'in Türkistan mücadelesini canlandırabilecek şiirler yazabileceğini belirtmekte; ancak bu görüşmeye İngiliz idaresinin izin vermediğini ifade etmektedir. İkbâl ile ayrıca Cemiyet-i Akvâm

⁵ 1956 ile 1958 yılları arasında Pakistan Cumhurbaşkanlığı yapan İskender Mirza, Eyyüb Han tarafından 1958 yılı Kasım ayında Londra'ya sürgüne gönderilmiş ve 13 Kasım 1969 tarihinde Londra'da hayata veda etmişti. Mirza'nın, önemli kararlar almadan önce Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes'in fikrine başvurduğu belirtilmektedir (Qureshi, 2000: 565).

hakkında da konuşmayı tasarlıyordu. İkbâl'e göre, Cemiyet-i Akvâm "birkaç kefen hırsızının ganimeti paylaşmak için toplandığı yer" idi (Togan, 1969: 526). Aslen Keşmirli olan İkbâl'i en çok üzen gerçeklerden birisi de, - türbesi Lahore'da bulunan Babürlü hükümdarı Cihangir (1605-1627)'in eşi Nurcihan için İran'dan getirmiş olduğu - "çınarların ülkesi" olan Keşmir'in esaret altında olması idi.⁶

Bombay'da kaldığı günleri İkbâl okuyarak geçiren Togan, hâtîrâtında onun Mustafa Kemal önderliğindeki İstiklâl Harbi'ne övgü yağdıran ve "Türk fidanı Frenk yıldırımının kendisini devamlı rahatsız etmesine rağmen kök saldı ve meyve verdi." dizesiyle başlayan Farsça bir şiirine yer vermektedir. Zeki Velidî, Bombay'da bir camide "Çok Yaşa Mustafa Kemal" anlamına gelen "Zinde bâd Mustafa Kemal" şeklinde bir levhaya rastladığını da ifade etmektedir. Onun aynı caminin mihrabının sol tarafında iki rahlenin birinde Kur'ân-ı Kerim'in diğerinde de Mesnevî'nin bulunduğunu özellikle belirtmektedir (Togan, 1969: 525). XIII. yüzyılın Konya'sında yazılan Mesnevî'yi XX. Yüzyılda Bombay'daki bir camide gören Togan, bu duruma sevinmiş gibidir.

Togan'ın nazarında İkbâl, Alman şairi Goethe ile boy ölçüşebilecek bir mütefekkidir. Goethe, Doğu-Batı Divanı'nda nasıl ki Doğulu şair ve düşünürlerin etkisindeyse, İkbâl de eserlerine Hegel, Goethe, Karl Marx, Nietzsche ve Tolstoy gibi Batılı düşünürlerin fikirlerini "aynı maharet ve aynı kültür seviyesiyle aksettirmiştir." (Togan, 1969: 524). Togan, İkbâl'in tüm İslam dünyasının sorunlarıyla dertlenerek dokunaklı yazılar ve şiirler terennüm ettiği inancındadır. İkbâl gibi dertli olan Togan, Hindistan'ın son büyük sultanı Evrengzib (1658-1707)'in kızı Zibünnisâ'nın şiirlerinde teselli aramıştı.

⁶ İkbâl'in oğlu için yazdığı *Câvidnâme*'de, ailenin asıl vatanı olan Keşmir'in özgür olduğu günler, büyük bir hasretle anılmaktadır. İkbâl, Keşmir'in dağlarına ve çınarlarına hayrandır: *Onun beyaz başlı dağlarına bak! Onun çınarlarının ateşli ellerine bak!* *Câvidnâme*'yi neşreden Annemarie Schimmel, bu beyti şu şekilde yorumlamaktadır: "Keşmir'in çınarları meşhurdur; onlar Şah Cihangir tarafından, hanımını sevindirmek için İran'dan getirilmiştir." İkbâl, şiirinde Şah Cihangir'le Mevlânâ'yı buluşturmaktadır: *Meltemlerle beraber Neşat'ta dolaştım; zevk içinde "Dinle neyden" diye diye!..* Bu beyte Schimmel, şu notu düşmektedir: "Neşat, Keşmir'de Şah Cihangir tarafından yaptırılmış olan bahçedir. Orada şair, Mesnevî'nin ilk beyitleriyle hasretini ifade etmiştir" (İkbâl, 1958: 291-292).

Hindistan'ın Bilge Hatunu: Zibünnisâ

Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş* kitabında Babür Şah ile Sezar'ın hatıralarını karşılaştırmakta ve Hindistan'da bir devlet kuran Timur'un torununun eserinin çok daha kapsamlı ve geniş ufuklu olduğunu belirtmektedir: “Babür'un hâtıraları Sezar'ın hâtıralarına nisbeten çok mufassal olup Türkçe'den başka Arapça, Farsça ve biraz Sanskritçe bilen Babür'un dünyayı görüş sahası Sezar'a nisbeten daha geniştir.” (Togan, 1981: 153). Togan, hatıratında ise “dünyayı görüş sahası” geniş olan bir Babürlü hatununa da yer vermektedir.

*Hâtıralar'*ın en ilginç bölümlerinden birisi de Babürlü sultanı Evrengzib (1658-1707)'in kızı Zibünnisâ ile ilgili kısımdır. Togan, belki de Zibünnisâ'nın ilim aşkında kendini bulmaktaydı. Yazma ve kitap kâşifi olan Togan, bir gün İran, Afganistan ve Hindistan seyahatı sırasında eline geçen kitapları karşılaştırırken “*Divân-ı Mahfi*” (*Gizli Divân*) isimli taş basma bir kitaba rastlar.⁷ Bu kitap, “Prenses Zibünnisâ'nın divanı” idi. Buhara'da Afganistan elçiliği yapan Abdurresul Han, bazen yakın dostu Togan'a Zibünnisâ'nın şiirlerinden beyitler okumuş (Togan, 1969: 529). Bir bakıma iki dost da Zibünnisâ hayranı imiş.

Zeki Velidî, eserinde Zibünnisâ'nın hayatı ve eserleriyle ilgili yaklaşık iki buçuk sayfa bilgi vermektedir. Hacim olarak az bir yer kaplayan bu bilgiler o kadar yoğundur ki başlı başına bir kitabın konusu dahi olabilir. Zeki Velidî, Zibünnisâ'ya karşı hayranlığını gizlememektedir: “Zibünnisâ Hindistan'da hükümler eden Temürlüler sülalesinin mümtaz bir simasıdır. Bunun ilim, edebiyat, tasavvuf sahasında geçirdiği hayatî aşkları ve siyasî hadiseleri büyük romanlara ve sinema senaryolarına mevzuu teşkil edecek mahiyettedir” (Togan, 1969: 529-530)

Togan'ın anlattığına göre, Zibünnisâ yedi yaşında hâfız olmuştur. Babürlüler'de hâfızlık geleneği o kadar güçlü idi ki Zibünnisâ'nın babası Evrengzib, padişahlığı esnasında kırk üç yaşında iken hâfız olmuştur (Nizami, 1995: 539). Babası, kızının eğitimini Miyabay adında bir Özbek kadınına tevdi etmişti. Zibünnisâ, Özbek hocasından Arapça ve Farsça dillerinin yanı sıra matematik ve astronomi tahsil etti. Zibünnisâ'nın

ondört yaşında tefsir yazmaya başladığını belirten Togan, onun şairlik yönünü Babür'ün kızı Gülbeden'e benzetmektedir (Togan, 1969: 530). Zeki Velidî'nin hâtıralarında Şah Cihan (1627-1657)'in kızı Cihanârâ ismine pek rastlayamıyoruz. Zibünnisâ'yı ilim aşkı açısından halası Cihanârâ'ya benzetmek belki daha doğru olabilirdi. Şah Cihan'ın son yıllarında oğulları babalarını kaderine terk ederken onu hiç terk etmeyen kızı Cihanârâ olmuştur. Oğlu Evrengzib tarafından Agra'daki bir kalede göz hapsinde tutulan Şah Cihan, ömrünün son yıllarını eşi Mümtaz Mahal için yaptırdığı Tac Mahal'i seyrederek geçirmişti. Şah Cihan'ın kızı Cihanârâ da sekiz yıl boyunca babasıyla birlikte aynı kalede kalmıştı (Schimmel, 2010: 153).

Cihanârâ gibi yeğeni Zibünnisâ da hiç evlenmemişti. Togan, Zibünnisâ'nın evlenmeyişinin bir nedeninin de kendi bilgi seviyesine denk gelecek bir erkek bulamaması olduğunu belirtir. Zibünnisâ'yı şiirlerinden tanıyan Safevî şehzadesi Mirza Faruk onuna evlenmek niyetiyle Delhi'ye kadar gelmişti. Şehzâde ile görüşen Zibünnisâ, onun bilgi ve kültür seviyesi açısından kendisinden aşağı olduğunu görünce evlilikte denklik prensibine uygun hareket ederek bu evlilikten vaz geçmişti (Togan, 1969: 530-531).

Halası gibi Zibünnisâ da şâirleri ve âlimleri himâye siyaseti takip etmişti. Yüz milyonun üzerinde bir nüfusa ve Hindistan gibi geniş ve zengin bir coğrafyaya hükmeden Babürlüler, XVII. yüzyılda altın dönemini yaşamaktaydı. Şüphesiz bu zenginlik sadece XVII. yüzyıla özgü değildi. Dünya masallarında Hindistan “altın ve mücevher diyarı” olarak bilinmektedir (Hodgson, 1977, 90). Bu zenginliğin sadece masaldan ibaret olmadığını ve gerçeklik payının yüksek olduğunu Babür Şah'ın (1526-1530) hâtıratında görmekteyiz. *Babürnâme*'de Hindistan'ın “memleketleri geniş, ahâlîsi ve mahsulü çok olan bir ülke” olduğu belirtilmektedir. Babür, Hindistan'ın ayrıca “altunu bol” bir memleket olduğunu vurgulamaktadır (Gazi Zahiruddin Muhammed Babür, 1987: 306, 330; Babür: 1985, 255).⁸

⁷ Zibünnisâ ve eseri hakkında bkz. Sharma, 2009: 770-779.

⁸ Babür Şah'ın Hindistan hakkındaki düşünceleri hakkında bilgi için bkz. Bayram, 2004: 169-191.

Babürlü hanedanlığı, anne tarafından Cengiz Han, baba tarafından ise Timur soyundan gelmekteydi. Şecere açısından Babürlüler, tarihteki en seçkin hanedanlıklar arasındadır. Türk-Moğol geleneğine bağlı olan Babürlülerde, hanedan üyesi olan kadınlar yönetimde etkin bir role sahip olmanın yanı sıra büyük bir servete de sahiptiler. Zenginlikleri dolayısıyla Babürlü hatunları Hindistan mimarisine birçok eser kazandırmıştır. Tac Mahal ile zirveye çıkan Hindistan mimarisinin ardında ebedî dünyaya uğurlanan bir hatuna karşı duyulan aşk ve hasret gizliydi.

Babürlülerde hanedana mensup kadınların devlet yönetiminde söz sahibi oldukları bilinmektedir.⁹ Babürlülerde siyasi nüfuz açısından en kudretli kadın, Selim Cihangir (1605-1627)'in eşi olan Nurcihan Begüm (ö. 1055/1645) idi (Schimmell, 2010, 149). Asıl adı Mihrünnisâ olan Nurcihan, 985/1577 yılında Kandahar'da doğmuştu (Findly, 1993: 3).¹⁰ Mihrünnisâ, ilk eşinin ölümünden dört yıl sonra 1020/1611 yılında Cihangir ile evlenmişti. Cihangir'in son yıllarında Nurcihan'ın devlet yönetiminde etkisi oldukça artmıştı. Nurcihan'ın aynı zamanda ilim ve sanat erbabını desteklediği ve kendisine ait bir kütüphane kurduğu da rivayet edilmektedir (Siddiqui, 2009, 251). Nurcihan, çevgen oyununda

⁹ Babürlü hatunlarının yaşamı ve yönetimdeki nüfuzları hakkında bilgi için bkz. Balabanlılar, 2010: 123-147; Lal, 2003: 53-65; Schofield, 2012: 150-171. Yukarıdaki makalelerde sıkça rastlanan isimlerden birisi Babür'ün kızı Gülbeden'dir. Gülbeden, yeğeni Ekber Şah (1556-1605)'in emriyle yazdığı *Hümâyunnâme* adlı eserinde, Hümâyûn'un verdiği Tılsım toyu ile Mirza Hindal'in toyuna katılan saray kadınlarının bir listesini vermektedir. Bu hususta bkz. Gülbeden, 1987: 145-149. Hindistan'da Babürlüler'in hemen sonrasında da ilim ve sanat alanındaki çalışmaları himâye eden ve bizzat eser telif eden saray mensubu kadınlara rastlanmaktadır. Bunlardan birisi, Orta Hindistan'da yer alan Bopal şehri nevvâbı olan Şah Cihan Begüm (1838-1901)'dir. Bopal tarihini belgelerıyla birlikte ilk defa neşreden Şah Cihan Begüm, Arapça, Farsça, İngilizce ve Türkçe kavramlardan oluşan bir sözlüğün yazılmasına destek olmuştur. Onun ilmi ve mimarî faaliyetleri ve hayırseverliği hakkında bkz. Özcan, 2010: 253.

¹⁰ Selim Cihangir (1605-1627), saltanatının ilk yıllarında Safevîler'e yakın bir politika izlemiş; ancak Kandahar'ın Şah Abbas tarafından ele geçirilmesinden sonra Osmanlılar ve Özbeklerle Safevîler'e karşı bir Sünnî ittifakı kurma çabasına girişmişti. Ancak, Cihangir'in ölümü üzerine bu ittifak projesi hayata geçirilememiştir. Bu hususta bkz. Özcan, 1998: 82. Sarı Abdullah Efendi'nin münşe'ât mecmuasında "Hindûstân Pâdişâhı Selim Hân'a [Cihangir] gönderilen bir nâme-i hümâyûn yer almaktadır. Bu mektupta, Buhara Hân'ın amcasının İstanbul'a geldiği, Şah Abbas'a karşı harekete geçildiği ve Hind diyarına karşı Safevîler'den bir saldırı olursa Osmanlılarla Özbekler'in yardıma koşacakları belirtilmektedir. Bu hususta bkz. Sarı Abdullah Efendi, *Düstûru'l-İnşâ*, Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi no. 5880, vrk. 41a-41b.

ve avcılıkta belki de zamanının en iyisiydi. Bahçe sanatına da büyük ilgi duyan Nurcihan, Nurefşan Bahçe'sini inşâ ettirmişti (Schimmel, 2010: 149).

Mihrünnisâ gibi Zibünnisâ da büyük bir estetik zevke sahipti. Lahore şehrinde onun ismini taşıyan Zibünnisâ Bahçesi, Cennet'i andırmaktaydı. Estetik zevkin yanı sıra Zibünnisâ, büyük bir entellektüel merak sahibiydi. Hint felsefesinin yanı sıra İbn-i Arabî ve Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin eserlerine ilgi duymaktaydı. Togan, Zibünnisâ ile ilgili verdiği bilgileri onun Hz. Muhammed için yazdığı na'ta olan hayranlığını dile getirerek noktalamaktadır.¹¹

Mesnevî'ye ilgi duyan sadece Zibünnisâ değildi şüphesiz. Babürlüler zamanında Mesnevî, devlet nezdinde itibar görmüştür. Hindistan'da kendi adıyla anılan devleti kuran Babür Şah (1526-1530)'ın babası iyi bir Mesnevî okuyucusuydu. Babür'ün torunu Ekber Şah (1556-1606), Mesnevî'nin çoğu beytini ezbere bilmekteydi. Tac Mahal'i inşâ ettiren Şah Cihan'ın kızı Cihanârâ, tam bir Mesnevî âşığı idi. Cihanârâ'nın emriyle, birçok Mesnevî şerhi yazılmıştı Hindistan'da (Schimmel, 2010: 266). Babürlüler'e son parlak devrini yaşatan Evrengzib ise kendisine Mesnevî beyitleri okunduğunda göz yaşlarını tutamazdı.

Mesnevî okunduğunda gözyaşlarını tutamayan Evrengzib (1658-1707)'in ülkesi onun ölümünden sonra harap olmuştu. Zeki Velidî Togan, Evrengzib'in kızı Zibünnisâ'nın "Gizli Dîvânı"nda ve Selim Cihangir (1605-1627)'in eşi Nurcihan için İran'dan getirttiği Keşmir çınarlarında gölgelenen Muhammed İkbâl'in şiirlerinde zamanının sıkıntılarına bir teselli aramaktaydı. 1857 Büyük Hint Ayaklanması başarısız olunca Büyük Britanya, bu ayaklanmadan dolayı özellikle Müslümanları suçlamış ve bir yıl sonra da Hindistan'ı kendi sömürgesi olarak ilan etmişti.¹² İngiliz sömürgesi altında Müslümanlarla Hindular'ın

¹¹ Togan, Zibünnisâ'nın en büyük arzusunun Hacc'a gitmek olduğunu belirtmekte ve bir gece onun yazdığı "*na't-ı Nebî*"yi okurken uykuya daldığını ifade ederek Zibünnisâ bahsini noktalamaktadır: "Zibünnisâ en çok Hazret-i Peygamber'i sevmiş ve Kâbe'yi ziyaret etmek onun en büyük ideali olmuştur. Fakat bir kadın (prens) sıfatıyla istediği gibi hareket edemediğinden arzusu olamamıştır. Onun Hazret-i Peygamber için söylediği "nât" çok güzeldir. Arkadaşım Abdülkadir uyuyordu ben de Zibünnisâ'nın "nât-ı Nebî"lerini okuya okuya uykuya dalmışım" (Togan, 1969: 531).

¹² 1857 yılındaki Büyük Hint Ayaklanması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özcan, 1997: 24-32.

birlikte hareket etme çabaları bir müddet olumlu sonuçlar vermiş olsa da nihaî bir çözüm konusunda anlaşmazlıklar yaşanıyordu. 29 Aralık 1930 tarihinde Muhammed İkbâl, Hindistan'ın doğusu ve kuzeybatısını içine alan iki bölgede ayrı bir Müslüman devlet fikrini ortaya attı.¹³ Pakistan devleti kurulmadan önce hayata veda eden İkbâl (1877-1938)'in idealini gerçekleştiren isim ise Muhammed Ali Cinnah (1876-1948) olmuştur.¹⁴

¹³ Özcan, 2007: 147.

¹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından Cinnah'ın 100. Doğum Yıldönümü için bir armağan kitabı yayımlanmıştır. Bu kitapta Pakistan ile Türkiye'nin ortak kaderini veciz bir şekilde ifade eden değerli yazılar mevcuttur. Kitabın önsözünde dönemin Kültür Bakanı Rıfki Danışman, İkbâl ile Cinnah'ın önemini şu satırlarla ifade etmektedir: “Kanuni Sultan Süleyman (1494-1566)'ın uzun Hind seyahatiyle şöhret kazanmış amirali Seydi Ali Reis'e (ölümü 1526) Hümâyun Pâdişah (1508-1556) ne kadar yakınlık göstermişse ondan dört yüz yıl sonra Pakistan Devleti'nin kuruluş öyküsü canlanırken bu fikri sözle ilk ifade eden Dr. Muhammed İkbâl (1877-1938) ve onu gerçekleştiren Muhammed Ali Cinnah (1876-1948) ta aynı candan davranışlarla, Türkiye'nin istilâ kuvvetleri karşısındaki merdâne cihadına ve Kurtuluş Savaşı'nın Başkomutanıyla şanlı ordusuna o ölçünün üstünde ve ötesinde bir ilgi duymuşlar ve bunu çeşitli vesilelerle de beyan etmişlerdir.” Karahan, 1977: 7. Refik Özdek ise, “Pakistan'daki Hazinemiz” başlıklı yazısında, 1965 yılındaki Kurban Bayramında Lahore'da bulunduğunu; Bayram namazının şehrin en büyük meydanında kılındığını; namazı kıldıran İmam'ın Bayram namazı sonrasında dünya Müslümanlarına dua ettiğini; İmam, “Keşmir, Kıbrıs ve Filistin Müslümanlarına da Allah kurtuluş nasip etsin” diye dua ettiğinde “210 bin ağzından çıkan âmin sesi”nin “göğü yankılandığı”nı yazmaktadır (Karahan, 1977: 75-76).

KAYNAKÇA

- Aydın, M. Said (2000). “İkbâl, Muhammed (1877-1938),” *DİA*, c. 22, s. 17-23.
- Babur (1985). *Le Livre de Babur, Babur-nama: Mémoires du premier Grand Mogol des Indes (1494-1529)*, çev. & ed. Jean-Louis Bacqué-Grammont, Mohibbul Hasan Hasan (Paris: Collection Orientale de l'Imprimerie Nationale).
- Balabanlılar, Lisa (2010). “The Begims of the Mystic Feast: Turco-Mongol Tradition in the Mughal Harem,” *The Journal of Asian Studies*, c. 69, no. 1, 123-147.
- Baykara, Tuncer (1989). *Zeki Velidi Toğan*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bayram, Fatih (2004). “Garip Bir Memleket, Garip Bir Sultan: *Bâbünnâme*'deki Hindistan” *Dîvân, İlmî Araştırmalar*, sayı: 17-2, s. 169-191.
- Findly, Ellison Banks (1993). *Nur Jahan, Empress of Mughal India*, Oxford University Press.
- Gazi Zahiruddin Muhammed Babür (1987), *Vekâyî: Babür'ün Hâtîrâtı*, c. 2, çev. Reşit Rahmeti Arat, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gülbeden (1987), *Hümâyunnâme*, çev. Abdürrab Yelgar, giriş ve tarihi özeti yazan: Hikmet Bayur, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hodgson, Marshall G. S. (1977). *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization III: The Gunpowder Empires and Modern Times*, The University of Chicago Press.
- İkbâl, Muhammed (1958). *Cavidnâme*, çev. ve şerh: Annemarie Schimmel, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kanlıdere, Ahmet (2004). “Sovyet ve Türk Tarih Yazıcılığında Rusya Müslümanlarının Düşünce Tarihi”, *TALİD*, c. 2, sayı: 1, 149-181.
- Karahan, Abdülkadir (1977), ed., *Kaid-i Azam M. Ali Cinnah'ın 100. Doğum Yıldönümüne Armağan*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Lal, Ruby (2003). “Rethinking Mughal India: Challenge of a Princess' Memoir,” *Economic and Political Weekly*, c. 38, no. 1, s. 53-65.
- Nizami, K. A. (1995). “Evrenzib, Pâdişâh-ı Gâzî Âlemgîr Ebü'l-Muzaffer Muhammed Muhyiddîn (ö. 1118/1707)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 11, s. 537-539.

- Özcan, Azmi (1998). "Hindistan (Osmanlı-Hindistan İlişkileri)", *DİA*, c. 18, s. 81-85.
- Özcan, Azmi (2007). "Pakistan (tarih)," *DİA*, c. 34, s. 147-149.
- Özcan, Azmi (1997). *Pan-İslamizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, İslam Araştırmaları Merkezi.
- Özcan, Azmi (2010). "Şah Cihan Begüm (1838-1901), *DİA*, c. 38, s. 252- 53.
- Qureshi, M. Naeem (2000). "İskender Mirza (1899-1969)," *DİA*, c. 22, 564-565.
- Sarı Abdullah Efendi, *Düstûru'l-İnşâ*, Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi no. 5880.
- Schimmel, Annemarie (2010). *The Empire of the Great Mughals, History, Art and Culture*, London: Reaktion Books.
- Schofield, Katherine Butler (2012). "Female Musicians and Dancers in Mughal Historical Chronicles, c. 1556-1748," *Gender & History*, c. 24, no. 1, 150-171.
- Sharma, Sunil (2009). "Forbidden Love, Persianate Style: Re-reading Tales of Iranian Poets and Mughal Patrons," *Iranian Studies*, c. 42, no. 5, s. 765-779.
- Siddiqui, İqtidar Husain (2007). "Nurcihan", *DİA*, c. 33, s. 251-252.
- Togan, A. Zeki Velidi (1981), *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş, c. 1: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Togan, Z. V. (1964). "Delhi – Müsteşrikler Kongresi" *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. 4, s. 89-102.
- Togan, Zeki Velidi (1969). *Hâtıralar, Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Millî Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, İstanbul: Tan Matbaası.
- Uluçay, Çağatay; Dickson, Martin B (2010). "Published Writings of Prof. Zeki Velidi Togan", *Zeki Velidi Togan'a Armağan, Symbolae in Honorem Z. V. Togan*, ilk baskı: 1955, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ, SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

JOURNAL OF MEDENİYET POLITICS (JMP) YAZIM KURALLARI

1. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesinde çıkartılan Journal of Medeniyet Politics, hakemli ve uluslararası bir dergi olup 6 ayda bir olmak üzere yılda 2 defa (Haziran ve Aralık aylarında) yayınlanmaktadır. Derginin hakemleri Türkiye'deki ve yurtdışındaki mevcut üniversiteler bünyesindeki öğretim üyeleri arasından makalenin içeriğine uygun olarak ve yayın kurulu tarafından belirlenir.
2. Bu dergide uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve kamu yönetimi, iktisat, işletme ve maliye alanlarında üretilmiş ulusal ve uluslararası nitelikteki bilimsel çalışmalar yayımlanır.
3. Journal of Medeniyet Politics'e gönderilmiş makaleler, daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve yayınlanmak üzere başka bir basılı/elektronik dergiye sunulmamış olmalıdır. Dergiye sunulan ve/veya hakemlik sürecine alınan makalelerin, başka bir dergiye yollanmış olması ve daha önce tıpkı veya benzerinin yayınlanmış olmasının tespiti halinde süreç iptal edilir ve makale yazarı, cezai yaptırıma tabi tutulur.
4. Makaleler MS Word programında ve A4 boyutunda basılabilecek şekilde üç nüsha (bunların iki nüshası isimsiz olmak şartıyla) elektronik ortamda, yazara ait tüm bilgiler (unvanı, çalıştığı kurum, ilgili bölüm ve e-posta adresi) eklenmiş olarak dergi mail adresine (ismus.dergi@medeniyet.edu.tr) gönderilmelidir. E-mail gönderiminin konusu "makale başvurusu" olarak belirtilmelidir.
5. Journal of Medeniyet Politics'in yazım dili Türkçe, İngilizce, Fransızca, Arapça, Almanca ve Rusçadır.
6. Dergiye gönderilecek makalenin sayfa boşlukları şu şekilde olmalıdır: Üst, alt, sağ ve soldan: 2.5 cm. boşluk bırakılmalıdır. Paragraf aralığı 3 cm. olmalıdır. Satır aralığı 1.5 aralık olmalıdır, karakter olarak Times New Roman 12 punto ile yazılmalıdır.

7. Tüm makaleler; Amerikan Psikoloji Birliği (American Psychological Association, APA) tarafından yayınlanan “The Publication Manual of the American Psychological Association (5th edition), 2001” isimli kaynakta belirtilen yazım ilkelerine uygun olarak yazılmalıdır. Ayrıca Word 2007 ve üstü versiyonlarda APA Beşinci Nesil otomatik olarak oluşturulabilmektedir. Bu sistem dışındaki diğer atıf şekilleri kabul edilmemektedir ve yazarlar aksi durumlarda bu değişiklikleri yapmakla yükümlüdür. Bu tür değişikliklerden kaynaklanan gecikmelerden yazar sorumludur. Sayfa altı açıklama dipnotları ve son notlar ise Times New Roman karakterinde ve 12 punto ile yazılmalıdır.
8. Yazarın unvanı ve mensup olduğu kurum ile e-mail bilgisi yazar adına bağlı * dipnot olarak ilk sayfada verilir.
9. Dergi yayın koşulları gereği yayımlanmış her makalenin müellifine dergi nüshasından iki adet gönderilecektir. Hakemlik sürecinden başarıyla geçmiş olan makaleler, derginin basımıyla birlikte soft ortamda sisteme yükleneyecektir.
10. Journal of Medeniyet Politics’e sunulan makaleler öncelikle şekil ve içerik yönünden ön incelemeye tabi tutulmaktadır. Şekil ve içerik olarak uygun bulunan makaleler hakem tayin edilmek üzere yayın kuruluna sunulmaktadır. Dergiye gönderilen makalelerin hakemlik sürecine girip girmeyeceği en geç 4 hafta içinde sonuçlandırılmaktadır.
11. Yayın Kurulu tarafından incelenen makalelere, uygun bulunduğu takdirde iki kör hakem tayin edilir. Makale için hakemlerden biri red biri kabul kararı vermesi durumunda atanacak üçüncü hakemin vereceği karara göre makalenin yayınlanıp/yayınlanmayacağına karar verilir. Yazar, hakemlerin ileri sürdükleri eleştiri ve değişiklere itiraz etme hakkına sahiptirler. Bu durumlarda son değerlendirme bilim ve yayın kurulu tarafından yapılmaktadır.
12. Hakem/lerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayınlanmasına, rapor çerçevesinde yazar/lar’dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayınlanmamasına karar verilmekte ve bu karar yazar/lar’a bildirilmektedir. İki hakem raporunun olumsuz gelmesi durumunda makale reddedilir.
13. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 15 gün içerisinde yapılarak yayın kuruluna ulaştırılması gerekmektedir. Aksi takdirde makale değerlendirmesi, editörlük olarak süreçten çıkarılacaktır.
14. Gönderilen bütün makalelerin başında, Türkçe başlık, Türkçe özet, İngilizce başlık, İngilizce abstract ile diğer dillerde yazılması durumunda ‘makalenin yazıldığı dil’ yer almalıdır. Özet kısımları 200 kelimeyi aşmamalıdır. Özetlerde; amaç, yöntem, bulgular ve sonuç bilgilerinin yer almasına özen gösterilmelidir.
15. Özet kısımlarının altında anahtar kelimeler (keywords) Türkçe, İngilizce ve ‘makalenin yazıldığı dil’de hazırlanmalıdır. Özetlerde kısaltma kullanılmamalıdır. Anahtar kelimeler/keywords tercihen alana ait dizinlerden seçilerek verilmelidir.
16. Makaleye ait başlık (title) önce makale orijinal dilinde sonra diğer dilde, 12 punto, büyük harfli, bold ve sayfaya ortalı olarak yazılmalıdır. Özet/abstract başlıkları, 10 punto, ilk harfleri büyük, diğer harfleri küçük, bold ve ortalı olarak yazılmalıdır. Giriş diğer sayfadan başlamalıdır. Çalışma daha önce sunulmuşsa, bir projeden veya tezden üretilmişse vs. makalenin başlığının sonuna (*) dipnotu konularak gerekli açıklama yapılmalıdır.
17. JEL alanına giren makalelerde mutlaka en az bir, en fazla üç adet jel (Journal of Economic Literature) sınıflaması yapılmalıdır. Makalenin konu başlığına göre seçilmesi gereken jel sınıflamaları için <http://www.aeaweb.org/econlit/jelCodes.php> adresinden yararlanılabilir. JEL sınıflandırması İngilizce özet kısmının altında yer alır.
18. Makalede alt orta kısımda olmak üzere sayfa numarası belirtilmelidir.
19. Journal of Medeniyet Politics’e gönderilen makalelerin şekil, grafik ve tabloların derginin belirttiği formata uygun olması gereklidir. Dipnotlar, grafikler ve tablolar olabildiğince atıf yapılan sayfada veya hemen devamında yer almalıdır. Grafik ve tabloların altındaki notlar bu materyalleri ana metne bakmaksızın anlaşılabilir hale getirme amacını taşımalıdır. Tablo ve şekil başlığı, sayfaya ortalı ve bold olarak yazılmalıdır.

20. Makalede yer verilen her bir ek uygun şekilde kaynakçadan sonra verilmelidir. Başlıkları bold, ilk harfleri büyük harf ve sola dayalı yazılmalıdır.
21. Makalede sayfa altı dipnotu veya son notlar olarak açıklama varsa ve bu kısımlarda herhangi bir kaynağa APA'ya uygun şekilde atıf yapılmışsa, bu kaynak, kaynakçada da belirtilmelidir.
22. Makalelerde Türk Dil Kurumu'nun yazım kılavuzu ve yazım kuralları örnek alınmalıdır. Detaylı bilgi için Türk Dil Kurumu'nun web sayfasına bakınız: www.tdk.gov.tr. Yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözlükler kullanılmalıdır. Türkçe alışılmamış sözcükler kullanılırken ilk geçtiği yerde yabancı dildeki karşılığı parantez içinde verilebilir.
23. Yabancı dilde gönderilen makalelerin ve Türkçe gönderilen makalelerin, yabancı dilde (İngilizce vd.) yazılmış bölümlerinin, gönderim öncesinde yetkin bir dil kontrolünden geçirilmiş olması gerekmektedir. İçerikten bağımsız olarak, dil yönüyle yetersiz olan makaleler iade/ret edilmektedir. Yazarların bu hususa azami gayret göstermeleri önemlidir.
24. Gönderilen makalelerin içeriğinden ve ortaya konulan görüşlerden tümüyle yazar/ları sorumludur. Ayrıca makale içine eklenecek görseller en az 300 dpi çözünürlükte, JPEG veya TIFF formatında olmalı ve word dosya haricinde ayrıca gönderilmelidir. Kullanılacak tüm görsellerde yayın hakları ile ilgili tüm hususlardan yazar sorumludur.
25. Makale başvuru ve değerlendirme süreçlerine ilişkin tüm iletişim e-mail sistemi ile gerçekleştirilir.
26. Dergide yayınlanması kabul edilen ve yayınlanan yazıların (yazılı ve elektronik ortam) yazarı/ları telif haklarını İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne devretmiş sayılır.